No. 99.

टीका

॥श्रीगणेशाय नमः॥ जयति गिरितनूजाऽऽलापपीयूषधाराहरहृदयपयोधिस्फूर्जदिंदु
हृदयश्रीः। त्रिभुवनमहनीयब्रह्मविद्यैकमूर्तिः सुरनरमुनिवंद्यः सूर्यमानो गणेशः॥१॥
अस्तीय सीमन्तन्याङ्ग गंभीरा भास्करो कृपः सम्यक् कृग्भाव कृर्मन्तो वक्तुं महपद्यपि न
१ हेमनः॥२॥ तथाप्याम्नायतः किंचित्किंचिच्छास्त्रांतरात्पुनः ज्ञात्वा लीलावतीपाठीं विव
णोमि समासतः॥३॥ श्रीभास्कराचार्यः शिष्टसमाचारपरिपालनाय नमस्कारप्रक
रण समुद्भूतधर्म द्वारेण प्रत्यूहापोहाय श्लोकस्य पूर्वार्द्धेनेष्टदेवतां गणेशं संस्तु
वन्नपरार्द्धेन कार्यं विवक्षुराह॥ ॥प्रीतिं भक्तजनस्य यो जनयते विघ्नं विनिघ्नन्
स्मृतस्तं वृंदारकवृंदवंदितपदं नत्वा मतंगाननं॥ पाटीं सद्गणितस्य वच्मि चतु
रप्रीतिप्रदां प्रस्फुटां संक्षिप्ताक्षरकोमलामलपदैर्लालित्यलीलावतीं॥४॥ यः परमे
श्वरः स्मृतो मनसा संध्यातः सन् भक्तजनस्य प्रणतलोकस्य विघ्नं प्रारब्धकार्यप्रतिबं
धकमंतरायं॥ जातावेकवचनं बहूनपि तान् विघ्नान् विनिघ्नन् समस्तानवदलयन् ॥१॥
यानितरामतिशयेनापुनर्भवं घ्नन् स्फुटयन् प्रीतिमानंदं जनयते॥ सपाद्यत

मस्य स्यात्पुक्तित्वाद्भक्तजनस्यैवमतं गाननं मतं गो हस्ती तस्याननमिवाननं यस्य सः म
तंगाननः तं। गजवक्त्रं गणाधिपं॥ वृंदारकवृंदवंदितपदं॥ वृंदारका देवतास्तेषां वृंदं स
मूहस्तेन विघ्नविनाशनामाशंसता संतोषितेन वंदितौ प्रणतौ स्तुतौ वा पादौ यस्य
स वृंदारकवृंदवंदितपदः तं। वृंदारकवृंदवंदितपदं। नत्वा तं प्रतिप्रह्वीभूय। सद्गणि
तस्य शोभनगणितस्य प्रबंधस्य संकलितव्यवकलितादेः पाटीं पद्धतिं प्रबंधरू
पां। चतुरप्रीतिप्रदां॥ चतुरा गणितानेकग्रंथकुशलास्तेषां प्रीतिस्तदन्तर्व्यवेदग्ध्याश्र
वणेन मनस्तुष्टिस्तां प्रददातीति सा चतुरप्रीतिप्रदा तां चतुरप्रीतिप्रदां प्रस्फुटां॥ स्फुट
कां। केन कृत्वा। संक्षिप्ताक्षरकोमलामलपदैः कृत्वा॥ संक्षिप्ताक्षराणि परिमितवर्णा
नि कोमलानि श्रुतिसुखानि। अमलानि। निरवद्यानि यानि पदानि स्वाद्यंतानि तैः
संक्षिप्ताक्षरकोमलामलपदैः इयं ताकविनास्वप्रौढिरुक्ता॥ एतत्प्रबंधोत्तरेषु
सत्स्वपि बंधस्यास्य निर्माणसाफल्यं लालित्यलीलावती॥ ललितस्य मनोह

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

रस भावः लालित्यं लालित्यस्य मनोहरत्वस्य या लीलावती। आनुपूर्व्यपदग्रथनचातु
॥२१॥ र्यबहुर्थप्रकाशनत्वलक्षणं तत्त्वं विद्यते यस्यां सा लालित्यलीलावती तां स्त्रीपक्षे ला
लित्यस्य सौंदर्यस्य लीला हास्यादिरसवत्त्वातिशययुक्तां तां लालित्यलीलावतीम् एवं च बि
नास्य ग्रंथस्य नामापि सूचितं अथवा पाठिपक्षे लालित्यं शब्दार्थसौकुमार्यं स्त्रीपक्षे
लालित्यं मसृणांगन्यासवत्त्वं॥ मसृणांगविन्यासो ललितमिति वचनात्॥ अस्य ली
लावतीति कवेः काव्यनप्रियया तमात दुहितुरुद्देशेन ग्रंथकर्तृत्वमपि सूचितं तेन आय
ः प्रत्युदाहरणं लीलावति संमेत्रणा दर्शितं॥ बच्ची बनाये॥ भास्करकविरात्मानं निर्दि
शती गणपतिं नत्वा लीलावति नाम्नीं पाटीं अहं कथयामीति समाशयार्थ इति वर्त्मा
र्थः॥ वराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिणी ताश्च पणश्चतस्रः ते षोडश द्रम्म इ ॥२॥
हावगम्यो द्रम्मैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः॥ यत् वराटकानां कपर्दिकानां दशकद्वयं
सा काकिणी स्यात्॥ दशकस्य द्वयं दशकद्वयं। कपर्दिकानां दशकद्वयं सा काकिणीत्य
र्थः॥ ताश्चतस्रः पणः॥ अशीतिकाकिण्यः पणसंज्ञो भवति॥ कपर्दिकानां अशीत्या एकः पणो

भवतीत्यर्थः॥ इत्यत्र ते षोडश पणाः द्रम्मो द्रम्मसंज्ञो वगम्यो ज्ञेय इत्यर्थः॥ तथा तेन प्रका
रेण षोडशभिर्द्रम्मैर्निष्को ज्ञेयः॥ निष्क इति संज्ञा देशभाषा॥ अथ तोल्यमानमाह॥ तुल्या यवाभ्यां
कथितात्र गुंजा वल्लस्त्रिगुंजो धरणं च तेऽष्टौ। गद्याणकस्तद्द्वयमिन्द्रतुल्यैर्वल्लैस्तथैको
घटकः प्रदिष्टः॥ अत्र पाद्यायवाभ्यां द्वाभ्यां तुल्या समाना गुंजा च कथिता मध्यमयव
द्वयतोल्यप्रमाणा एका गुंजेत्यर्थः सा लोके रत्तिरुच्यते॥ वल्लः त्रिगुंजः कथितः त्रिस्रो गुं
जा यत्र सः त्रिगुंजः॥ तिसृभिर्गुंजाभिरेको वल्ल इत्यर्थः॥ ते अष्टौ वल्ला धरणमिति
संज्ञा॥ अष्ट गद्याणकमित्यर्थः तत् द्वयं धरणद्वयं गद्याणक प्रदिष्टः कथितः षोडश
भिर्वल्लैर्गद्याणक इत्यर्थः॥ इन्द्रतुल्यैर्वल्लैश्चतुर्दशभिर्वल्लैरेको घटकः प्रदिष्टः कथि
तः घटक इति देशभाषा॥ अथ मागधदेशजं तोल्यमानमाह॥ दशार्द्धगुंजं प्रवदंति मा
षं माषाह्वयैः षोडशभिश्च कर्षं॥ कर्षैश्चतुर्भिश्च पलं तुलाज्ञाः कर्षं सुवर्णस्य सुवर्णसंज्ञं॥
तुलां तोल्यं जानंतीति तुलाज्ञाः॥ माषं प्रवदंतीति किं तत् दशार्द्धगुंजं दशार्द्धं पंच संख्याः॥ गुं
जा यत्र स दशार्द्धगुंजस्तं। दशार्द्धगुंजं माषं। षोडशभिर्माषाह्वयैः माषाभिधैः कर्षं वदंति
। चतुर्भिः कर्षैः पलं कथयंति। सुवर्णस्य हेम्नः कर्षः सुवर्णसंज्ञो भवति। हेम्नः कर्षस्य सुवर्णमि

त्यपरं नाम। नन्तु रजतादेर्वस्तुतः कर्षस्य सुवर्णसंज्ञा॥ अथ क्षेत्रार्थं हस्तप्रमाणादिमानमाह॥ यवो
दरैरंगुलमष्टसंख्यैर्हस्तोंगुलैः षड्गुणितैश्चतुर्भिः॥ हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दंडः॥ क्रोशः सहस्र
द्वितयेन तेषां॥ यवोदरैर्यवमध्यैरष्टसंख्यैरष्टप्रमाणैरंगुलं भवति षड्गुणितैः षड्भिराहतै
॥२॥ श्चतुर्भिरंगुलैर्हस्तो भवति॥ अंगुलचतुर्विंशत्या एको हस्त इत्यर्थः॥ इह ग्रंथे चतुर्भिर्हस्तैर्दंडो
भवति। तेषां दंडानां सहस्रद्वितयेन। सहस्रस्य द्वितयं सहस्रद्वितयं तेन क्रोशो भवति। हस्तसह
स्राष्टकेन क्रोश इत्यर्थः॥ स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन तथा कराणां दशकेन वंशः॥ निवर्तनं
विंशतिवंशसंख्यैः क्षेत्रं चतुर्भिश्च भुजैर्निबद्धं॥ क्रोशचतुष्टयेन क्रोशानां चतुष्टयं क्रोशचतु
ष्टयं तेन क्रोशचतुष्टयेन योजनं स्यात् एकं योजनं भवति। तथा तेन प्रकारेण कराणां दश
केन वंशः स्यात्। दशभिर्हस्तैरेको वंशः। निवर्तनं स्यात्॥ किं विंशतिवंशसंख्यं विंशति
र्वंशप्रमाणं निवर्तनमित्यर्थः॥ चतुर्भिर्भुजैः क्षेत्रं निबद्धं॥ हस्तादिप्रमाणं तैश्चतुर्भि
र्भुजैः पक्षैः क्षेत्रं निबद्धं नियमितं॥ अथ घनहस्तमानमाह॥ हस्तोन्मितैर्विस्तृतिदैर्घ्यपिंडै
र्यद्द्वादशास्रं घनहस्तसंज्ञं धान्यादिके यद्घनहस्तमानं शास्त्रोदिता मागधखारिका सा॥ ॥३॥
यत्र द्वादशास्रं द्वादशकोणं खातं कष्टपाषाणादिकं तद्घनहस्तसंज्ञेयं॥ कैः कृत्वा॥ विस्तृति

दैर्घ्यपिंडैः विस्तृतिश्च दैर्घ्यं च पिंडश्च। विस्तृतिदैर्घ्यपिंडास्तैर्विस्तृतिदैर्घ्यपिंडैः॥ विस्तृतिर्विस्ता
रः दैर्घ्यमायामः पिंडः स्थौल्यं किंविशिष्टैर्हस्तोन्मितैः हस्तप्रमाणैः विस्तारायामस्थौल्यैरेको घ
नहस्त इत्यर्थः यत् धान्यादिके घनहस्तमाने सा मागधखारिका मगधदेशप्रमाणेन खा
रिका॥ शास्त्रोदिता गणितग्रंथोक्तप्रमाणेत्यर्थः॥ अत्र देशे घनहस्ते यावन्मानं अस्य मानमस्य व
स्थितिस्तत्र तावन्मानस्य निर्देशः॥ अथ धान्यमेयप्रमाणमाह॥ द्रोणस्तु खार्याः खलु षोड
शांशः स्यादाढको द्रोणचतुर्थभागः प्रस्थश्चतुर्थांश इहाढकस्य प्रस्थांघ्रिराद्यैः कुडवः प्र
दिष्टः खलु निश्चयेन खार्याः षोडशोंशः षोडशो भागो द्रोणः स्यात्॥ षोडशभिर्द्रोणैरेका
खारीत्यर्थः॥ द्रोणस्य चतुर्थभागः द्रोणस्य चतुर्थांशः आढकः स्यात्। इह ग्रंथे आढकस्य च
तुर्थांशः चतुर्थभागः प्रस्थः प्रस्थसंज्ञकः प्रस्थांघ्रिः प्रस्थस्य चतुर्थो भागः आद्यैरा
चार्यैः कुडवः प्रदिष्टः कथितः शेषा अवशिष्टाः कालादिपरिभाषास्तु व्याहृत्या लोक
प्रसिद्धा ज्ञेया। अवगंतव्याः अत्रेमा परिभाषा॥ पुनरपि भास्कराचार्यः ग्रंथकारः संभावितो
त्पत्तिविघ्नसमूहनाशाय आद्यंताचरणीयं इष्टदेवतां गणेशं प्रति नमस्कारार्थं श्लोकमाह॥ श्री
लोकजलजलजोलनकोलमायालविलाशिने॥ गणेशाय नमो नीलकमलामलकांतये

गणेशाय गणपतये नमः। कथं भूताय। लीलागललुलल्लोलकालव्यालविलासि
ने। लीलायां गले कंठे लुलन् लुठन्। लोलश्चंचलः कालः कृष्णो व्यालो दुष्टसर्पस्तत्र विला
सो यस्यास्ति स लीलागललुलल्लोलकालव्यालविलासी तस्मै लीलागललुलल्लोल
॥४॥ कालव्यालविलासिने। पुनः। किं विशिष्टाय। नीलकमलामलकांतये। नीलं कृष्णं कमलं तत्
तद्वदमला निर्मला कांतिर्यस्य॥ [illegible] तस्मै। अथ संख्यास्थाननामान्याह। एकदशशत
सहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः॥ अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशंकवस्त
स्मात्। जलधिश्चांत्यं मध्यं परार्धमिति दशगुणोत्तराः संज्ञाः॥ संज्ञाः संख्यास्थानानां व्यवहा
रार्थं कृताः पूर्वैः। पूर्वैश्चार्यैः संख्यायाः परिमितेः स्थानानां [illegible] दशस्था
नानां संज्ञाः अभिधाः कृताः। चक्रिरे। किमर्थं व्यवहारार्थं व्यवहृतये। कथं दश
गुणोत्तरं। क्रमशोऽनुक्रमेण यथा एकं दशगुणं दश। दशदशगुणाः। नि उत्तराणि परा
णि येषु तद्दशगुणोत्तरं। क्रमशोऽनुक्रमेण। यथा एकं दशगुणं दश। दश दशगुणाः श ॥५॥
तं। शतं दशगुणं सहस्रं। सहस्रं दशगुणं मयुतं। अयुतं दशगुणं लक्षं। लक्षं दशगुणं
प्रयुतं। प्रयुतं दशगुणं कोटिः। एवमर्बुदादीनामपि यथासंख्यं दशगुणोत्तरः।

संज्ञेयाः॥ रमाः सर्वा अपि संज्ञा पौराणिक्यो निरन्वयाः प्रसिद्धा ज्ञेयाः॥ अथ सं
कलितव्यवकलितयोः करणसूत्रं वृत्तार्धं॥ अथ शब्द आनंतर्ये। संकलितं च व्यव
कलितं च संकलितव्यवकलिते तयोः संकलितव्यवकलितयोः करणसूत्रं॥
क्रियतेऽनेनेति करणं गणितकर्म। तत्र सूत्रं करणसूत्रं। प्रक्रियासूचकं। कार्यः
क्रमादुत्क्रमतो वांकयोगो यथास्थानकमंतरं वा। संकलिते यथा स्थानकं। स्थानमा
मनतिक्रमेण। अंकयोगः कार्यः। अंकानां योगः। एकत्र मेलनं। वा समुच्चये। व्यव
कलितेंतरं कार्यं कोर्थः॥ आयराशेर्मध्यात् व्ययांकयोगस्यांतरं पातनं कार्यमि
त्यर्थः॥ तत्रोदाहरणमाह॥ अये बाले लीलावति मति। मतिं ब्रूहि सहितान् द्विपंच
द्वात्रिंशत्त्रिनवतिशताष्टादशदशशतोपेतानेतानयुतवियुतांश्चापि वद मे यदि
व्यक्तेयुक्तिव्यवकलनमार्गेसि कुशला॥ अये इति कोमलप्रश्ने। बाले सामंत्र
णेन। वयो यौवनाभिमुखीमवस्थां दर्शयति। ऊनषोडशवार्षिकी बालेति वच
नात्। लीलावति त्वामंत्रणेन तस्या विवदसो [illegible] कटयति। मतिमत
सामंत्रणेनाल्पीयस्यापि वयसि बुद्धिप्रागल्भ्येन तस्या गरिमाणं दर्शयति

हेबुधिमुक्ते।द्विपंचद्वात्रिंशत्त्रिनवतिशताष्टादशादशा।एतान्।अंकान्।द्वीपंचद्वात्रिं
शत्त्रिनवतिशताष्टादशादश।सहितान्संकलितान्एकत्रमेलितान्।चसमुच्चये।
॥५॥ एतान्द्वादीन्।शतोपेतान्शतसंयुक्तान्मेमम।अयुतवियुतान्।सहस्रदशका
त्पातीतान्वदकथय।यदिव्यक्तेपाटीरूपेगणिते युक्तिव्यवकलनमार्गः।त
स्मिन्युक्तिव्यवकलनमार्गे।कुशलानिपुणःअसी भवतिन्यासः।२।५।३२।१९३।
१८।१११अंकयोजनाज्जातं२५०अथव्यवकलितेन्यासः।२।५।३२।१९३।१८।१०।१००
आयराशीरयुतं१००००व्ययांकोयोजितेजातं३५०।अयुतात्पातितेजाते९६
५० इतिसंकलितव्यवकलिते।गुणनेकरणसूत्रं सार्धवृत्तद्वयं गु[illegible]रूपतेतत्
गुणने।तत्रकरणसूत्रं।गुण्यांत्यमंकंगुणकेनहन्यादुत्सारितेनैवमुपांत्यमादि
न्।गुण्यस्त्वधोधोगुणखंडतुल्यस्तैःखंडकैःसंगुणितोयुतोवा।भक्तोगुणःशु
ध्यतियेनतेनलब्ध्याचगुण्योगुणितःफलंवाद्विधाभवेद्रूपविभागएवंस्था
नैःपृथग्वागुणितःसमेतः।इष्टोनयुक्तेनगुणेननिघ्नो।भीष्टघ्नगुण्यान्वितव ॥५॥
र्जितोवागुण्यस्यअंत्यांकोगुण्यांत्यस्तंगुण्यांत्यगुण्यराशेरंत्यंअंकंगुणकेनगुणरा

शिनाहन्यात्गुणयेत्।उत्सारितेन।चसमुच्चये।एवंअमुनाप्रकारेणउपांत्यमादिन्।कि
विशिष्टेनगुणकेन।उत्सारितेन।द्वितीयांकोपरिस्थापितेन।गुणनंनेतरंयावदंकं
विहन्यतेतावत्पर्यंतंद्वितीयादिअंकोपरिस्थापनमित्यर्थः।एवंगुणकारःसिध्यति॥
गुणरूपविभागोयथा।वाअथवागुणराशिर्द्वास्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वाखंडैःखंडनीयः
।ततोगुण्यो गुणनीयांको गुण~~[illegible]~~खंडतुल्ये गुणस्यखंडाद्व्यादिनि
तत्तुल्यो गुणखंडतुल्यः।अधोधोविन्यस्तः तैःगुणखंडकैःसंगुणितःसन्युतो
मीलितःकार्यः।एवंगुणकारःसिध्यति।अथवा।गुणःगुणराशिःयेनकेनचि
केनभक्तेहृतःसन्शुध्यतिनिरग्रकोनिरवशेषोभवतितेनांकेनलब्ध्याचगु
णराशौभंजनात्यालब्धिस्तया।लब्ध्याच।गुण्योगुणनीयोंकोहतोगुणितः।फ
लं।गुणकारफलंभवति।एवंगुणकारःसिध्यति।एवंअमुनाप्रकारेणरूपवि
भागोरूपाणांविभागोरूपविभागःद्विधाद्विप्रकारोभवेत्।जायते।स्थानवि
भागोयथा।स्थानानिएकदशशतादीनि।तैःस्थानैःपृथकपृथकगुण्योगुणनी
योगुणितोहतोयथास्थानंसमेतोयोजितःकार्यः।एवंगुणकारःसिध्यति।अथ

भवा।तो।गुणेन। इष्टेन युक्तेन। इष्टेनोनश्च युक्तश्च इष्टोनयुक्तस्तेन इष्टोनयुक्तेन। गुणेनागु
णनीयो निघ्नो निहन्यत इति निघ्नो गुणित इत्यर्थः। अभीष्टघ्नगुणोऽन्वितवर्जित
ः। अभीष्ट इष्टो यो सो अंकस्तेन निहन्यत इति निघ्नो गुणितो गुणस्तेनान्वितो यु
॥६॥ क्तो विवर्जितः ऊनः। इतिकोर्थः। यत्र इष्टेन युक्तो गुणराशिर्भवति॥ तत्राभीष्ट
घ्नगुणांके न ऊनो हीनः कार्यः। यत्र इष्टेन गुणराशिरूनो भवति तत्राभीष्टघ्नगु
णांके न युतः कार्य इत्यर्थः। अत्रोद्देशकः॥ बाले बालकुरंगलोलनयने लीलाव
ति प्रोच्यतां पंच त्र्यंकमिता दिवाकरगुणा अंकाः कति स्युर्यदि। रूपस्थानविभा
गखंडगुणने कल्पासि कल्याणि निश्छिन्नास्तेन गुणेन ते पि च पुनर्जाताः कति स्यु
र्यदि। बाले त्यामंत्रणं हरव वत् हे बाले कुरंगलोलनयने। बालो यो सो कुरंगो मृग
स्तद्वल्लोले चपले नयने यस्याः सा तस्याः संबोधने हे लीलावति प्रोच्यतां कथ्यतां
। पंचत्र्यंकमिता अंकाः। पंच च त्रयश्च पंच त्र्यंकाः। पंचत्र्यंकैः परिमिताः ~~[struck]~~ ॥५॥
पंचत्र्यंकमिताः॥ दिवाकरे गुणा दिवाकरः सूर्यस्तेनोपलक्षिता द्वादश ते गुणि
ताः कति स्युः कियंतो भवंति। यदि रूपस्थानविभागखंडगुणने। रूपाणि च स्था

नानि च रूपस्थानानि। तेषां विभागा रूपस्थानविभागाः। तेषां खंडानि रूपस्थानविभागखं
डानि तेषां। ~~[struck]~~ तेषां गुणने रूपस्थानविभागखंडगुणने। हास्मिन् कल्यासि
सज्जासि निरामया वासि। कल्पो सज्ज निरामययोरिति विश्वप्रकाशात्। दक्षा भवति। अपभा
गहारस्तोह हरणे॥ कल्याणि निपुणा मुक्ते। च स्तु मुच्यमे। ते गुणना ज्ञाता अंकाः॥ तेन
द्वादशलक्षणेन गुणेन छिन्ना भक्ताः कति स्युः कियंतो भवंति वदन्यासः। १३५ गु
णने १२ गुणं पातसमंके गुणके नहन्यादिति कृते १२ ३५ अंत्येन एकेन गुणिते जाते १२ ३५
उत्सारिते जाते १२ ३५ त्रीके गुणिते जाते १२ ३६ ५ पुनरुत्सारिते जाते १२ ३६ ५ पंचके गुणि
ते ते १२ ६० विनष्टं येन गुणितं तेन द्वादशी ... गताः। इति कृते अंकयोज्जना जाते १६२०
अत्र ... यत्र चतुरस्रक्षेत्रे वासना। यत्र द्वादशहस्तमिता कोटिः पंचत्रिंशत् भुते
भुजस्तत्र फलं किमिति। न्यासः। भुजः १३५ कोटिः १२ घातफलं १६२० अथवा गुणरूप
विभागे कृते खंडे। ८।४ अनयोः प्रथक् गुणिते अथवा कृगुणेन १३५ १३५ कृते जाते १०८
५४० यो।जिते जाते १६२० अथवा गुणक स्त्रिभिर्भक्तः ३ १२ लब्ध ४ गुणे त्रिभिर्गुणि
ते जाते ३ १३५ ४०५ लब्ध्या च ४०५ गुणिते जाते तदेव १६२० अथवा स्थानविभागे कृते
खंडे १।२ आभ्यां प्रथक् गुणिते गुणेन गुणिते जातं खंडे १३५०।२७० यथास्थानं योजिते

जातं तदेव १५२० अथवा इष्टे २ गुणिते २ युते १५ अनेन गुणे गुणिते २२५ जातं २०२५ इष्टेन गुणे
हृते ३ जातं ७०५ अनेन पूर्वेकेन हीने कृते जातं तदेव १५२० अथवा अनेनापि इष्टेन गुणके
कृते जातं २ अनेन गुणे गुणिते २२५ जातं १२२५ इष्टेन २ गुणे हृते ३ जातं ७०५ अंकको जना
॥७॥ जातं तदेव १५२० अथ गुणकारविधिस्तोराशिकान्तर्भूतोकेय: तद्यथा पंचत्रि कं नस्तपलं पंचत्रिंश
दधिकं शतं प्राप्यते तदा द्वादशानि स्तपः किमिति न्यास: १।१२।१३५ इच्छाहते अदिहृते फलं तदे
व १५२० इति गुणकार: भागहारकरणसूत्रं ॥ भागो ह्रियते ऽनेनेति भागहारस्तत्र सूत्रे
। भाज्याद्धर: शुध्यति यद्गुण: स्यात् स्यात् फलं तत् खलु भागहारे। समेन केनाप्यपवर्त्य हारभा
ज्यौ भजेद्वा सति संभवे तु। हरतीति हर: भाज्यते सो भाज्य: अंत्यात् भाज्यात् भाज्यांकात् हर:
छेदो यद्गुण: यो गुणो यस्य स यद्गुण: सन् शुध्यति निःशेषो भाग: संभवति खलु निश्चयार्थे भाग
हारे तत्फलं स्यात् भवति। इति कोर्थ: अंत्याद् भाज्यादध: स्थितेन हारेण एकद्विआदिगुणेन भागो यथा
संभवति। भागहारे तदेकद्व्यादिकं फलं लब्धिफलं भवतीत्यर्थ:। अथवा संभवे सति घटनायां
सत्यां हारभाज्यौ छेदे द्वे इच्छ राशि समेन तुल्येन केनाप्यंकेनापवर्त्य छित्वा भजेत् भागहारे
तत्फलं तदेव गणितज्ञाप नार्थमिदं॥ अत्र पूर्वेराहरणे गुणितांकानां स्वगुणच्छेदानां न्यास: ॥७॥
१५२० अत्रे कगुणेन हरेण भाग: शुध्यति १५२० भक्ते जातं ७२० अत्रेकलब्धि १ छेद: ३ आ
१२ रिते जातं यथा १२ अचात्रिगुणेन हरे १२ ण भाग: शुध्यति भक्ते जातं ६० लब्धि: ३ छेद:

उत्सारिते अत्र पंचगुणेन हारेण भागशुध्यति १२ भक्ते भाज्य: शुद्ध: १२ अत्र पंचको लब्धि: ५ विनष्टं येन न
ष्टं भाज्ये गता: लब्धय: एकत्र कृता १३५ अथ भाज्यहारौ त्रिभिरपवर्त्तितौ जातौ ५०७ भक्ते फलं
तदेव १३५ चतुर्भिरपवर्त्तितौ १५ भक्ते फलं तदेव। अत्राप्यय तत्र चतुरस्रे कल्पे पं चत्रिंशाद्धतं
गुलो विंशत्यधिकषोडशशत तानि फलं। तत्र कको टिरिति। अत्र भुजं भागहारं राशिं कृत्वा
जा कोटि: १२ अत्र त्रिराशिकं यथा॥ द्वादशभिर्मे विंशत्यधिकषोडशतान्याप्नो। एकेन किं
ते तदा स्तपेन किमिति। न्यास: १२।१६२०।१ इच्छाहते अदिहृतं लब्धं फलं १३५ इति भागहार:॥ वर्ग
करणसूत्रं वृत्तद्वयं। समद्विघात: कृतिरुच्यते ऽथ स्थाप्यो ऽन्त्यवर्गो द्विगुणान्त्यनिघ्ना: स्वस्वोपरि
ष्टाच्च तथापरे ऽकास्त्यक्त्वान्त्यमुत्सार्य पुन: श्च राशिं। खंडद्वयं स्या निहति: द्विनिघ्नी तत्खंडवर्गै
क्यमुता कृतिर्वा। इष्टोनयुग्राशिवध: कृत: स्यादिष्टस्य वर्गेण समन्वितो वा॥ समौ तु ज्यौ द्वौ यौ रा
शी तयोर्घातो ऽनन समांघघत:॥ कृतिरुच्यते। वर्ग: कथ्यते। अथ अंत्यस्य वर्गो ऽन्त्यवर्ग:। स्थाप्यो
निवेशनीय:। च सलुद्वये। अपरे ऽन्ये ऽंका द्विगुणेन्त्यनिघ्ना: सर्वे स्वस्वोपरिष्टाद्द्विगुणेन यो सौ
न्त्यस्तेन निघ्नाहता: स्थाप्या:। न जलिजो परिष्टादित्यर्थ:। स्वस्वस्थानमतिक्रम्य। तत स्तदंतं
त्यस्योपरि त्यक्त्वा शेषं राशि उत्सार्य सक्रमय्य। पुन: स्थाप्यो ऽन्त्यवर्गोद्यादिना वत्क्रियातया

जातं तदेव १५२० अथवा इष्टे ३ गुणिते २ गुणिते १५ अनेन गुणेन गुणिते ४५ जातं २०२५ इष्टेन गुणेन
हृते ३ जातं ६७५ अनेन पूर्वं केऽहीने कृते जातं तदेव १५२० अथवा अनेनापि इष्टेन गुणके
कृते कृते जातं २ अनेन गुणेन गुणिते २७५ जातं १२१५ इष्टेन ३ गुणेन हृते ३ जातं ४०५ अंकेनो जना
॥७॥ जातं तदेव १५२० अथ गुणकारविधिस्तो राशिकात्मकं क्रियः तद्यथा पद्ये केन रूपेण पंचत्रिंश
दधिकं शतं प्राप्यते तदा द्वादशभिः रूपैः किमिति न्यासः १।१२।१३५ इच्छाहते अदिद्रुतफलं तदे
व १५२० इति गुणकारः भागहारकरणसूत्रं ॥ भागोद्धृते यत्नेनेति भागहारस्तत्र सूत्रे
। भाज्याद्धरः शुध्यति यद्गुणः स्यादंत्यात्फलं तत्खलु भागहारे । समेन केनाप्यपवर्त्य हारभा
ज्यो भजेद्वा सति संभवे तु । हरतीति हरः भाज्यते सो भाज्यः अंत्यात् भाज्यात् भाज्यांकात् हरः
छेदः यद्गुणः यो गुणो यस्य स यद्गुणः सन् शुध्यति निःशेषो भागः संभवति खलु निश्चयार्थे भाग
हारे तत्फलं स्याद्भवति । इति कोर्थः अंत्याद्भाज्यादधःस्थितेन हारेण एकद्व्यादिगुणेन भागो यथा
संभवति । भागहारे तदेकद्व्यादिकं फलं लब्धिफलं भवतीत्यर्थः । अथवा संभवे सति घटनायां
सत्यां हारभाज्यौ छेद्यच्छेदौ राशिसमेन तुल्येन केनाप्यंकेनापवर्त्य छित्वा भजेत् भागहारे
तत्फलं तदेव गणितज्ञापनार्थमिदं ॥ अत्र पूर्वोदाहरणे गुणितांकानां स्वगुणच्छेदानां न्यासः ॥७॥
१५२० अत्रे कगुणेन हरेण भागः शुध्यति १५२० भक्ते जातं ७२० अत्रे कलब्धिः छेदः उत्सा
१२ रिते जातं यथा १२ अथवात्रिगुणेन हरे १२ भागः शुध्यति भक्ते जातं ६० लब्धिः ३ छेदः

उत्सारिते अत्र पंचगुणेन हारेण भागः शुध्यति ६२ भक्ते भाज्यः शुद्धः १२ अत्र पंचकोलब्धिः ५ विनष्टे येन ना
कं दाहरागताः लब्धयः एकत्र कृता १३५ अथ भाज्यहारौ त्रिभिरपवर्तितौ जातौ ५४० भक्ते फलं
तदेव । १३५ चतुर्भिरपवर्तितौ ४५ भक्ते फलं तदेव । अत्राप्ययत्न चतुरस्रे कल्पे ५ चत्रिंशाछत
भुजौ विंशत्यधिकषोडशशत तानि फलं । तत्र कः कोटिरिति । अत्र भुजं भागहारं राशिं कृत्वा
जा कोटिः १२ अत्र त्रैराशिकं यथा ॥ द्वादशभिः रूपैर्विंशत्यधिकषोडशशतानि प्राप्तानि लभ्य
ते तदा रूपेण किमिति न्यासः ॥ १२।१६२०।१ इच्छाहते अदिहृतं लब्धं फलं १३५ इति भागहारः ॥ वर्ग
करणसूत्रं वृत्तद्वयं ॥ समद्विघातः कृतिरुच्यते यस्यापि स्यादंत्यवर्गो द्विगुणांत्यनिघ्नाः स्वस्वोपरि
ष्टाच्च तथापरेंकास्त्यक्त्वान्त्यमुत्सार्य पुनश्च राशिं । खंडद्वयं स्याभिहतिर्द्विनिघ्नी तत्खंडवर्गै
क्यसमुता कृतिर्वा इष्टोनयुग्राशिवधः कृतस्यादिष्टस्य वर्गेण समन्वितो वा ॥ समौ तुल्यौ द्वौ यौ रा
शी तयोर्घातो हननं समद्विघातः ॥ कृतिरुच्यते । वर्गः कथ्यते । अथ अंत्यस्य वर्गो त्यवर्गः । स्थाप्यो
नि वेशनीयः । चकारः समुच्चये । अपरे अंका द्विगुणेन त्यनिघ्नाः सर्वे स्वस्वोपरिष्टात् द्विगुणेन यासौ
त्यस्तेन निघ्ना हताः स्थाप्याः । न तु नि जोपरिष्टादित्यर्थः । स्वस्वस्थानमतिक्रम्य । ततस्तदंतं
त्यक्त्वा परित्यज्य शेषं राशिमुत्सार्य संक्रमय्य । पुनः स्थाप्यो त्यवर्गद्विगुणादिना वत्कुर्यात्तया

यावद्दंकानां समाप्तिः स्यात्। एवं वर्गः सिध्यति। प्रकारांतरमाह॥ खंडाभ्यां वेत्यादि। खंडद्वयं तु
॥ ८ ॥ स्य खंडद्वयस्य। अभिहतिः परस्परहननेन। कृतिर्भवति। किंविशिष्टा द्विनिघ्नी। द्वाभ्यां नि
हता। पुनः किंविशिष्टा। तत्खंडवर्गैक्ययुता तयोः खंडयोर्वर्गौ तयोर्वर्गयोरेक्यं। तत्खंड
वर्गैक्यं तेन युता युक्ता तत्खंडवर्गैक्ययुता कृतिर्वर्गो भवति॥ अथ प्रकारांतरेणाह। इष्टो
नेति॥ इष्टेनाभीष्टेन अंकेन ऊनश्च युक्तश्च। इष्टोनयुक्तौ। तौ यौ राशी इष्टोनयुग्राशी
तयोर्वधः परस्परहननं। इष्टोनयुग्राशिवधः। तस्य इष्टवर्गेण समन्वितो युक्तः सन् वर्गो
भवति कोर्थः॥ को राशिरिष्टेन कल्पितेन केनाप्यंकेन ऊनो हीनः कार्यः स एव राशिरप
रस्मिन् स्थाने तेनैवेष्टेन युक्तः सहितः कार्यः॥ तयोर्वधः परस्परघातः तस्मिन्निष्टवर्गेण यु
तस्तेन वर्गो भवति यदा नवको राशिः रधिके द्वे कल्पयति तदा करणगतिकल्पेष्टवर्गात
शीघ्रं। अवाशिष्ट वर्गः सिध्यति। अत्रोद्देशकः॥ सखे नवानां च चतुर्दशानां ब्रूहि त्रिहीन
स्य शतत्रयस्य पंचोत्तरस्याप्ययुतस्य वर्गं जानासि चेद्वर्गविधानमार्गं। हे सखे
त्वं नवानां वर्गं ब्रूहि। वद। च समुच्चये। चतुर्दशानां वर्गं वद। त्रिहीनस्य शतत्रयस्य स ॥ ८ ॥
तनवत्याधिकशतद्वयस्येत्यर्थः पंचोत्तरस्य पंचाधिकस्य अयुतस्य सहस्रदशकस्य

चेद्यदि वर्गविधानमार्गं वर्गकरणसरणिं जानासि वेत्सि इति न्यासः॥ ९।१४।२९७।१००५ नवानां य
था॥ समद्विघात इति कृते जातं ८१ समद्विघात इति यत्सूत्रं तत्तेराशि कोष्ठकं॥ समचतुरस्रक्षे
त्रात्मकं च। क्षेत्रे राशिके यथा यदि रूपेण वपा त्रापि प्राप्यते तदा नवभिः किमिति ९।१।९ फलं ८१ क्षे
त्रकल्पना यथा यत्र नवहस्तमितौ कोटिभुजौ। तत्र फलं किमिति। कोटि ९ भुज ९ फलं तदेव ८१
अथ प्रकारांतरेण चतुर्दशानां वर्गः॥ स्थाप्योंत्यवर्ग इत्यादि। १४ अत्रायमंत्यस्यैकस्य वर्गः स्था
पितः द्विगुणेनांत्येन उत्सारितेन ४ गुणिते त्वेवं द्विकेन गते जं ध्वांके पंक्तिनिग्रहशिते जाते ८ संप्र
ति चतुर्थोत्यः उत्सार्य तस्य वर्गकृते १६ अथ तौ कानवाब्रचतुष्कनरूपेण योगतः १९६ अंकयो
जनाज्जातो वर्गः १९६ त्रीहीन स्य शतत्रयस्य वर्गार्थं न्यासः २९७ स्थाप्योंत्यवर्ग इति द्विकस्य वर्गे
२९७ अपरे नवकादयो द्विगुणांत्यनिघ्नाः। अंत्यं स्वउत्सार्योत्सार्य इति कृते ४२९७ चतुष्करूपे
४ त्यत्पके गते। रासो उत्सारिते ४३६ अंत्यस्य नवस्य वर्गस्थापिते ४३६ ३३ द्विगुणेन नव
केन सप्तके हते पंक्तौ स्थापिते जाते ३३ ते ९ ८ १ ६ अत्रास्य जत्ताणोत्यगा ३३ ते सप्तके उत्सारिते
जाते ४८५ सप्तकस्य वर्गे स्थापिते ४९ ३ यातो कावनावाच्चसप्तके मते गते जाते ४८६७ ५ ३
कयो ३ जना जातो वर्गः ८८२०९ पंचाधिकस्य सहस्रदशकस्य न्यासः १००५ स्थाप्यों
त्यवर्ग इत्यादिना जातो पंक्तिः १००१०००००५ अंकयोजना जातो वर्गः १०१००२५ नकीं
तरेण नवानां वर्गः खंडे ४।५ अनयोरभिहति २० द्विनिघ्नी ४० खंडयोर्वर्गौ २५।१६ ते क्यो

पूर्वोक्तयोर्जाते वर्गाः ॥८१ अथ चतुर्दशानां खंडे त्र६ अनयोर्हतिः ८४ द्विनिघ्नी १६८ खंडयोर्वर्गौ १६।४९ एते
क्रमे ०० पूर्वोक्तयोर्जनाता तो वर्गः १९६ अपरखंडद्वये १०।४ एवं तत्फलं तदेव। एवं मन्येऽप्यन्येषा
परेषामन्येषामेका नामप्येवं वर्गः साध्या॥ प्रकारांतरेण राशिः २८७ कल्पितमिष्टं ३ अनेनोनः २८४
पृथक् युक्ते ३०० अनयोर्वधः गुणिते ८२०० इष्टस्य वर्गे ९ अनेन युग् वर्गः ८२०२। सिद्धः
रूपगतं यथा राशिः ११ कल्पितमिष्टं १२ अनेन युक्ते २३ द्वादशायोनवगतः शेषं १ इदं रूपेण वध्ये
२३ इष्टस्य वर्गे १४४ अस्मात् रूपेण शोधिते १२३ जातं ८१ पर्यवर्गः॥ आद्यो कृतौ वा विधिरेष प्रका
र्यः तदानयनं राशि १४ आद्यस्य चतुष्कस्यो वर्गः स्थाप्यः १६ द्विगुणेऽपि निघ्ना १६ अष्टकेन
एककेऽस्मिन् ११ एकस्य वर्गः स्थापिते १ एकके गते ९ अंकयोर्जनाजातो वर्गः १९६
त्तिवर्गः॥ वर्गमूले करणसूत्रं॥ त्यक्त्वांत्याद्विषमात्कृतिं द्विगुणयेन्मूलं समे तद्धृते त्यक्त्वा
लब्धकृतिं तदाद्यविषमाल्लब्धं द्विनिघ्नं न्यसेत् पंक्त्यां पंक्तिहृते समेऽन्यविषमात्त्यक्त्वाप्तवर्
र्गं फलं पंक्त्यां तत् द्विगुणं न्यसेदिति मुहुः पंक्तेर्दलं स्यात्पदं॥ विषम सम विषम सम इत्यादिना
तावत्कुर्याद्यावदंत्याकं भवति॥ अंत्याद्विषमात् विषमपदात् एकत्रिपंच सप्त नवकादि स्था
नात् यदंकादेरां कृतिं त्यक्त्वा वर्गमपास्य तन्मूलं वर्गमूलं द्विगुणयेत् द्विगुणी कुर्यात्समे ॥२॥
समस्थाने तेन द्विगुणीकृतमूलेन हृते भक्ते सति लब्धकृतिं लब्धांकवर्गं त्यक्त्वा अपास्य

कस्मात्तदाद्यविषमात्। तदादि च तत् विषमं तदादिविषमं तस्मात्। ततस्तत् लब्धं द्विनिघ्नं द्विगु
णितं पंक्त्यां श्रेण्यां न्यसेत्। स्थापयेत्। पुनस्तेन द्विगुणितलब्धांकेन समे स्थाने पंक्तिहृते लब्धां
कानां पंक्त्या हृते भक्ते सति प्राप्तवर्गफलं॥ प्राप्तं वर्गं यत् तस्य वर्गफलं तदेव स्यात् अपास्य
कस्मात् अन्यविषमात् समस्थानतोऽग्रस्थविषमात् तत् लब्धं द्विगुणं सत् पंक्त्यां न्यसेत् निवे
शयेत्। एवं मुहुर्वारं वारं समे तद्धृते इत्यादिना कर्म तावत्कुर्याद्यावदंकांको नो समाप्तिर्भ
वति। पंक्तेर्दलं स्यात्पदमिति॥ पंक्तेर्लब्धांकानां पंक्तेर्दलं अर्धं पदस्यान्मूलं भवति। ये अंका
द्विगुणितास्त एवं दलनीयाः॥ अत्रोद्देशकः॥ मूलं चतुर्णां च तथा नवानां पूर्वं कृतानां च सखे कृ
तीनां। पृथक् पृथक् वर्गपदानि विद्धि बुद्धेर्विवृद्धिर्यदि तेऽत्र जाता हे सखे हे मित्र। अत्र वर्गमू
ले भेदाने यदि ते तव बुद्धेः अपीषावि वृद्धिर्बुद्धेर्विशिष्टा वस्तुतिर्जाता प्रादुर्भूता। चतसृ
णां ये ततश्चतुर्णां तथा तेन प्रकारेण नवानां पूर्वं कृतानां कृतिनां भ्रमोत्पादितवर्गाणां
पृथक् पृथक् वर्गपदानि वर्गमूलानि विद्धि जानीहि॥ न्यासः ४।९।१४।८१।१९६।८२०२।१००।१०००२५
क्रमेण मूलानि २।३।२ एषां नवत्याधिक शतस्य मूलानयने यथा। १९६ समचतुरस्रफलं
एषां नवत्यधिकशतं चतुर्दश हस्तमितो भुजस्तत्र कोटिः॥ भुजं भाग हाररा शीकृत्वा हा

त्या कोटि: १४ विषमसम इत्यादिना स्थाने कृते विषमपदस्यैककस्य मध्यात् घट मानां कृ
॥१०॥ ति स्यात्। अत्रैकस्य वर्गे पातिते जाते १ एकं लब्धं तन्मूलं द्विगुणिते समे स्थाने नवरूपे १
हृते जातं १४ लब्धांके द्विगुणिते पंक्तिनिवेशिते ११ तत्र वर्गे पातिते जातं २८ लब्धांके ४ घा
त जातं मूलं ३ लब्धं १४ अत्र राशिकं यथा यदि चतुर्दशामिदं मेः षष्ठेन वर्गपाठ कृतं
लभ्यते। तदेकेन कस्मै लब्धमिति। न्यास: १५२९९१ फलं १४ आद्यांकतो मूलानयनं ॥१९६
विषमात्पदाच्चतुर्णां वर्गे पातिते १६ द्विगुणेन मूलेन समे हृते ५ जातं २ लब्धं पंक्तिनि
वेशिते २ अस्य पदं १४ इदं पदं। अत्र आद्यांकतो मूलानयने त्वन्त्यविषमात् कृति
द्विगुणयेन मूलमिति कृत्वा क्रमात् पंक्तिः स्थाप्या। अन्त्यविषमाद्वर्गस्य वर्गफलं
त्यागसमं वेकत्याज्यं नो चेत्तः स्यकृपे त्यागमिति॥ यथोदाहरणे न्यासः ॥८८२०२ वि
षमादेसादङ्कात् द्विकस्य वर्गे पातिते शेषं ८८२०२ लब्धं मूलं द्विगुणिते ४ समतद्
तः पद लब्धं न्यासः ४८२०२ चतुर्भिः ४ भागे हृते लब्धं शेषमिदं २२०२ स्वस्कोन्नो
लब्धं कृतिं तदादि विषमात् २२०२ लब्धं कृति ८१ त्यक्ता शेषं ५०२ लब्धं द्विनिघ्न ॥१०॥
न्यसेत् पंक्तौ १८ जातं ५८ पंक्तिहृते समे न्यासः ४२८ समे पंक्तिहृते लब्धं शेषं ४२

पंक्तौ द्विगुणं न्यस्यैवं जाता ५८४८ तस्य पंक्तेर् लब्धं २४७ मूलमिदं ४ मूलानयने समस्थाने
भागो हार्यः। विषमस्थाने कृतिः त्याज्या। एतदुदाहरणवत् अन्यत्रापि मूलमानेतव्यं
इति वर्गमूलं समाप्तं॥ घनकरणसूत्रं वृत्तद्वयं॥ समत्रिघातश्च घनः प्रदिष्टः स्थाप्यो घ
नोऽन्त्यस्य ततोऽन्त्यवर्गः आदित्रिनिघ्नस्तत आदिवर्गः त्र्यन्त्याहतोऽथादिघनश्च सर्वे स्थानां
तरत्वेन युता घनः स्यात् प्रकल्प्य तत्खण्डयुगं ततोऽन्त्यं॥ एवं मुहुर्वर्गघनप्रसिद्धावाद्यंक
तो वा विधिरेषः कार्यः॥ समानां त्रयाणां राशीनां हनने परस्परगुणने घनः प्रदिष्टः॥ कथि
तः प्रकारान्तरेणाह॥ स्थाप्य इति। अन्त्यस्यांकस्य घनः स्थाप्यः पंक्तिनिवेशनीयः॥ ततस्त
स्यान्त्यस्य वर्गः स्थाप्यः। केन स्थानान्तरत्वेन। स्थानाधिकत्वेन। एवं स्थापितान्यङ्कानि क
स्थानं यथाधिकं भवति तथा स्थाप्याः॥ किं विशिष्टो वर्गः। आदित्रिनिघ्नः। आदिनाद्यां
केन त्रिभिश्च निघ्नो गुणितः॥ ततोऽनन्तरं आदिवर्गः। आदिपूर्वांकस्तस्य वर्गः स्थाप्यः।
अन्त्याहतः। त्रिभिश्चान्तेनाहतो गुणितः। अथवा त्रिगुणो यो अन्त्यस्तेनाहतः स्थानां
तरत्वेन स्थाप्यः। इति सर्वत्र योज्यं। तथा आद्यघनः स्थाप्यः। तस्यैवाद्यांकस्य घनः। स

वैकाभिर्जिता घनः स्यात् घनो भवति॥ किं कृत्वा। तत् खंडयुगं प्रकल्प्य। तेषां अंकानां खं
डद्वयं रचयित्वा संप्रकल्पयेत्। इति कोऽर्थः। अंत्यांकएकं खंडं। अपरो अंको द्वितीयं
खंडं। एवं खंडस्य रचनां [illegible] त्यात्वा त्र्यंति। याकृत्वेत्यर्थः॥ एवं मुहुर्वारंवारं कृ यावद्या
लि वदंकानां समाप्तिर्भवति। अथवा आद्यांकतः पूर्वोक्त एष विधिः कार्यः। वृ। वर्गघनप्र
॥२४॥ सिद्धौ वर्गश्च घनश्च वर्गघनौ तयोः प्रकृष्टा सिद्धि निष्पत्तिः वर्गघनप्रसिद्धिः तस्यां वर्ग
घनप्रसिद्धौ अत्र वर्गसिद्धिरस्त्यापेक्ष्यो कानन्त्वनया प्रक्रियया। प्रकारांतरमाह खं
डाभ्यां वाहतो राशिस्त्रिघ्नः खंडघनैक्ययुक् वर्गमूलघनस्वघ्नो वर्गराशेर्घनो भवेत्
॥ राशिरंकसमूहः खंडाभ्यां वा भ्यां खंडनीयः। स एव राशिस्ताभ्यां आहतो गुणितस्त्रि
घ्नः त्रिभिर्हतः खंडघनैक्ययुक्। खंडयोर्घनौ खंडघनौ। तयोरैक्यं योगः खंडघनै
क्यं तेन युक्तो युतः। खंडघनैक्ययुक् घनो भवति। वर्गराशेर्घनानयनं। वर्गमूलमिति
वर्गस्य मूलं वर्गमूलं। तस्य घन वर्गमूलघनः। स्वघ्नः स्वेनात्मना गुणितः
स्वघ्न। वर्गीकृत इत्यर्थः। एवं वर्गराशेर्घनो भवेत्। जायेत। अत्रोद्देशकः॥ नवघनं त्रिघ ॥१११॥

नस्य घनं तथा कथय पंचघनस्य घनं च मे। घनपदं च ततोऽपि घनात् सखे यदि घनोऽस्ति घ
ना भवती मति॥ हे सखे हे मित्र। यदि भवतस्तव घने घनकर्मणि मतिर्बुद्धिर्घनास्ति दृढा
विद्यते। ततो नवघनं नवानां घनं कथय। ब्रूहि॥ त्रिघनस्य घनं। त्रयाणां घनस्य घनं
। सप्तविंशतेरित्यर्थः॥ तथा पंचघनस्य घनं। पंचविंशत्यधिकस्य शतस्य मे मम घनं
कथय॥ च समुच्चये। ततस्मात् घनात् घनपदं घनमूलं कथय॥ न्यासः २। २७। १२५ न
वानां घनः ७२९ समत्रिघात इति हते जातं ८१ पुनः ९ हते जातो घनः ७२९ खातकोष्ठपाषा
णादि घनफलं। दैर्घ्यानवहस्तो सम भुज वेधे खाते। किं फलं हस्त फलं। भुजकोटिघा
त इत्यादिना आनीय वेधेन हतं फलं ७२९ एवं विषमचतुरस्र त्र्यस्रादिनां स्वस्वकरणैः
क्षेत्रफलान्यानीय वेधगुणानि खातिकाष्ठपाषाणेषु पिंडगुणानि कृतानि घनात्म
कानि भवंतीत्यर्थः। सप्तविंशतेर्न्यासः २७ स्यात् घनो ८ इति कृते २७ अत्र इत्य
थ अंत्यस्य द्विकस्य वर्ग ४ आदिना सप्तकेन गुणिते जातं २८ त्रिघ्ने ८४ आहते जा
तं ८ स्थानीतरत्वेन युताः पञ्चो न्यासः। ६ तथा आदिवर्गः ४९ त्रिघ्नः १४७ अं
त्य २ हते जातं न्यासः ६ ततः आदि सप्तकस्य घनः ३४३ स्थानीतरत्वेन न्यासः ६
२९४ २९४
३४३

सर्वे युता जातो घनः १९६८३ पंचविंशत्यधिकस्य शतस्य यथा १२५ राशिः। अंत्यस्य घनः १ ततोंत्य
॥२४॥ स्य वर्गः १ आदिनाधिकस्थेन २ घ्नः त्रिनिघ्नश्च ६ न्यासः ६ तत आदिवर्गः ४ त्रिहतः १२ अंत्ये
न एकेन हतः तदेव १२ स्थानांतरत्वेन स्थाप्यः १२ अस्याद्यस्य धिकस्य घनः ८ स्थानांतरत्वे
न स्थाप्यः १६ योजिते जाते १७२८ ततः १७२८ राशिः १२५ खंडयुगमेतादृशं। १२।५ प्रक
ल्प एकखंडे १२ ३ द्वादशमिते। अत्यमस्यत पंच ५ मिते। आदिना पंच के नहते जाते ६०
त्रिघ्न २१६० तत स्थानांतरत्वेन युता न्यासः १७२८ जाता आद्यस्य पंचकस्य वर्गः २५ त्रि
हतः ७५ अंत्येन १२ हतः जाते ९०० स्थानांतरत्वेन २१६ स्थाप्य १७२८ अथाद्य घनस्य
पंचकस्य वर्गः १२५ स्थाप्यः न्यासः १७२८ अंकयोजनाजा तो घनः १२५३१२५
अथ प्रकारांतरेणास्य पंचविंशति घनोयं २।५ यथा। खंडद्वयं २०। ५ आद्यं राशि
२० हते ५०० सप्तमिहते ७ जातं ३७८० त्रिघ्ने जा तं ११३४० खंडयोर्घनो। विंशतेर्घन ८०००
पंचकस्य घनः ३ ३ योगे ८ ३ ३ सर्वांकयोजिते जातोयं घनः १९६८३ पंचविंशत्यधिकशतस्य
खंडे १००। २५ आद्यं राशि १२५ हते १२५०० पंचविंशत्या हते ३१२५०० त्रिघ्नः ९३७५०० खंडयो
घनौ १०००००० पंचविंशतेर्घनः १५६२५ एकत्र सर्वांके योजिते १९७५०० जातो घनः १२५३१२५

२२

एषः वर्गात्रयोषोडशानां घनः। आद्यांकतो घनानयनं। यथा राशिः १२५ अंत्यस्य ५ घ
न स्थाप्यः न्यासः १२५ ततोंत्यवर्ग २५ आदि २ घ्नः ५० त्रिघ्नः १५० स्थाप्यः न्यासः १२५ ततः
आदिवर्गः ४ अंत्याहतः ६० स्थाप्य न्यासः १२५ अथ आदि २ घनः ८ स्थाप्य १२५ न्यासः
स्थानांतरत्वेन योजिते जातं १५६२५ ततः १६ खंडयुगं प्रकल्प्य १२५ अंत्य १६ स्य २५ घनः
स्थापित एवास्ति तत अंत्यस्य वर्गः ६२५ आदि १ घ्नः एकेन ६२५ गुणि तत्वात् देव
६२५ त्रिघ्नः १८७५ अयं स्थानांतरत्वेन योजितं जातं १५६२५ स्थाप्यः यथा न्यासः। शतस्थ
नत्वात् द्विमितानंकान् त्यक्त्वा स्थापनीयं। तत आदिवर्गः अंत्याहत ७५ स्थाप्यः यथान्या
सः १५६२५ अथ आदिघनः स्थाप्यः न्यासः १५६२५ अंकयोजाता जातो घनः १२५३१२५
एवं ७५ वर्गोपि स्थाप्यः कथं स्थाप्यो न्यस्य व ७५ र्ग इति प्रकारः आद्यांकतः कार्यः
॥ अनेनैवाशयेन वर्गघनो प्रसिद्धावित्तु पपन्न इति घनविधिः॥ अथ घनमूले
करणसूत्रं वृत्तद्वयं॥ आद्यं घनस्थानमथाघने द्वे पुनस्तथांत्याद् घनतो विशोध्य घनं
पृथक्स्थं पदमस्य कृत्या त्रिघ्न्या तदाद्यं विभजेत्फलं तु। पंक्त्यां न्यसेत्तत्कृतिमंत्य
निघ्नीं त्रिघ्नीं त्यजेत्तत्प्रथमात्फलस्य घनं तदाद्याद् घनमूलमेवं पंक्तिर्भवेदेवम

स्य पुनश्च। आद्यं घनस्थानं घनसंज्ञं। अथ आनंतर्येण द्वे अघनस्थाने। पुनरेकं घन
स्थानं। द्वे अघनसंज्ञे इति तावत् कुर्यात् यावत् अंत्यं घनस्थानं भवति॥ अंत्यात्
॥१५॥ घनस्थानात् घनमानं विशोध्य पार्श्वयित्वा। पदं घनस्य मूलं॥ प्रथक् स्थाप्यं। अं
त्यघनपदस्य कृत्या वर्गेण। त्रिघ्न्या त्रिभिर्हतया तदाद्यं तस्मात् घनस्थानात् आ
द्यं पूर्वम् अघने पदसंज्ञं विभजेत्॥ हरेत्॥ तु पुनः फलं पंक्त्यां न्यसेत्। तस्य फल
स्य लब्धांकस्य कृतिर्वर्गः। अंत्यनिघ्नी अंत्येन पूर्वलब्धांकेन गुणिता त्रिघ्नी त्रिभि
र्हता॥ फलस्य लब्धांकस्य प्रथमादाद्यंकात् अन्येत विशोधयेत्॥ तदाद्यात्
पूर्वांकात् तस्य फलस्य घनं मानयेत्॥ एवं अमुना प्रकारेण। एकपंक्तिघन
मूलं भवेत्॥ जायेत॥ ततो नंतरं पुनश्च वारं वारं एवं कुर्यात्। यावदंकानां स
माप्तिर्भवति॥ अत्रोदाहरण॥ पूर्वघनफलानां मूलार्थं न्यासः ७२९। १९६८३। १९
५३१२५ क्रमेण घनमूलानि॥ २॥ द्वितीयोदाहरणे न्यासः १९६८३। एकं त्रिकलब्ध
एं घनस्थानं। द्वे अष्टकषट्कलब्धे अघनस्थाने। पुनर्नवलब्धएं घनस्थानं।
अस्मात् स्थानात् द्विकस्य घनं घटते॥ अंत्यात् घनतः घनं द्विकस्य ८ पातिते
जातं ११६८३ शेषमिदं। घनं ८ प्रथक् स्थाप्यं अस्य पदं द्विकलब्धएं यदिदं क

र्यं जातं। २। अथ कृत्वापि तस्य अस्य कृतिः ४ त्रिघ्नी १२ अनयात् घनशेषस्य ११ आ
द्यं तदाद्यं ११६ विभजेत् न्यासः (१२)११६(९) लब्धे विनष्टेय नव लब्धे। इति कृते लब्धं। ९ शे
षमिदं ३२८३ फलं पंक्त्यामिति पूर्वे घने पदं स्थापितं यत्रास्ति तत्र न्यसेत्॥ जातं २७ त
तः तस्य फलस्य ९ कृतिः ८१ अंत्येन द्विकेन हता १६२ त्रिघ्नी ४८६ तदाद्यात् ३२८ तत
प्रथमात् तस्मात् ३२ प्रथमात् ८ त्यजेत् न्यासः ४८६ तदाद्यादिति अत्र शेषांकाद्दैव घ
नं त्यजेदित्यर्थः॥ तत् कथं तदा दैराशिमांकं (३२८) व्यात् फलं ७ अस्य घनं ७२९ लब्धे
जातं॥ शून्ये तस्मादागतो राशिः २७ घनमूलमिदं॥ तृतीयोदाहरणे न्यासः १९५३१२५
अस्य मूलानयनं यथा॥ घनस्थानं एकं ५ अघनस्थाने द्वे १२ घनस्थानं ३ अघनस्था
ने द्वे ९५ घनस्थानं १ अंत्यात् घनतः घनं विशोध्य घनं पृथक् स्थं १ अस्य पदं १ स्थाप्यं अं
त्यकृत्या त्रिघ्ना ३ तदाद्यं ९ विभजेत्। लब्धं २ शेषं ३ तत्कृतिं लब्धस्य २ कृतिः ४ अंत्य
निघ्नं। त्रिघ्नी १२ तत् प्रथमात् ५ त्यजेत् शेषं २३ एवं २३३१२५ फलस्य २ घनं ८ तदाद्यात्
२३३ त्यजेत् २२५१२५ लब्धं १२ पंक्ति जाता। एवमतः पुनश्च पुन घनस्थानं क्रियते। अं
त्यात् घनतः घनं पंक्तिघनं १७२८ मतं विशोध्य अवशिष्टं जातं तदेव २२५१२५ अस्य प
दं पंक्तिरेव प्रथक् स्थाप्या १२ अस्य पदस्य १२ कृत्या १४४ त्रिघ्ना ४३२ तदाद्यं तेषां २२५

आद्यं विन्नजेत् न्यासः २२५१२५ अत्र प्रथम घनस्थाने ५ शेषं ९२५ अद्यं फलं ५ एवं क्रमात् स्थितं १२५
तत्कृति तस्य फलस्य कृती २५ अंत्यं १२ निघ्नी ३०० त्रिघ्नी २०० क्रमात् प्रथमात् तस्य २१२५ प्रथमा
॥१४॥ स्य जेत् न्यासः २००५ त्यक्ते शेषं १२५ फलस्य घनं १२५ घनमूलपर्यायः तद्घातस्य १२ आ
घात् ५ स्य जेत् १२५ गतो राशिः लब्धं घनमूलं १२५ इति परिकर्माष्टकं। आद्योकतो
घनमूलानयने॥ न्यासः १९६८३ अस्मात् सप्तकस्य घनस्य ३४३ अतो घने पातिते जातं
१२३४० पदं ७ पृथक् स्थाप्यं। पदस्य ७ कृतिः ४९ त्रिगुणा १४७ अनया लब्धं जनार्थं न्या
सः १२३४० लब्धं २ शेषं १६४० लब्धे के पंक्ति निवेशिते २७ लब्धं २ कृति ४ त्रिहता
२२ ५४ अनेन सप्तकेन ७ हता ८४ शेषके पातिते ९८ जातं शेषं द्विकस्य घने ८
पातिते शून्यं जातं मूलं २७ मिदं मेवं सर्वं घनमूलानयनं। इति लीलावती टीका
परिकर्माष्टकं॥ अथ भागजातिचतुष्टयम्॥ अंशानां सवर्णनं छेदैः सह समानकरणमित्यर्थः
। यथा रूपाणां छेदः अर्धं त्रिभाग चतुर्थभागा द्वयो भवंति॥ तदा रूपाणामपि तावद्
भागाः कर्तव्या इत्यर्थः। तत्रांशसवर्णनं चतुर्भेदं। यथा इति। भागजातिः १ प्र
भागजातिः २ भागानुबंधजातिः ३ भागापवाहजातिः ४ तत्र प्रथमं भागजातौ
करणसूत्रं॥ भागानां जातिर्भागजातिः तस्याः सूत्रं करणसूत्रं॥ अन्योन्यहाराभि॥ २४

निहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवं। मिथो हराभ्यामपवर्तिताभ्यां यद्वा हरां
शौ सुधियात्र गुण्यौ। राश्योर्द्वयोर्हरांशौः हरश्च अंशश्च हरांशौ॥ अन्योन्यहाराभिहतौ॥
परस्परछेदगुणौ प्रथमराशेः छेदेनापरराशेर्हरांशौ गुणनीयौ। एवं अमुना प्रकारे
ण समच्छेदविधानं तुल्यछेदगुणो प्रथमराशेः छेदेनापरस्य राशेर्हरांशौ गु
णनीयौ। एवं अमुना प्रकारेण समच्छेदविधानं तुल्यछेदकरणं भवति यद्वा
मिथः परस्परं सुधिया सुबुधिनापवर्तिताभ्यां छिन्नाभ्यां हरांशौ छेदलवौ तुल्यौ
॥ गुणनीयौ एवं सदृशाछेदाः स्युः॥ अत्रोद्देशकः॥ रूपत्रयं पंचलवस्त्रिभा
गो योगार्थमेतान्वद तुल्यहारान्॥ त्रिषष्टिभागस्य चतुर्दशांशः स
मच्छिदो मित्र वियोजनार्थं॥ रूपाणां त्रयं रूपत्रयं। पंचलवो रूपस्य पंच
मांशः। त्रिभागो रूपस्य तृतीयांशः। हे मित्र एतान् तुल्यहारान् समच्छेदान् यो
जनार्थं वद॥ कथय॥ त्रिषष्टिभागः। त्रिषष्टितमो भागः चतुर्दशांशः
चतुर्दशांशो भागः एतौ समच्छिदौ वियोजनार्थं वद। कथय॥ ३ १ १ छे
दसादृश्यार्थं न्यस्त व्यस्त छेदाभ्यां राश्यो न्यासः ३ ५ अथ ६३ १४ छे
दे॥ २५

नछेदेन पंचकेन एकेन त्रिकेन च हृते। तथा एककेन छेदेन पंचकेनैककेन हृते
अधस्तनछेदानामेकैकेन च जातो [illegible] तृतीयराशिना सह छेदसाद्रूपं [illegible] अस्य
व्यस्ते छेदान्यां जातं [illegible] त्रिके [illegible] न पंचकेन पंचकेनैकेन च गुणिते [illegible] ते
। यथा पंचकत्रिकेनैकेन च गुणिते तथा पंचकेन त्रिकेनैककेन च गुणिते अ-
॥२४॥ धस्तनछेदानामेकैकेन च न्यासः समछेदा [illegible] योगे जातं ५३ द्वितीयो
द्धरणे न्यासः [illegible] सहापवर्त्तितौ हरौ छेदसा [illegible] दृरूपार्थं [illegible] स्तौ स्था-
पितौ [illegible] अथवा [illegible] छेदे हरेण गुणितौ जातौ समछेदौ २ [illegible] वियोगे
जातं [illegible] २२५ इति भागजातिः॥ अथ भागानुबन्धजातौ करणसूत्रं [illegible] त्रं वृत्तं
[illegible] गानां भागा यस्यां सा भागभागा सा चासौ जातिश्च भागभा-
गजातिः तस्यां भागभागजाति। तस्यामेव भागानां भागा इत्यर्थः॥ तत्र
करणसूत्रं॥ लवा लवघ्नाश्च हरा हरघ्ना भागप्रभागेषु सवर्णनं स्यात्॥ ल-
वा अंशा लवघ्ना अंशाहताः हराश्छेदा हरघ्नाश्छेदहताः। भागप्रभागेषु स-
वर्णनं स्यात् भागानां प्रभागा भागप्रभागास्तेषु भागप्रभागेषु एवं समुनाप्र-
कारेण सवर्णनं स्यात्। अंशा सवर्णने भवति॥ अत्रोदेशकः॥ द्रम्मार्द्धत्रि- २५

[illegible] गवदस्य षोडशांशाः ३८० भागवदस्य चतुर्थांशा ३८० भागे हृते लब्ध एको वराटको दत्तः २
लवद्वयस्य सुमते पादत्रयं यद्भवेत्तत्पंचांशकषोडशांशचरणः संप्रार्थितेनार्थिने
दत्तो येन वराटकाः कति कदर्येणार्पितास्तेन मे ब्रूहि त्वं यदि वेत्सि वर्गगणिते। जाति
प्रभागाभिधां॥ हे सुमते हे सुबुद्धे येन पुरुषेण प्रार्थितेन अभ्यर्थितेन समता॥ अर्थि-
ने याचकाय। द्रम्मार्द्ध। द्रम्मस्य अर्द्धं त्रिजवानां द्वयं त्रिजवद्वयं। तस्यार्द्धभागत्रयस्य [illegible]
द्वयमित्यर्थः। पादत्रयं। पादानां त्रयं पादत्रयं। एवं किं भागद्वयस्य चतुर्णां भागानां
भागत्रयं यत् भवेत् पादत्रयमित्यर्थः॥ तत्पंचांशस्तस्य भागत्रयस्य पंचांशः पंच-
मो भागः। षोडशांशश्चरणः तस्य पंचांशस्य षोडशांशो भागस्तस्य चरणश्चतुर्थांशो दत्तः
दत्तो देयस्तेन कदर्येण धनलुब्धेन वराटकाः कति दत्ताः अर्पिताः त्वं ब्रूहि। कथय
। यदि गुणिते पाटीगणिते भागप्रभागाभिधां प्रभागानां जातिं वेत्सि जानासि। न्यासः
[illegible] लवा लवघ्ना इति। एकका एकेन गुणितास्ते [illegible]॥ द्विकेन त्रिगुणि-
ते जातं ६ हरा हरघ्ना इति द्विकेन त्रिकेन गुणिते ६ षड्भिश्चतुर्भिर्हताः २४
पंचकेन चतुर्विंशति हता जाता १२० षोडशनिर्विंशत्यधिकं हतं १९२० अयं चतुर्भिर्हते
जातं ७६८० सवर्णितौ यो हरांशयोरेकत्र न्यासः [illegible] बहुभिरपवर्तितौ हरांशौ १
एते वराटकभागाः। अत्रालापः॥ अत्र राशि ७६८० शी [illegible] अत्र त्र्यधिके [illegible]
[illegible] भागे हृते लब्धं शून्यं। द्रम्मस्यापि षोडशांशाः [illegible] णा इति षोडशांशा गुणे-
यथात्रालापः द्रम्मस्य १ वराटकाः १२८० अस्यार्द्धं ६४० अस्य त्रिजवः ६४० अयं द्वि- १
गुणः १२८० अस्य पादः हरघातो भवति भागं ३२० अयं त्रिगुणः ३२० [illegible] त्पार्पं [illegible]

[illegible] हृते ज्ञ [illegible] किली॰ विंशति व राटके रे काकाकि लीति॥ का किलीवि शति गुण वराटको भवति

[illegible] भाग जाति [illegible] विना ग

॥२६॥

रूपलो भवति॥ २९॥ भागे हृते परस्परानां रूपं० पणश्च तस्याः काकिण्यः चतुर्गुणाः
पणः। काकिण्यो (१२०) वेति। १२० भागे हृते लब्धो वराटकाः ९॥ अर्थिने दत्त इति
इति भागाद्भाग जातिः॥ भागानुबंध भागापवाहयोः करणसूत्रं सार्द्धवृत्तं
। अनुबंधनं अनुबंधं संयोजनं। भागानां अंशानां अनुबंधो यत्र। स भागानुबं
धः। अपवहनं अपवाहः॥ भागानां अंशानां अपवाहो वियोजनं यत्र स भागापवा
हः। भागानुबंधश्च भागपवाहश्च भागानुबंध भागापवाहौ भागानुबंध भागाप
वाहयोः॥ तत्र करणसूत्रं॥ छेदघ्नरूपेषु लवा धनर्णमेकस्य भागा अधि
कोनकाश्चेत्॥ स्वांशाधिकोनः खलु यत्र तत्र भागानुबंधे च लवापवाहे
। तलस्थहारेण हरं निहन्यात् स्वांशाधिकोनेन तु तेन भागान्॥ एकस्य एकघ्ना
दि लहरण स्य रूपस्य भागा अंशाश्चेद्यदि भागा अंशाः अर्द्ध अंशाद्या अधिकेनेकाः
॥ अधिकाश्च ऊनाश्च अधिकोनकाः। छेदघ्नरूपेषु। छेदेन घ्नानि गुणितानि रूपाणि छे
दघ्नरूपाणि तेषु। लवाः अंशाः धनर्णं धनं च ऋणं च धनर्णं कर्त्तव्या इत्यर्थः॥ भागा
नुबंधे लवापवाहे च राशौ यत्र स्वांशात् आत्मीयांशार्द्ध अंशाच्चतुर्थादि। अधिकोनः
॥ अधिकश्च ऊनश्च अधिकोनश्चेत् तत्र खलु निश्चयेन तलस्थहारेण॥ तलस्थ

॥२७॥

धो भागेति प्रतीतिः तलस्थः। स च सो हारश्च तलस्थहारः। तेन तलस्थहारेण॥
हरं ऊर्द्ध छेदं निहन्यात् गुणयेत्। तु पुनः तेन हारेण स्वांशाधिकोनेन स्वांशेन अधिको
नेन स्वांशेन अधिकेन ऊनेन वा। कोर्थः। भागानुबंधे स एव हारः स्वांशाधिकः कार्यः
लवापवाहे स्वांशेन ऊनः कार्यः॥ इत्यर्थः॥ तेन स्वांशाधिकोनेन हरेण भागान् हन्या
त् गुणयेत्। अत्रोद्देशकः॥ स्वांघ्रि द्वयं त्र्यं व्यङ्घ्रिकी दृक् ब्रूहि सवर्णितं॥ जानासि
अंशानुबंधं चेत् तथा भागापवाहनं॥ द्वयो रूपयोर्द्वयं साङ्घ्रिः। स चरणांघ्रिणा चतु
र्थांशेन वर्त्तत इति साङ्घ्रिः द्वयं। रूपाणि त्रयं रूपत्रयं व्यङ्घ्रिः विगतोङ्घ्रिश्चतुर्था
शो यस्मात् व्यङ्घ्रि। सवर्णितं अंशानुलंकृते कीदृक् भवति। ब्रूहि वद। यदि अं
शानुबंधं तथा लवापवाहं च वेत्सि। जानासि चेत्। न्यासः। २ ३ | छेदघ्नरूपेषु
छेदेन चतुर्भिर्द्विके गुणिते तथा चतुर्भिस्त्रिके हते जातं। ८ १२ | ८ १२ कलवा ऋणे
ऽष्टासु धनीकृते जातौ तः परतः एक ऊर्ध्वलवः ऋणं ते। ४ ४ | घाद्वरेण
मध्यात्॥ जातं पातितः॥ इति क्रमेण जातं॥ ९ ११ द्वितीयोदाहरणं॥ अङ्घ्रिः स्वत्र्यं
शयुक्तः स निजार्द्धयुक्तः कीदृक् ...॥ अंशानुबंधे ... तानु
वदसि तोतो त्रिभिः सप्तभागैः अर्द्धं स्वाष्टांशाहीनं नवभिश्च युक्तं सदाशांशो

स्वकीयैः कीदृक् स्यात्॥ ब्रूहि वेत्सि त्वमिह यदि सखे त्वं भागानुबंधापवाहे। हे सखे
। हे मित्र। इह त्वं भागसवर्णने त्वं। अंशानुबंधापवाहौ अंशानुबंधश्च अपवाहश्च अंशा
नुबंधापवाहौ। यदि वेत्सि। जानासि॥ अंघ्रिश्चतुर्थांशः स्वत्र्यंशयुक्तः स्वेन आत्मीयेन
॥२७॥ त्र्यंशेन युक्तः स्वतृतीयभागेन युक्तः सहितः। स च अंघ्रिर्निजदलयुतः निजेन आत्मी
येन दलेन अर्धेन युक्तः सहितः कीदृशः स्यात्। च समुच्चये। तु पुनः अंशौ द्वौ
तृतीयांशौ अष्टांशहीनौ अष्टमांशरहितौ तदनु च पश्चात् त्रिभिः सप्तभा
गैः सप्तमांशैः रहितौ कथ्यौ स्तः भवतः। अर्धं रूपार्धं स्वाष्टांशहीनं स्वीयेन
आत्मीयेन अंशेन हीनं ऊनं स्वाष्टांशहीनं। अथ च स्वकीयैः आत्मीयैः नवभिः
सप्तमांशैर्युतं सहितं। कीदृक् स्यात् कथय॥ न्यासः॥ तत्र १ २ १
स्वहारेण हरं निहन्यादिति॥ तत्र स्वहारेण त्रिकेण ऊर्ध्वहरेण चतुष्के हते जातं १२
स्वांशाधिकेन छेदेन भाज्यकेन एकरूपे हते अधस्तनछेदाभावे कृते जातं ४
पुनः तत्र स्वहारेण द्विकेन ऊर्ध्वहरे द्वादशरूपे गुणिते द्विकेन द्विके
ते भागे च चतुष्करूपे हते अधस्तनछेदाभावे कृते च जाते १२ इमौ दाह ३ भागानि ॥२७॥
रूपवर्तितौ २ द्वितीयराशेः सवर्णनं तत्र स्वहारेण अष्टकेन ऊर्ध्वहरे त्रिके ह

हते जातं २ अंशोनत्वेन अथ सप्तकेन अंशेन कृते जातं २ भागेनेन सप्तकेन
ऊर्ध्वत्रिकेण २ द्विके न हते छेदाभावे कृते जातं २ अथ छेदे ७ न सप्तकेनोर्ध्वछेदे
चतुर्विंश ३ ति ... जातं ... अथ छेदे ३ शान्ते कृते ३ ऊर्ध्वांशे चतुर्दशरूपे
पे हते अ... अधस्तनछेदाभा ३ वे कृते जातं ५/५६ षट्पंचाशद्भिरपवर्तितौ १/३ तृ
तीयराशेः सवर्णनं राशि २ तत्र स्वहारेण अष्टकेनोर्ध्वहरे द्विके हते जातं
अंशोनकृते जातं भागेन छेदेन सप्तकेन ऊर्ध्वांशे एकके हते छेदाभा
वे च कृते जातं अथ छेदेन सप्तकेन ऊर्ध्वछेदे षोडशरूपे हते भा
... अधः छेदे अंशानुते के ऊर्ध्वांशे हते अधस्तनछेदाभा
वे कृते जातं स्वेनैवापवर्तिते सवर्णितराशित्रयस्य दर्शनं
भागानुबंधजाति मो च इति कथमाचार्येण जातिचतुष्टयं वर्णितं भा
गभागविपरीतक सूत्रं लीलावत्यां ... भागमातृजातिश्चतुष्ट
यकालिका अतोगतार्थं विज्ञेयं॥ इति जातिचतुष्टयं॥ ...
...तयोः करणसूत्रं वृत्तार्धं॥ अर्धं अंशाचतुर्थांशादि ... निषेधते यत्
...न्नो। यत्रानिन्नराश्यो न हारितार्थः किंतु योगांतरविषयः सूत्रे तच्चैव

॥१८॥

समाएवोतान्निन्नेचतेसंकलितव्यवकलितेचन्निन्नसंकलितव्यवकलितेतयो
र्निन्नसंकलितव्यवकलितयोः सवर्णस्त्रकरणं॥ योगांतरं तुल्यहरांशकानां कु
र्योहरो रूपमहरराशेः॥ तुल्यासमानाः हारछेदा येषां ते तुल्यहाराः तुल्यहाराश्चते अं
शकाः तेषां तुल्यहारांशकानां योगो मिलनं अंतरं वियोगः कार्यः। कोऽर्थः सदृश
छेदेषु अंशानां मिलने संकलिते व्यवकलिते अंतरं कार्यमित्यर्थः। अहारराशौ रूपं छेद
राशेः रूपं एक जहराणं हरः छेदः कल्प्यः। अत्रोद्देशकः॥ पंचांशपादत्रिलवार्द्धषष्ठाने
कीकृतान् ब्रूहि सखे ममाशु। एभिश्च भागैरथ वर्जितानां किं स्यात्त्रयाणां कथयाशु
शेषं। हे सखे विद्वन्नत्र पंचांशः पंचमो भागः पदश्चतुर्थांशः त्रिलवस्तृतीयो
भागः। अर्द्धं रूपार्द्धं षष्ठः षष्ठो भागः। एतानेकीकृतान् योजितान् मम ब्रूहि।
अथानंतरं एभिरेव भागैर्विवर्जितानां ऊनीकृतानां त्रयाणां शेषं ब्रूहि किंस्या
त् किं यद्भवति। अस्य शीघ्रं कथय वद। न्यासः [५ ४ ३ २ ६] न्यस्तव्यस्तछेदान्योन्यगु
णार्थं न्यासः [३ ४] चतुष्कं सप्तपंचकेनाककेन [illegible] वहतेपंचकेनचतुष्के
एककेचहतेवि [illegible] नष्टयेन गुणितमित्यधस्तनछेदान्नावे जातं [२० ५] छेदस्यादृश्या
त् कृते जातं [२०] अपरराशेन्यासः [३ ६] त्रिकस्य तृतीयांशे [illegible] [२० २०] ण तीया
द्विरे एवमन्य स्तव्यस्तछेदान्योजा ते यथा [३ २ / ६ १] द्विकेन त्रिके एकके च हते ए
ककेन षट्के एकके च हते अधस्तन छेदान्नावे [३ २] वकृते जातं [६ ६] छेदस्यादृश्या

द्युतो जातं [३ ६] आभ्यां सपवर्णे [illegible] पूर्वसवर्णेतराशिः न्यासः [६ २०] न्यस्तव्यस्तछेदान्योन्य
हता जातं [६ २०] [२०] छेदस्यादृश्यात युतो जातं [२०] एभिरेव भागरूपं यत्र वर्जितां छेदसादृश्या [२० १]
र्थं रूपत्रयं [२० ३ / २० १] एस सहन्यासः [२० ३] नस्तव्यस्तछेदान्योन्यासः [२० ३ / २० २०] विश्वसात्रिके एककेवहते
। एककेदं [२० १] तदेवाऽधस्त [२०] नछेदान्नावेकृते [२० ६० / २० २०] [२० २०] छेदस्यादृश्यात् अंतरं कृते
जातं [३ २०] इति भिन्नसंकलितव्य वकलितानि नव [illegible] एवमर्थ एवं दशौ। अथा
[illegible] छेदवधेन नष्टो अर्थं भिन्निन्ने गुणेन फलं तत्॥ पूर्वोदाहृतयं पंचांशपादत्रिल
वार्द्धस्यत्रस्य सवर्णरूपांशास्तत्र रूपशब्देन यत् किं चित्किमपि मर्यादितं संभवति तायंस्य
ति। वस्तुद्रव्येषु सत्सु निष्कात्मकं द्रम्मात्मकं वेतिधान्येषु खारिद्रोणाद्यक्रमात्मकं निरू
पाणि हस्तितुरगादीनि एकवस्त्रगुंजादिनिश्चयात्मकं कल्पनीया। निश्चयं च यथाकालव्यवहार्य
सावयवं विभागयोग्यं वस्तुजातं द्रव्यजातं वा रूपशब्देन कल्पनीयं। नमत्र वस्तुजातं त
त्कालात्मकं। अत्रोदाहरणे षष्टिनाड्यात्मकमेव रूपशब्देन प्रकल्पितं। तत्पूर्वोक्तप्रका
रेण दिनरात्रिविभागानां एकीकरणं छेद [२७ २०] छेदेन भागे हृते लब्धं ० शेषं ५७ दिनात्मक
त्वात् षष्ट्या संगुण्य ५७ विंशतिना भागे हृते लब्धं २७ भागगुणं न चैदिनस्य पंचमो अंशो द्वादश
घटः। चतुर्थांशः पंचदश घटः तृतीयांशो विंशतिर्घटः। अर्द्धं त्रिंशद्घटः षष्ठांशो दशघटः।
कथितामानेकं ७ दिनात्मकत्वात् षष्ट्या भागं कृते [७ २०] जातं ७ लब्धं १। द्विनां शेषं पूर्ववत्
एतच्च [२० २०] दिनत्रयात्मकरूपात् सो धनशेषं [५ २०] भागे लब्धं १२७ वा पूर्वभागे हृते लब्धं ५७

दिनत्रयात्मकं शोधितेशेषं॥ ३३ पूर्ववत्तु न्यासमेव सर्वत्र विचारणीयं सुधिया। अंशाहतिः। अंश
शाहतिः। छेदयोर्वधः छेदवधस्तेन छेदवधेनाभक्ता इत्यासती। लब्धं अंशाहतं फलं भिन्नगुणने फ
लं स्यात् भवति॥ उदाहरणद्वयं॥ सत्र्यंशरूपद्वितयेन निघ्नं सस त्र्यंशमीशाद्वितयं भवेत्किं। अ
र्धं त्रिभागेन हतं च विद्धि दक्षोसि भिन्ने गुणनाविधौ चेत्॥ सहत्र्यंशो वर्तते सत्र्यंशो
यत् द्वितयं तत् सत्र्यंशं शाद्वितयं। सत्र्यंशरूपद्वितयेन। सह त्र्यंशेन वर्तते सत्र्यंशस्त्र्यं
॥१९॥ सत्र्यंशं यद्रूपद्वितयं। तत् सत्र्यंशरूपद्वितयं तेन सत्र्यंशरूपद्वितयेन। निघ्नं किं स्यात्॥ इतिस्वल्प
किं हत्कं भवति॥ च समुच्चये। अर्धं रूपार्धं त्रिभागेन रूपत्र्यंशेन हतं गुणितं तत् कीदृक्
भवति। भिन्नसंज्ञा गुणनविधौ गुणनक्रियायां दक्षोसि कुशलोसि भवति॥ न्यासः। २ । १ । छेद
घ्नरूपेषु लवाधिनाः सवर्णिते॥ ७ । ३ । अंशाहतिरित्यादि कृते ४९ । ९ । भक्ते लब्धं। त्रैराशिकं ७ । ३ । क
ल्पनात्र यद्येकेन रूपेण पञ्चद नासत्र्यंशमिष्टं तदा सत्र्यंशेन किमिति॥
न्यासः १ । ५ । ७ । फलं तद्दत्वा अत्रायातं क्षेत्रवासना यत्र सत्र्यंशं शाद्वितयं भुजः
सत्र्यंश ३ । ३ । द्वितयं कोटिः तत्रायातं किं फलमिति न्यासः ७ । ७ भुजकोटिघातं फलं
तदेव पदं इति यो दाहरणं॥ १ । १ हृते जातं २ । ६ ननु गुणकारेण गुणावर्धते। कथं अर्धं त्रि
भागेन हतं त्रुटतीति सत्यं रूपावयवया गुणकारो विहितः। ननु भागहारेप्येवं या
भागेर्थात् गुणिते भागा वर्धन्ते। भागश्चोत्सवस्यो राशिस्त्रुटति। बहुभागपुष्टि न ज्यमा
नो राशिः स्वल्पो भवति॥ तत्र त्रैराशिकं भवत्यनयः। यदि रूपेण कुंकुमजेऽर्धं

८१३
न्यते। तदा रूपत्र्यंशेन किमिति न्यासः। १ । १ । १ । लब्धं फलं १ । ६ । एवं भाववद्भावं त्रुटि
भवति। इति भिन्नगुणकरः। भिन्नभागहारकरणसूत्रं॥ छेदं लवं च परिवर्त्य हरस्य
शेषः कार्योथ भागहरणे गुणनाविधिश्च। हरस्य भागहारस्य छेदं लवं परिवर्त्य वि
पर्ययं कृत्वा। अथानंतरं भागहरणे भागहारे शेषः परिशिष्टो विधिः गुणनाविधिः
कार्यः। कोर्थः। भाज्यकस्य राशेर्हरस्यापि लवः कार्यः। लवस्थाने हरं छेदं संस्थाप्य। ए
वं विपर्यासं कृत्वा अंशाहतिरित्यादि विधिः कार्यः। इत्यर्थः। उदाहरणं। सत्र्यंशरू
पद्वितयेन पंचत्र्यंशेन षष्ठं वद मे विभज्य। दर्भीयगर्भाग्रसुती शलाके बुधि चे
दस्ति तेभिन्नविधौ समर्थः॥ पंच। पंचरूपाणि सत्र्यंशरूपद्वितयेन। त्र्यंश। षष्ठ
रूपद्वितयेन भक्तं मे वद ब्रूहि॥ त्र्यंशेन तृतीयांशेन षष्ठं षष्ठं भागं विभ
ज्य॥ अत्र च शब्दाचेत् यदि तव भिन्नभागहारविधौ दर्भीयगर्भाग्रसुती च्या
बुधि। भवति त्वो समर्थो भवति॥ न्यासः ५ । १ । सवर्णिते ५ । ७ । हरस्य राशिछेद
लवयोः परिवर्तने कृते ५ । ३ । अंशाहतिरित्यादि नाज्ञा ५ । ७ । भक्ते लब्धं
२ । ३ । अत्र त्रैराशिकं। सत्र्यंशरूपद्वितयेन वंदनस्य पंच पचानि लभ्यंते तदा रूपे
णेन किमिति। न्यासः ७ । ५ । १ लब्धं फलं तदेव॥ अथ क्षेत्रवासना। यत्रायतक्षे

त्रफलं दृष्टं पंचकं। सप्तदशरूपाधिनयं नतः तत्र का कोटिरिति न्यासः। ३ । ७ नां
शायोः छेदांशविपर्यासं कृत्वा भाहतिरित्यादिना लब्धा कोटिः ३ । द्वितीयोदा
हरणे न्यासः। ३ । १ हरराशेः छेदांशविपर्यासं कृत्वा [illegible] इत्यादिना हते जातं ३
॥२०॥ त्रिनिरूपणे [illegible] २ । अत्र त्रैराशिकं। दिनत्रयेण [illegible] कश्चित् कर्म करोति रूपषट्कं [illegible]
लभ्यते तद् दिनेन [illegible] किमिति न्यासः। ३ । ६ । १ । लब्धं २ इति भिन्नभागहारः। भिन्न
वर्गादिकरणसूत्रं वृत्तार्द्धं। वर्गे कृतिघने विधौ तु घनौ विधेयौ हारांशयोरथ
पदे च पदप्रसिद्ध्यै। वर्गे वर्गविधाने हारांशयोः छेदलवयोः कृतिर्वर्गो विधे
यो घनविधौ घनविधाने घनौ हारांशयोः विधेयौ। कर्तव्यावित्यर्थः। अथानन्तरं
पदप्रसिद्ध्यै मूलार्थं पदे वर्गमूले घनमूले हारांशयोः कर्तव्ये इत्यर्थः॥ उदाहर
णानि॥ सार्द्धत्रयाणां कथयाशु वर्गं वर्गात्ततो वर्गपदं च मित्र। घनं च मूलं च
घनात्ततोपि जानासि चेद्वर्गघनौ विभिन्नौ॥ हे मित्र हे सखे। विभिन्नौ अर्द्ध
त्र्यंशादिभिन्नौ वर्गघनौ यदि जानासि वेत्सि॥ तत् सार्द्धत्रयाणां अर्द्धाधिकरूप
त्रयाणां आशु शीघ्रं वर्गं कथय। तस्मात् वर्गात् वर्गमूलं कथय। च समुच्चये। एव
मेव घनं वद। तस्मात् घनात् घनमूलं कथय न्यासः ३ १/२ सवर्णिते जातं ७/२

२०

हरांशयोर्वर्गौ ४९/४ [illegible] लब्धं ४९/४ अत्र त्रैराशिकं। यद्येन रूपेण सार्द्धचरणपञ्चत्रयं
लभ्यते तदा सार्द्धैस्त्रिभिस्त्रिरूपैः किमिति न्यासः [illegible] फलं तदेव ४९/४ वर्गमूलार्थं स
वर्णिते [illegible] एकोनपंचाशतो मूलं ७। [illegible] कृत्वा [illegible] अत्रापि त्रैराशिकं
यदि सार्द्धैस्त्रिभिर्दिनैः सपादद्वादशयोजनानि कश्चिद् गच्छति तदा [illegible] किमिति न्यासः
[illegible] लब्धं फलं तदेव। अथवा क्षेत्रदर्शनं। यदि समचतुरस्रस्य फलं सपादद्वादश
[illegible] तत्र भुजकोट्योः किमानमिति [illegible] हारांशयोर्मूले ७/२ [illegible] भुजा
मानं। अथ घनार्थं न्यासः ३ १/२ सवर्णिते जातं ७/२ हरांशयोर्घनौ ३४३/८ [illegible]
घनमूलार्थं सवर्णिते न्यासः [illegible] त्रिचत्वारिंशदधिकशतत्रयस्य घनमूलं
७ अष्टानां च मूलं २ [illegible] इति [illegible] वर्गमूलघनमूलानि। इति परिकर्माष्टकं॥
अथ शून्यकर्मसु करणसूत्रमार्यार्द्धं॥ योगे खं क्षेपसमं वर्गादौ खं खभाजितो राशिः।
खहरः स्यात् खगुणः खं खगुणश्चिन्त्यश्च शेषविधौ॥ शून्ये गुणके जाते खं हारश्चेत्पु
नस्तदा राशिः। अविकृत एव ज्ञेयस्तथैव खेनोनितश्च युतः॥ योगे मीलने एकादिसं
बंधे खं शून्यं क्षेपसमं क्षेपेणांकेन तत्तुल्यं क्षेपसमं। यथा [illegible] एककोमिलित तत
१ दा शून्यस्थाने एककमीलिते सत्येकमेव [illegible] जातम् इत्यर्थः। [illegible]
[illegible] एवमेव शून्यस्य [illegible] नाधिकः। वर्गा

द्वे खं इत्यादिवाक्यात् वर्गक्रियमाणे तन्मूले घने घनमूले च खं शून्यं शून्यमेव। नवि
कारांतरं शून्यांतरं वा भवति। आदिवाक्यात् बहुवचनांता गुणस्य समुच्चका भवंति।
राशिः अंकसमूहः खभाजितः खेन भक्तः सन् खं शून्यं। अर्थात् खच्छेदः स्व राशिः स्वावि
॥२९॥ कृत एव शेषविधौ विलोमक्रियायां॥ च समुच्चये। यत्र राशिः खगुणः स्यात् तत्र खहरश्चि
न्त्यः। यत्र खं हरो भवेत् तत्र खगुणश्चिंत्यः। चिंत्यशब्देन केवलं क्रियानिषेध इत्यनुमी
यते। शून्ये गुणके गुणराशौ जाते उत्पन्ने सति शून्यैकराशिः शून्यराशिर्भवती
त्यर्थः॥ यदि पुनः खं शून्यं हारः छेदो भवति तदा राशिरंकसमूहो अविकृत एव वि
कार रहितो ज्ञेयः॥ तथा खेनोनितः युतः खेन शून्येन ऊनितः हीनः युतश्च युक्तोपि
अविकृत एव॥ अत्रोद्देशकः॥ खं पंचयुग् भवति किं वद खस्य वर्गं मूलं घनं घन
पदं खगुणांश्च पंच। खेनोद्धृता दश च कः खगुणो निजार्द्धयुक्तस्त्रिभिश्च गुणितः ख
हृतस्त्रिषष्टिः॥ खं शून्यं पंचयुक् पंचयुक्तं किं भवति। समुच्चये। खस्य शून्यस्य वर्गं
वर्गमूलं वद। घनघनमूलं च वद। पंच खगुणान् शून्यहतान् वद। दश खेन शू
न्येन उद्धृतान् भक्तान् वद। अतः शेषविधावुदाहरणं। कः को राशिः खगुणः शून्य
हतो निजार्द्धयुक्तः स्वार्द्धसहितः त्रिभिश्च गुणितस्त्रिभिर्हतः खहृतः शून्यभक्तः त्रि
षष्टिः ६३ त्रिषष्टिरूपो दृष्टः स राशिर्निगद्यतां कथ्यतां। न्यासः खं ० एतत्पंचयुतं जा २८

तं ५ खस्य वर्गः ० मूलं ० घनं ० घनमूलं ०। न्यासः ५ पंच खगुणजातं ० न्यासः दश १०
खभक्ताः १०/० अविकृता एव शेषविधावुदाहरणं॥ अज्ञातो राशिः १ तस्य खगुणं शून्यं न्या
सः १/० स्वार्द्धक्षेपः १/२ गुण ३ हर ० दृष्टं ६३। अतो वक्ष्यमाणविधिना विलोमेन छेदं गुणं गु
णं छेदमित्यादिना हरछेदयोर्गुणत्वे छेदत्वे च कृते आहारः शून्यं छेदं गुणमिति वचनात्
खगुणो जातश्चिंत्यः। खगुणश्चिंत्यश्च शेषविधाविति वचनात्। ननु गुणनीयः खेन
श्चिंत्यश्च ६३ गुणं छेदमिति गुण ३ अयं हरः हर ३ भक्ते लब्धं २१ स्वार्द्धक्षेपः स्वमृण
मिति वचनात् दृश्यशोध्यं शोध्याधिकोने इत्यत्र हरो रूपाढ्यः कार्यः २/१ रूपाढ्ये हरे कृते जा
तं २/३ तज्जहारेणेति। स्वांशेन रूपाढ्यहारेण हरं निहन्यात् स्वांशाधिकोने तु लवेन
२/३ नागान्निहन्यादिति कृते जातं १४/३ अथ छेदं भक्ते लब्धं राशिः १४ अथ वक्ष्यमाण
उद्दिष्टकालापवदिष्टकाद्विकं भणात्रैरंके कल्पितं ५ खगुणश्चिंत्यश्च शेषविधा
विति वचनात् खगुणश्चिंत्यः ५ स्वार्द्धक्षेपे ५/२ तज्जहारेणेति कृते जातं १५/२ त्रिभिर्हृ
तो ३ जातं ४५/२ भक्ते भक्तः ६३ न ५६ ६३ ३ २ तं ३ ४५ हर्ता केन ४५/२ भक्ते गु २ णकेना
प्रकयोपवर्त्य निरपवर्त्य गुणकस्थाने ६३ जाज्ञ ... नि द्वौ नं २ ३ २ छेदं तं
च परिवर्त्यति कृते जातं ६३/३ ३ द्विकेन त्रिषष्टिहृता। नवके न रूपं हृतं ... जातं ९५
छेदन भक्ते लब्धो राशिः ... सवर्णितानां ५/२ ६३/२ ५/२ स्त्रैराशिकं। यदि सवर्णितानां अत्र

नां सार्द्धद्वाविंशत्या त्रिघ्नाप्ति: प्राप्यते तद् पंचाग्निकी मिश्रफलं तदेव॥ इति श्रप्रतिकर्माणि॥
अथ व्यस्तविधीकरणसूत्रं॥ छेदं गुणं गुणं छेदं वर्गं मूलं पदं कृतिं। ऋणं स्वं स्वमृणं कु
र्यात्। दृश्ये राशिप्रसिद्धये। अथ स्वांशाधिकोने तु लवाढ्योनो हरो हर:। अंशस्त्वविकृ
तस्तत्र विलोमे शेषमुक्तवत्। छेदं हरं। गुणं। गुणराशिं कुर्यात्। गुणं गुणराशिं छे
॥२२॥ दं कुर्यात्। वर्गं कृतिं। मूलं कुर्यात्। मूलं पदं। कृतिं वर्गं कुर्यात् ऋणं स्वधनं कुर्या
त् स्वधनं। ऋणं कुर्यात्। कोर्थ: छेदराशिस्थाने गुणराशि:। भागहारे गुणकार:
कार्य इत्यर्थ:। एवं सर्वासु प्रक्रियासु विपरीतं कार्यं। कदृश्ये। दृश्यजातो कि
मर्थं राशिप्रसिद्धये। अज्ञातो राशिर्ज्ञायते। अथानंतरं राशे: स्वांशेनाधिकयुक्त: ऊ
नोहीन:। छेदो हरो भवतीति कोर्थ:॥ यत्र स्वकीयाऽंशस्य अर्द्धत्र्यंशादी दयो अ
धिका भवंति॥ तत्रैतेरंशैर्हर: छेद: आढ्यो युक्त: कार्य:। यत्रादयोंशा: ऊना: स्यु
स्तत्र छेदात् निपात्य छेदो देय इत्यर्थ:॥ तत्र राशिरूपं आदि विकृतएव विकार रहि
त:। शेषं कर्मोक्तवत्। विलोमक्रिययेवात्र उदाहरणं॥ यस्त्रिघ्नस्त्रिभिरन्वित:
स्वचरणैर्भक्तस्तत: सप्तभि: स्वत्र्यंशेन विवर्जित: स्वगुणितो हीनो द्विपंचाशता तन्
मूलेऽष्टयुते हृते च दशभिर्जातं द्वयं ब्रूहि तं राशिं वेत्सि हि चेच्चलाक्षि विपुलां बा
२२

ले विलोमक्रियां॥ हे बाले विमलां निर्मलां विलोमक्रियां व्यस्तविधिं हि यस्मा
त्त्वं वेत्सि जानासि। यो राशिस्त्रिघ्न: त्रिभिर्गुणित: स्वचरणै:। स्वचतुर्थांशै: त्रिभिरे
न्वितो युक्त: ततस्तदनंतरं सप्तभिर्भक्त: हृत:। स्वत्र्यंशेन आत्मीय तृतीयभागे
न विवर्जितो हीन: स्वगुणितो: स्वेनात्मना हतो वर्गीकृत:। द्विपंचाशता हीनो र
हित:। तन्मूले तस्य एवं भूतस्य राशेर्मूले वर्गमूले। अष्टयुते अष्टभिर्युक्ते। दशभिर्हृ
ते भक्ते सति द्वयं जातं निष्पन्नं। हे चंचलाक्षि तं राशिं ब्रूहि कथय॥ न्यास: गुण: ३
युक्त: $\frac{3}{4}$ भक्त: ७ स्वत्र्यंशोन: $\frac{1}{3}$ विवर्जित: स्वगुण: द्विपंचाशता परहीन तन्मूलं
। अष्टयुक्त। दशभि: १० भक्ते यद्दृश्यं २ छेदं २ गुणमिति कृतो दशभिर्दृश्ये २
गुणिते जातं २० अस्मादष्टके पातिते शेषं १२ वर्गो १४४ द्विपंचाशता परयुतो
१९६ मूलं १४ स्वत्र्यंशयुक्ते $\frac{1}{3}$ स्वांशोनने कृते $\frac{2}{3}$ तत्र स्वहारेण ऊर्ध्वहारहते।

स्वरूपं इष्टत्रराशेर्वर्गात्मकत्वात् विलोमेन तु जेकार्यं

धस्तनछेदान्नवेकृते ५ यथा स्यामपवर्तेन २ समानिर्दते ७ त्रिभिस्त्वचरणैः २७ स्वां
शोधिके कृते ७ तत्र कृहुर १ णाईहरे हते ७ स्वांशोनेन के तो ७ न जस्य हा ३ रे
॥२३॥ णाद्री शाद ३ तिजातं ७ समापवर्त्य ३ कृते ७ त्रिभिर्न के ३ अंशो रामी
शिरण्येति विलोमविधिः॥ इष्टविधौ करणं सूत्रं॥ इष्टस्य कल्पितांकस्य
विधिः प्रक्रिया इष्टविधिस्तत्र करणसूत्रं॥ उद्दिष्टकालापवदिष्ट राशिः क्षुण्णश्च
तोंशैरहितो युतो वा इष्टाहतं दृष्टमनेन भक्तं राशिर्भवेत्प्रोक्तमितीष्टकर्म। इष्टरा
शिः उद्दिष्टकालापवत् उद्दिष्टस्य उद्देशकस्य यः आलापः प्रोक्तुरिच्छाविषय
स्तेन कथनं स उद्दिष्टकालाप इव उद्दिष्टकालापवत्। उद्दिष्टस्य उद्देशकस्य
क्षो यथोक्तं तथैव कार्यमित्यर्थः॥ तत्किं। क्षुण्णः गुणितो भक्तो वा। हृतो भक्तः अंशैरूर्ध्व
अंशादिभिर्रहितो हीनो युतो युक्तः कार्यः। इति कोर्थः। इष्टराशेः कल्पितांक
मती स्यापत्हृ रन्निष्टकल्पनात् स्याद् गुणनभाजनांशयुतिवियुतिप्रमुखाः सर्व
क्रिया कर्तव्या इत्यर्थः॥ दृष्टं। दृश्यं इष्टाहतं इष्टगुणितं अनेन एवं कृते

तेनांशेन एवं कृतेन इष्टेन दृश्यान्न भक्तं राशिर्भवेत्॥ अज्ञातो राशिर्ज्ञायत इ
त्यर्थः॥ इति अनुनाप्रकारेण इष्टकर्मप्रसिद्धं केनचित् क्रियाकरणे तदिष्टक
र्म प्रोक्तं कथितं॥ उदाहरणं निपंचघ्नः स्वत्रिभागोनो दशभक्तः समन्वितः
राशित्र्यंशार्धपादैः स्यात् को राशिर्न्यून सप्ततिः। को राशिर्न्यूनसप्ततिः स्यात् घ
स्मात् ना सप्ततिर्न्यूनसप्ततिरुक्ष पतिर्भवति॥ किं विशिष्टः पंचघ्नः पंचभिर्निहतो गु
णितः। स्वत्रिभागोनः॥ स्वेनात्मीयेन तृतीयांशेन ऊनो हीनः स्वत्रिभागोनः॥ दशभक्तः
दशभिर्विभाजितः राशित्र्यंशार्धपादैः समन्वितः॥ राशिस्तृतीयांशो राशित्र्यंशः। अर्ध
मर्धं। पादो राशिचतुर्थांशः। एभिरंशैः सहितः॥ न्यासः ५ घ्नः स्वत्रि ३ भाग दश
राशि भागेः १/३ १/२ १/४ दृश्यं ७० इष्टं कल्पितं ३ पंचगुणं १५ अंशः ५ अनेनोनं जातं १०
दशभक्ते जातं १ तत्र इष्ट राशित्र्यंशेन युतं ४ इष्टाङ्के तु २ अनेन युतं ७ इष्टचतुर्था
शेन ३ छेदसादृश्यात् युक्तं जातं १७/४ दृष्टेन ७ अनेन दृष्टं हृतं ४ तत् जातं ४० एवं लोके
न भागः छेदांशविपर्यासे कृते ४/१७ अंशच्छेदहतिच्छेदवधेन भक्तेति भागेहृतं
लब्धो राशिः ४० एवमेकादिनेष्टे नापि फलं तदेव॥ सर्वाणि तीक राशिः सन्
इष्टकल्पितौ कानिश्चिंते॥ दृशराशिफलं प्रकल्प्य। सर्वोद्दिष्टकर्मणैव कुर्यात् राशि
१७।४

अथ द्रव्यजातावुदाहरणं॥ अमजकमजराज्ञोऽस्ति शापे चापिषष्टेऽस्मिन्नयनहरिसूर्यायेन तुर्येण चार्या॥ गुरुपदमथषड्भिः पूजितं शेषपद्मैः सकलकमलसंख्यां हि
अमात्याहितस्य॥ जिनजन्मिमता पुरुषेण अमजकमजराज्ञोः अमजानां कमजानां
॥२४॥ राशिः समस्तस्य अमजकमजराशेः। अंशापंचांशाषष्ठैः। तृतीयांशास्त्र्यंशः। पंचमांशः पं
चांशः। षष्ठः षष्ठांशः। एभिरंशैः स्मिन्नयनहरिसूर्याः पूजिताः। त्रिनयनो रुद्रः। हरिर्वासु
देवः। सूर्यो दिनमणिः। तुर्येण चतुर्थांशेन आर्या भवानी च पूजिता। शेषपद्मैः सर्वावशिष्ट
कमलैः षड्भिः गुरुपदं गुरोश्चरणयुगलं पूजितं अर्चितं। तस्य राज्ञः सकलकमल
संख्यां समस्तपद्मप्रमाणं हि निश्चितं शीघ्रं आख्याहि। कथय। न्यासः। दृश्यं कल्पितं निर्दृष्टं
३ ६ ४ अंशोऽशकांशाः षष्ठाश्चतुर्थांशाः। ॥१॥३॥१॥ न्यस्तव्यस्तछेदांशाः गुणनाच्छेदः सा दृशो भूता
१५७ छोसामपवर्त्तितं जातं १७ अनेन ११ छेदः सा दृशो पादृशं जातं। २ दृश्यं ६ दृष्टे
१ नेहतं ६ अनेन ११ छेदाः पर्याप्तेन हरापवर्त्ते अपदृष्टानां हति यांशाः।
१।१।१ गुणिते जातो राशिः २ १२ पत्रशिकं ३।५।३ एकेनन्तकेत देव। एवमेकादिना
हतेनापि। अमजकुमजराज्ञोरित्यस्याग्रगतस्य गतस्य व्याख्यानार्थं सूत्रं॥ नयत्रना
गो नच यत्र दृष्टं अकल्पमिष्टं हि गुणोऽत्र शेषः। तच्चोगतुल्यानि सरोरुहाणि शेषाणि
पूजा कमलानि च स्फुटं॥ उदाहरणं। आस्तिकापि त्रिकालं जयंत्यादि दिव्यं विघ्नराजकं च २८

तुर्यादि षङ्कुत वापिका यद्वदकासंगाहि निघ्नश्चयः। पद्मानीतु त्रथकृथकृत दुरकत्र
साहिता श्रेः क्रमात्तुभ्येः कैनचि दर्चिताः गजमुखा स्तेषां मितिं ब्रूहि मे॥१॥ अत्रेष्टं रूपं १ क
ल्पितं इदं चत्वारि स्थानानि अश्च तुर्थादि गुणो त्रयमध्यावः स्थापितं ३ एतद्योगतुल्यानि
पूर्वं प्रहतानि १५ कमलानि। इमानि शेषाणी १९ जातानि पूजाकमलानि ५ पूर्वं प्रहितकमला
नि १५ द्विघ्नानि ३० अस्य पूजाकमलान्यस्य १९ अपास्य शेषाणि १५ द्विघ्नानि ३० अस्य पूजाकमलानाम
पास्य शेषाणि १२ द्विघ्नानि २० अस्य पूजाकमलान्यस्य १९ पास्य शेषाणि १२ द्विघ्नानि १९ उदसंगात् द्विगु
णितानि तुर्यपदे द्वे थपितानि निःशेषाणि जातानि। एवं जाते वोद्दे हरणे कोजापर्यन्ते द्विगु
एवमिष्टवशात् कथा॥ सूत्रं॥ नयत्रनागो नच यत्र दृष्टमुद्दिशाको कानगुणको भिन्ने
व्या। गुणहति तनपश्चसंख्यां सेकं परघ्नं गुणकं विनाघ्नं॥२॥ कल्वापुनर्योवदशेषाः
ताः सैकतमाहुः कमलौघसंख्यां। यत्रदृष्टं नवेत्तुल्यं गुणघ्ने को गुलेत्रविकुः तद्घ्नदृष्टं
पूजाब्जमाघ्ना नाघ्नानि दृष्टतः॥३॥ उदाहरणं। चत्रस्यपुत्रावे हर्म्येवि धूपादि स्तुवश्च
स्त्रिगुणकजचयो यत्नोयत्नगाब्जपद्मैः। वदप्रथमादि घतेपैः समेवि धूपां सां दृश्
निरथरशेषं यो पूजब्जत्रान्मितिं मे॥४॥ प्रथमोदाहरणे। न्यासः। गुणः। ३।३।३।३ अत्रो
दृशाको कानगुण। न्योजिस्त्यितोजि रविताः। ३।३।३।३। अत्र परस्पर संचक्रुणं गुणनाम। हतिः॥

जातानि पूजाकमलानि ९ अत्राद्यगुणकं विना ३।३।३ प्रथमं १ सेकं २ इमं परघ्नं ३।१२ इमं सेकं १३
इमं पर ३ घ्नं ३९ इमं सेकं ४० जातानि पूजाकमलानि घर्षं स्यात्। अथोदाहरणे कालापा इज्य पद्मा
॥२५॥ नि ५ इमानि त्रिगुणानि १२० एभ्यः पूजाकमलानि ८ यास्यन्त्रोषाणि ११२ इमानि त्रिगुणानि ३३६ ए
भ्यः ३३७ पूजाकमलानि ८ यानि पास्यन्त्रोषाणि ३२८ एतानि त्रिगुणानि ९८४ एभ्यः पूजाकम
लान्यष्ट पास्यन्त्रोषाणि । इमानि त्रिगुणितानि ८ जातानि । एतानि । एवं यतुर्षपि देवालयेषु
अर्पितानि जातानि । शेषता द्वितीयोदाहरणे न्यासः । गुण ३।३।३।३ दृश्यं ० अत्र दृश्ये नष्टेऽत्र
स्तु गुणे ३।३।३ एकोगुणो विकुः ॥ २२ एकरहितः अनेन दृश्यं घ्नं ० दृष्टं २० अनेन पूर्वं पूजाख्या
न्यायानि जातानि द्वितीयोदाहरणे पूजाख्यानि ० पूर्वोदाहरणे स्वे पूजाकमलानि ० मानी
दृश्यं ० एतानि जातानि । द्वितीयोदाहरणे पूजाकमलानि ५० प्रथोदाहरणे कालापः । इमानि
५० त्रिगुणानि १५० एभ्यः पूजाकमलानि ० न्यपास्यन्त्रोषाणि १० त्रिगुणानि ३० अएभ्यः ३०
पूजाकमलानि ० न्यपास्य त्रोषाणि १० इमानि त्रिगुणानि ३० एभ्यः पूजाकमलानि ० न्यपास्य ३० त्रो
षाणि । इमानि त्रिगुणानि ३० एभ्यः पूजाकमलानि ० न्यपास्य त्रोषाणि ० तैः शिवस्य चर्चिता
ता उदाहरणे कालापसिद्धिः ॥ योऽराशिरस्य दृश्यं गिरिन्यसारि विशेषकरणे सूत्रं वृत्तं ॥ जवाह
तिर्भक्तितास्ति तत्र गजेन्द्र वेनो रामेयो रायोगः ॥ अंशोऽन वेदं तत उक्तवद्ध्याद्दृश्यं इति
पूर्वमुनिप्रतिभा ॥ उदाहरणं ॥ भ्रमरकुलनवांशाः पंकजं तत्र भागो दृश्यं जवे निहता
ता केतकं बद्धदोषात् । कुटजमतिकुलानां षड्भृङ्गाङ्कानि दृष्टस्मरसि तरोर्जंबू हि परिख्या

२५
२

॥१८॥

मलिनी ॥ २॥ न्यास ३ भ्रमरकुलस्य २५ भ्रमरकुलस्य । अयं भ्रमरकुलस्य दृश्य जवेन १ हृ
तं क्रियते । तद्यथा जवाहतिर्यत्र कृतास्ति तत्रेति सूत्रोक्तत्वाद्दृश्यमेतेन १ तत्र जवः ३
छेदं जवं न परिवर्त्य ती स्रः २ त्रैण नयोः १ सहत्वाद्दृश्यस्य २ छेदं जवेप
रिवर्त्य न्यासः ३ अत्रांशाहतिरिति नष्टः जातं २५ अत्रांशाहरयोः पंचाभिरपवर्तः
जातो अतत्वे जवो दृश्यं हतिश्च ३ अथ त्रायोग इत्युक्तत्वान्नरवांशाः १ दृश्यं जव
निहतत्वांशायो ३ योगः क्रियते अत्र तुल्यहराणां योगः इति मिथो हराभ्यां त्यनयोः
हरयोः २०५ पंचभिरपवर्त्ये जातं ३ २ अत्रान्योन्येति रुच्छेदत्वं २ ५ अथा नयोः ग
दृश्यं ० अतः परं यदा जवे त्रान्त नेहित्यमेवांशाः ६ एं न्यासः भागः ६ मू
लगुणकं दृश्यं ० अतः परं यदा जवेरित्यादिनामूलगुण केदृश्यं मूलगुणे दृश्य
२ अत्र मूलगुणकांशाहरयोर्द्वाभ्यामपवर्तः मूलगुण २० दृश्यं २ ० अत्र गुणघ्नमूलो
नेति लब्धं भ्रमरकुलप्रमाणं १०० अथालापः ॥ भ्रमरकुलप्रमाणे १०० अस्मान्नवांशाः
५ पंकजमगादितिशेषः । शेषं २५ अस्मात् द्वृपदो गते नव भागः ४ अयं षट्पदो गु
२०० दृश्यं ० जवनिहतिः केतकमगादिति शेषः । ५५ अथातिकुलमाने २०० हृतं
२० अत्रापि षड्भृङ्गाङ्कानि इत्युक्तत्वाद्दिदंमूलं २० नवगुणितं जातानि मूलानि नव
संज्ञानि २० एषामर्धानि जातानि छी षड्भृङ्गाङ्कानि इमानि तस्मात् शेषा ५५ फुल्लितानि शेषं २

इदं सरसि स्मरे जंजातमिति जातोदाहरणं सिद्धिराजापोका। अथ मगमद्दहेतस्मा
अन्टसिंहदेवज्ञानां सूत्रं॥ मुखानि तानि त्यगतिद्विनिघ्नीचयो ध्नतास्त्र पस्तुतास गच्छः। (
उदाहरणं। प्रतिदिनं तु रंगी दम्यो जन्प्रुनु ययोचरणो नरमनपञ्कं। शिस्सरि हन्चनुतंच
॥२६॥ नयो मुतिं नददिने: कति निर्गलकाश्रुमे॥ न्यास: नित्यगति: २ मुखं ८ उत्तरं ३ अत्र नित्य
गति: १ मुखोनिता २ इयं द्विनिघ्नी ४ इयं ४ चयोध्नता १ कप्युता ५ इतिच्छेद जवं चयरिवर्त्ते
ति ५ ।१ हरस्यच्छेदं ३ जवं चपरिवस्य [illegible] अत्रांशाहतिरित्यनेन नकंजाते -- मुख
वानि तानि त्यगतिद्विनिघ्नी चयोध्नता ३ [illegible] ति ६ इयं रूपयुता ७ अंशोजातो गच्छः। अथ
पदादीनां क्रमेण न्यास:। गच्छ ७ चय ३ मुखं ८ अथैतेभ्योकपदघ्न चयो मुखयुगति। स्त्र
णोत्पमध्यसर्वधनानि साधितानि। अत्रान्त्यधनं १२ मध्यधनं ८ सर्वधनं ५६ छायाव्यवहारे
नेदचेउमितिमित्यस्यापि। गणचाद्वेवज्ञानां। सूत्रं। नयो: कस्मोर्ययोर्युती तज्जवर्गान्तराद्धा:
षडडा। भवेत्स्तपसुद्धा: ततो नजनिका: अन: संयुतिस्तद्धनोनं अन्येकं तदद्धेनवेत्तः॥१॥
उदाहरणं बलहस्तो मिता छाययो: संयुति: कर्णयो: संयुतिर्बाणरामैर्ययो: तेअन्ये वक्ति योरि
तिमयोर्युति २५ कर्णयोर्युति ३५ अनयो: ३५ वर्ग: १२२५। ६२५ विश्लेषः ६०० अनेन रसा ड़ा बव
५७६ नक्रो ५७६ हतेरूपशुद्धा:। एते रूपशुद्धा: कर्तनुत्पहराणामंतरमिति। अत्रा [illegible] अमो
नेतितुल्पहरत्वे कार्ये परंतु गणिते नाच्पगत्पुतो वहदंकानामेषा [illegible] बाहुरूपके [illegible]
अत: रूपे १ शुद्धा हत्यत्रा [illegible] तुल्पहराणामंतरमित्यत्र [illegible] अ [illegible] मोन्यमितिनुल्पहर [illegible]

वा: [illegible] अतपरमनयोरंतरं [illegible] अस्यमूलं [illegible] अनेन मूलेन अनमद: संयुति: ३५ अंशादतिरि
तिहतार [illegible] अत्रहरेण राज्ञो ७०० नक्रजनघ्न ७ अनेन अन्येकं २५ एकत्रेयुतं ३२ एकत्र अनेन [illegible]
मनेत ७ केन १८ एवमुते १८।३२ अनयोरर्द्धग्रहीते जाते जछी ने १६।१२ एते जद्धे अन्ने नो बुद्धिवैरूप
घार्थकेषांचिद्बुद्धिविशेषं॥१॥ स्वजवित्वयविशेषकल्पित: बुद्धिमता सम्यक् प्रभवाणोऽयं
अधिक:॥ ॥ अथ शेषजात्युदाहरणं। स्वार्द्धं प्रादास्प्रयागे नवजवयुगजयोर्वशेष त्रकार्थं
शेषांदि शुल्कहेतो: पथिदशमेंजवान्षड्ढशेषाद्ययायो॥ शिष्टं निष्क त्रिषष्टिर्निजगृहमनया
तीर्थपांथ: प्रयातस्तस्यस्वमानं वदयदि न वता शेषजाती: श्रुतास्ति। यो धनी स्वा
र्द्धं स्वीयद्रव्यार्द्धं प्रयागे प्रयागाभिधे महातीर्थे प्रादात्। अथ यो न्यनरत्। अत्र शेषाद्धु वहितार्द्धं
नात्का शेषांशाणस्य नवजवयुगल नवांनांजवानां युगजं नवजवयुगजा नवानां नायुग
जं द्वितयं प्रायच्छत्। शेषांशि। शेषादिद्वि: शेषांद्वि: तं शेषांद्धिं अवशिष्टं द्रव्यचतुर्थांशं
पथि मार्गे शुल्कहेतो: शुल्कसंज्ञाधारीणे द्विजायप्रादात। शेषादि वशिष्टधनात् गयायां प्र
ह्राता पंदशमजवान्दशमहाभागान् षड्प्रादात्॥ निष्क त्रिषष्टिं निष्काणां त्रिषष्टिं निष्क
त्रिषष्टि: शिष्टं अवशिष्टां सतीर्थपांथसीर्थधगे: नय। त्रिषष्ट्या स्वहस्ते निजग्रहं स्वा
जय प्रयात:। आययो। हे सखे हे मित्र। यदि नवता त्वया शेषजाति: श्रुतास्ति॥ अक
र्णिता विद्यते। तत्तस्पद्रव्यप्रमाणं वद। कथ्यता। न्यास: यथा शेषात् [illegible]
द्रव्यं ५३ अत्रेष्टं कल्पितं। रूपं १ अर्द्धं [illegible] नवजवयुगजं [illegible] अथार्द्धस्य नवमो [illegible]

॥२७॥

भाकेनन्यासः ॥१॥ गुणिते २ अर्धपदवर्गे ३ छेदस्यादनपार्थं अर्द्धेन सहन्यासः ॥
स्तन्यस्तछेदा सां गुणिते जाते ६ पा नी ते जाते शेषं धनं ७ अस्या ३ ॥
रो ७ गुणिते शेषं धने जाते ३ पातनाथं छेदस्यादनं १ अयं दशानिरपव
र्तितो सांन्यस्तन्यस्ता छेदा सां जातजाते २८ पातिते ३ जाते ३ दशांशावके
नसहन्यस्य गुणिते जाते २८ अयं शानिरपवर्तिते जाते ७ छेद
स्यादनार्थं अयं पदेन स्तन्यस्तछेदा सां गुणिता जाते पातितेजा
ते मद्धि रूपवर्तिते एकेन इष्टेन हुतं इष्टं अनेनमा गच्छदा रा
विपर्यासे सहपवर्तित सहमा नासह मा शे १ त्रिभुजे सह नीय इष्टमा नेष्ट
हते जाते राशिः ५० एकेन नक्रते तद्वा अथ इदमेवोदाहरणे विलोमवि
धिना न्यस्तार्थं न्यासः २ ३ ६ ६ इष्टार्द्धेन सहन्यासः ३ अयं सवी तोऊ न ततेजा
तो ३ अंशोने न हते ऊर्द्धहरे हुते न दे वा २ शोधिते हरे क्रते ३ ऊ
र्ध्वे के हरो द्विती ये न राशिना सह २८ स्थाने न क्रते २८ ऊर्द्धे हरे ३ ते
नायोजिते ऊर्द्ध के हुत जाते ३ ततियराशिना ३ कद ३ सवी
शेन क्रते ऊर्द्ध के हरे ते न योजिते च ऊ ३ ऊ के
हते ४३४ त्रु राशिना सह सवर्णनार्थं ३४ सवा २ शानेक्रते ऊर्द्ध

२७

हरे हुते योजिते ४३४ ऊर्द्धके हुते ३४ न क्रेजयो राशिः ५० इमे वोदाहर
णे नागपवाह्यवि ॥ ना न्यासः १ २ २ ६ ६ ६ जस्यहारेण नवक्रे नादिके ऊर्द्ध
हुते ३ अंशोने क्रतेजाते ऊ ऊर्ध्वके हुते २० तजस्यहारेण ऊर्द्धके हुते
तेशेषा ३ तिते ऊर्ध्व हुते त ज स्यहारेण द्धाके न ऊर्ध्व हरे हुते शेपाति
ते ऊर्द्ध शे हुते द्वादशानिरपवर्ति तेन जाता दृष्टं अनेनमा गच्छदा रा
विपर्यासक्रतं सहमाजेवर्जापवर्त क्रते च ६ गुणिते एकेन न जाता रा
शिः ५० ते राशिकेजिस्वता २ २ १ ऊर्द्धं तद्वे वप ५० अथाविस्फूर्जनात्
दाहरणे ॥ पंचांशा ॥ त्रिकुजात्के द्विवमगमत अंशाः त्रिजिध्नतायो विश्लेष
त्रिगुणो मगांध्रिकुटजे शाजायमानोपरः ॥ कातेकेतकिमाजतिपरिमल
प्राप्तैककालप्रियः ख्यातः कुत्रहतस्ततो भ्रमति खे अंगो जिसं ख्यावदः ॥
मगांध्रि । मगस्य अंध्रि कौ वनस्थि ली यस्या सा तस्याः संबोधने हे मग
ध्रि ऽलिकजातमधुपयस्मवायात पंचमांशः कदंबकदंब वनं कुजं
मं वा अंगमतयये । अंशास्ततो योजागः त्रिजिध्नं द्वविशेषं तस्य कुटु
मंवा अगमत तयो । पंचांश अंशयो विश्लेषांतरं त्रिगुणं कुटजे कुटजे ज

नंतं कुसुमं वागमत्॥ अपरएकोऽनंगै मधुप इतस्ततो वनस्थितो हो जायमानश्च
चल: खे आकाशे भ्रमति पर्यटति। किं विशिष्ट: केतकिमालती वा तदिमनजाद्ये
कलौ प्रिया हृता हृत: केतकिमालत्यो: परिमलं जावेवत्राह्ये समागतो एककाले
॥२६॥ समकाले यो प्रियाहूतो तत्स्यां आकाशे तत: हे कांते हे प्रिये त्वमे अलिसंख्यां वद। अम
गच्छमानं कथय॥ न्यास: १।३ विश्लेषक रणार्थं नस्तल्यस्य छेदान्स्यों छेदहराद्दूषे
जातं ३।५।१ विश्लेषो हतेन पातनं। पातितं शेषं २।३ अयं त्रिगुण ४।१ त्रितयेनापव
र्तक एक ३।१।३ ३।२ ६५ ५२ अहतो अंशा: ५।३।५ यथ मतयोपवर्ति
रूपयत्रितो ३ छेदहराद्रूपं च ५।५ कृतो अनेन छेद
नं छेदहराद्रूपे कृतेकृते ३।३।३ ५ हतं पूर्वे भागा:
छेदं राशिपर्याकेकृते शेषं ३।५ गुणितजातो राशि:। एकेनलक्षं तद्वत् ५
त्रैराशिके ३।५ फलं तद्वत् एवमन्यत्रापि इति इष्टकर्म। अथ संक्रमण
सूत्रं। संक्रमणं नाम गणितकर्म विशेष: यद्द गणितोपयोगी तत्र सूत्रं॥ योगां
तरेणोनयुतो द्वितीयराशिस्स तं संक्रमणं ख्यमेव तत्॥ योगो राशिरूपो ईकत्रमे
जनो अंतरेण राशिरूपो द्विविवरेण ऊनायुता: अर्थात् द्विधा स्थापित: एक
त्रऊनएकत्रयुतोहीन: युक्तश्च कार्य: अर्द्धितो। अर्द्धीकृत: तो द्विधास्थ

पितापूर्वनयुतौ राशि भवत:। एतत्संक्रमणमाख्यं संक्रमणं नाम गणितकर्म सूत्रं। कथितं॥
उदाहरणं॥ ययोर्योगशतं सैकं वियोग पंचविंशति: तौ राशि वदमे वत्स वेत्सि संक्रमणं
यदि॥ हे वत्स ययोर्द्वयो: राश्यो: योगो मीलनं सैकं एकेन सहितं शतं नवति वियोगांतरं
पंचविंशति: पंचाधिविंशति: तौ द्वौ राशि मे मम वद कथय। यदि संक्रमणं संक्रमणगणि
गणितकर्म विशेषं जानासि॥ न्यास: योग: १०१ अंतरं २५ योगो द्विधा १०१।१०१ अंतरेण पंचविंश
त्या २५ युते जातं १२६ ऊने कृते ७६ अर्द्धितो उभौ जातौ राशी ६३।३८ विषमकर्मणि करणसू
त्रं॥ वर्गांतरं राशिवियोगभक्तं योगस्तत: प्रोक्तवदेव राशी॥ वर्गयोरंतरं वर्गांतरं राशिवि
योगभक्तं: राशिरूपौ द्वयो वियोगेंतरे तेन भक्तं राशिवियोगभक्तं। योगो मेलन राशिरूपौ योग: स्यात्
वतीत्यर्थ। ततस्तस्मात् योगा पूर्ववत् प्रोक्तवत् योगांतरे एत्यादिना सूत्रेणैवानिष्क्रिते तं राशि
भवत:। राशिरूपौ द्वयोवियोगोष्टे तत्कृत्यो श्च चतुःशती विवरं ब्रूहि तौ राशि शीघ्रं गणितकोवि
द:। ययोर्द्वयो राशिरूपो: अष्टपरिमितो वियोग:॥ अंतरं। तत्कृत्यो: तयो: तयो राशिरूपो: कृती
तत्कृती स्तयो। तत्कृत्योर्वियोग:। विवरमंतरं। चतु: शति चतुर्णां शतानां समाहार: चत्व: शति
चत्वारि शतानि। हे गणितकोविद गणितक्षकज्ञातौ उभौ राशी शीघ्रं त्रुटिति ब्रूहि कथय॥
न्यास: राश्यंतरे कृत्यंतरं ४०० राशिअंतरेण भक्तं ८ जातं ५० अयं योगश्च स्यात्। पूर्ववत्
योगांतरे लेत्यादिना। द्विधायोग: ५०।५० अंतरं ८ युतेन ऊने कृते ५८ युते ४२ उभौ अर्द्धितो
जातौ राशी २१।२९ अनयो: कृती ८४१।४४१ अनयोरंतरं ४०० राश्योरंतरं ८ इति विषमकर्म

अथ किंचिद्वर्गकर्मत्रोच्यते॥ इष्टकृतिरष्टगुणिता व्येका दलिता विभाजितेष्टेन। एकः स्यादस्य कृ
तिर्दलिता सैकापरो राशिः॥ रूपं द्विगुणेष्टहृतं सेष्टं प्रथमोऽथवापरो रूपं कृतियुतिवियुती
व्येके वर्गे स्यातां ययो राश्योः॥ इष्टमभिष्टं तस्य कृतिर्वर्गः इष्टकृतिः सा अष्टगुणिता अष्टघ्नि
॥२९॥ हता व्येका विगत एको यस्याः सा व्येका॥ एकरहिता। दलिता॥ अर्द्धीकृतः॥ इष्टेनाभीष्टेनाविना
जिता विभक्ता सती एकस्मात्प्रथमो राशिर्भवति॥ द्वितीयराश्यानयनमाह। अस्य निष्पन्नप्रथ
राशेः कृतिवर्गः दलिता अर्द्धिता सैका। सह एकेन वर्त्तते सैको एकसहितः। अपरो राशिः
द्वितीयो भवति। प्रकारांतरेणाह। अथवा रूपमिति। रूपं एकं उद्दिष्टं द्विगुणेष्टहृतं। द्विगु
णो यो सौ इष्टः कल्पितांकस्तेन हृतं भक्तं। सेष्टं इष्टेन सह वर्त्तते तत्सेष्टं॥ इष्टसहितं प्रथमो रा
शिर्भवति परो द्वितीयो राशिः रूपं एकरूपः। कृतियुतिवियुति। कृतिर्वर्गः युतिर्योगः।
वियुतिर्वियोगः युतिश्च वियुतिश्च वियुती कृतेः युतिवियुती कृतियुतिवियुती। कीदृशौ। व्ये
के एकरहिते। कोऽर्थः प्रथमनिष्पन्नराशेः रूपप्रकारेण राशेश्च उभयोः पृथक् पृथक् वर्गः
कृतिः। तयोर्युतिवियुती योगवियोगौ। व्येके कार्ये इत्यर्थः॥ ययो राश्योः स्तः कौ वर्गौ स्यातां
भवतः तौ वदेति संबंधः। अर्थाद्ययोः मूलं राशिर्भवतः। अत्रोद्देशकः। यौ राशी ययोः
कृतिवियोगः युतिर्निरेके मूलप्रदे प्रवदतौ किं बीजगणिते पटवो
विमूढाः षोढोक्तगूढगणितं परिभावयंतः॥ ययोर्द्वयो राश्योः कृतिवियोगयुती। कृते
वर्गस्य वियोगसंयोगौ॥ निरेके एकरहिते मूलप्रदे मूलं वर्गमूलं प्रस्फुटं ददतः येते मूलज २९
प्रदे। हे मित्र। तौ राशी प्रवद। कथय। यत्र बीजगणिते पटवो गणकाः षोढोक्तं षट्प्रका
रं योगवियोगगुणनभजनवर्गमूलमिति षट्प्रकारं गूढगणितं अव्यक्तं परिभावयंतो
विमृशंतो विमूढाः विमुह्यंतः संतः। क्लिश्यंति खिद्यंते। क्लिश्यंतीत्यत्र परस्मैपदं चिंत्य॥ न्या
सः प्रथमराश्यानयने कल्पितमिष्टं २ अस्य कृतिः ४ अष्टगुण ३२ चतुर्भिरष्टवर्जिता रसाः
३१ व्येका ३१ दलिता ३१/२ इष्टेन २ छेदराशिविपर्यासे कृते ३१/४ हृते ३१/४ भागहृते जघ्नो राशिः ३१/४
अस्य कृतिः ९६१/१६ दलिता ९६१/३२ सैका कृता ९९३/३२ छेदसाम्यापघुतो ३१/४ प्रथमपरो राशी द्वयोर्न्या
सः ३१/४ ९९३/३२ अनयोः कृती ९६१/१६ ... छेदसाम्यं ३८४४/६४ पातिते ... छेदसाम्यं ... पातिते
एकत्रयौ तौ राशी मूलप्रद ... अनयोर्मूले ... एकेनैकेन राशी ... कृतियुतिवियुती
त्यादिना जातौ मूलप्रदौ २५०/... ... अनयोर्मूले ... द्विकेन इष्टेन जातौ राशी ...
कृती युतिवियुत्यादिना मूलप्रदौ साध्यौ॥ अथ द्वितीयप्रकारेण एककल्पितमिष्टं। रूपं द्विगुणे
नानेन २ रूपं १/२ एतदिष्टेन सहितं ... छेदसाम्यं घुतो ३/२ अयं प्रथमो राशिः द्वितीयो राशिः रू
पमेव। अनयोर्न्यासः ३/२ १ अनयोः कृती ९/४ १ छेदसाम्ये ... युतौ ... वियुतौ ... निरेके ...
अनयोर्मूले ... द्विके ... नेष्टेन ... त्रिकेकेनेष्टेन ... ... नेष्टेन ... एते कृतियुतिवि
युतीत्यादिना मूलप्रदानेष्यौ। अथवाकरणसूत्रं॥ अत्रापि प्रकारांतरमाह॥ इष्टस्य व
र्गवर्गो घनश्च तावष्टसंगुणौ प्रथमः सैको राशिः स्यातामेवं व्यक्ते तथाव्यक्ते। इष्टस्याभी

स्य वर्गवर्गः। वर्गस्य वर्गो वर्गवर्गः। तस्यैवान्त्यस्य घनः चशब्दः समुच्चये। तौ च तौ वर्गवर्गघनौ। अल्प
षगुणौ। अभिघ्नौ निर्गुणितौ। प्रथमः। आद्यो वर्गवर्गजो राशिः सैकः। एकसहितः कार्यः। एवमग्रेऽनुना
प्रकारेण व्यक्ते पाटीगणिते अव्यक्ते बीजगणिते दृष्टे राशी स्यातां नवतः। कल्पितमिष्टं (२) अस्य वर्गः
पुनः वर्गः (१६) दृष्टस्य घनः (८) उभावष्टगुणौ (१२८) (६४) अल्पमिरूपवर्जितौ (१२७) (६३) प्रथमः सैकः (१२८) द्वितीयः
तौ जातं (?) एवं राशी (?) अथैकेन ते ... नाथवा द्विकेन १२ ... त्रिकेन ... एवं सर्वे
ह्यपि ... मानन्त्यं॥ पाटीसूत्रे पर्मबीजे गूढमित्यत्र नास्ते नास्ति गूढम् गूढानां नैव
बोधेऽप्यनेव या। बीजे बीजगणिते गूढं अव्यक्तं अगूढानां अगूढानां विदग्धानां पाटीसूत्रोपमतिस्वल्पा
यत्ते। तेषां गूढं गूढं नास्ति सर्वं व्यक्तवदेव बोधेऽतिनो वै। बहुप्रकारमिति तस्मान्नास्तेन स्वं जाघ
टीति। अनेकधा वाता उक्तं च॥ नैव वर्णात्मकं बीजं न बीजानि पृथक् पृथक्। एकमेव मतिर्बीजं
आनन्त्यमनल्पकल्पनाभृतः॥ अतः कल्पनायाः बुधितार तस्यानानन्त्यं तेषां बीजे बुद्धिरेव गणित
तस्याप्यानन्त्यमित्यर्थः॥ इति वर्गकर्म॥ गुणघ्नमूलोनयुते करणसूत्रं वृत्तद्वयं॥ गुणघ्नमूलोनयुत
राशेर्दृष्टस्य युक्तस्य गुणार्धकृत्या। मूलं गुणार्धेन युतं विहीनं वर्गीकृतं प्रष्टुरभीष्टराशिः॥ यद्
ज्ञे वोनयुतस्य राशिरेकेन भागोनयुतेन तत्॥ दृश्यं तथा मूलगुणं च ताभ्यां साध्यस्ततः प्रो
क्तवदेव राशिः॥ वर्गात्मकं हि मूलं केऽमेकमेव। परंतु द्विकादि गुणघ्नं छ ति॥ ततो गुणघ्नः मूलो
ऽष्टस्य राशेर्मूलेन युतस्य दृष्टप्रायामिदं करणसूत्रमिति भावना। दृष्टस्य दृष्टस्य राशेर्गुणघ्न
मूलोनयुतस्य। गुणेन हतं तेनततं गुणघ्नं। गुणघ्नं च तन्मूलं च गुणघ्नमूलं गुणघ्नमूलेनोनं
अथ युतश्चेवा गुणघ्नमूलोनयुतस्य गुणार्धकृत्या युक्तस्य गुणस्यार्धं गुणार्धं तस्य कृतिर्वर्गः

३०

३५

स्य वर्गविर्गः। वर्गस्य वर्गो वर्गवर्गः। तस्येवान्तो घनस्य घनः च समुच्चये। तौ च तौ वर्गवर्गघनौ। अष्ट
घ्नगुणौ। अभिहतौ निर्गुणितौ। प्रथमः। आद्यो वर्गवर्गजो राशिः सैकः। एकसहितः कार्यः एवं अनुना
प्रकारेण व्यक्ते पाटीगणिते अव्यक्ते बीजगणिते दृष्टे राशिः स्यात् भवतः। कल्पितमिष्टं ३ अस्य वर्गः
॥३०॥ पुनः वर्गः ८१ इष्टस्य घनः २७ अनयोः अष्टगुणे ६४८ २१६ अष्टभिरपवर्तिते ८१ २७ प्रथमः सैकः ८२ द्वितीयः सूप २८
तौ जातौ ८२ २८ एवं राशी ८ १ अथैके न ८ ... द्विके न १२ ... त्रिके न ... एवं सर्वे
प्वपि अ... ८ ... आदानन्त्यं॥ पाटीसूत्रे परमबीजे गूढमित्यनासते नास्ति गूढम् अगूढानां नैव
बोद्धव्य नेव यथा बीजे बीजगणिते गूढं अव्यक्तं अगूढानां अगूढानां विदग्धानां पाटिसूत्रोपमं तिष्ठ स्वमा
सते। तेषां गूढं गुप्तं नास्ति सर्वं प्रकं वदेव बोद्धति नैव। बहुप्रकारमिति... नसोन यं जाय
टीति। अनेकधावात् उक्तं च॥ नैव वर्णात्मकं बीजं न बीजानि पृथक् पृथक्। एकमेव मतिर्बीजं
अनल्पा कल्पनामतः॥ अतः क अनायाः वृद्धिता रतस्य नानंत्यं तेया त्र बीजे बुद्धिवन्तः गणि
तस्यापद्यानामित्यर्थः॥ इति वर्गकर्म॥ गुणघ्नमूलोनयुते करणसूत्रं वृत्तद्वयं॥ गुणघ्नमूलोनयुत
राशेः दृश्यस्य युक्तस्य गुणार्ध कृत्वा। मूलं गुणार्धेन युतं विहीनं वर्गीकृतं प्रष्टुरभीष्टराशिः॥ यदा
जवेशोनयुतस्य राशि देके न जागेन युतेन नक्ता॥ दृश्यं तथा मूलगुणं च ताभ्यां साध्यस्ततः प्रोक्त
वदेव राशिः॥ वर्गाणां हि मूलं ज्ञात्वा एकमेव। परं तदेक द्वित्र्यादि गुण गच्छति॥ ततो गुणघ्नः मूलो
दृश्यराशेः प्रकृतयुतस्य वक्ष्यमाणमिदं करणसूत्रमिति वा स्वतः। दृश्यस्य दृश्यस्य राशेः गुणघ्न
मूलोनयुतस्य। गुणेन हन्यते तेन तत् गुणघ्नं। गुणघ्नं च तन्मूलं च गुणघ्नमूलं गुणघ्नमूलेनोन
युतश्च वा गुणघ्नमूलोनयुतस्य गुणार्धकृत्या युक्तस्य गुणस्यार्धं गुणार्धं तस्य कृतिवर्गः ३०

गुणार्धकृतिस्तया गुणकृत्या गुणार्धवर्गेण युतस्य। मूलं वर्गमूलं। गुणार्धेन युतं। गुणस्य
अर्धं गुणार्धं गुणार्धं तेन गुणार्धेन युतं सहितं। विहीनं ऊनं वा इति कोर्थः॥ यदा गुणघ्नमूल
ऊनो दृश्यो राशिस्तदा गुणार्धेन युतं कार्यं। यदि गुणघ्नमूलयुतो दृश्यस्तदा गुणार्धेन विहीनं का
र्यमित्यर्थः। वर्गीकृते वर्गिते प्रष्टुः प्रच्छकस्याभीष्टराशिः स्याद्भवति॥ तस्य मूलस्य वर्गो राशि
र्भवति॥ इत्यर्थः॥ यदा लवैश्चेत्यादि। यदा सः पूर्वोक्त गुणघ्नमूलोनयुतो राशिः लवैरंशैरूनयुतः
ऊनो हीनः प्रच्छति। वा युतो युक्तः प्रच्छति तदा तदा एकेन रूपेण। भागो नयुतेन। भागो नष्ट
कल्पितं भागोनं ऊनं युतं वा भागोनयुतेन भागोनयुतेन एकं रूपं एकेन दृश्यं तथा
मूलगुणं च ताभ्यां विभज्य। तत्स्तदनंतरं ताभ्यां तथा कृता। भ्यां दृश्यमूलगुणाभ्यां प्रोक्त
वत्। गुणार्धकृत्येत्यादिना राशिः साध्यो निष्पादनीय एव। मूलोनदृश्ये उदाहरणं॥ बाले मरा
लकुलमूलदलानि सप्त तीरे विलासभरमंथरगान्यपश्यत्। कुर्वच्च केलिकल
हं कलहंसयुग्मं शेषं जले वद मरालकुलप्रमाणं॥ हे बाले। अनपोढा बालिके
बाली मरालकुलमूलदलानि मराला हंसानां कुलं मरालकुलं तस्य मूलं मरालकु
लमूलं तस्य दलानि तानि मरालकुलमूलदलानि। सप्त सप्तसंख्यानि॥ विलासभरे
मंथरगाणि। तीरे सरस्तीरे अपश्यं दृष्टवती। अहमित्यध्याहारः॥ शेषं अवशिष्टं केलि
कलहं सयुग्मं। कलहं सेपी वचनात्। राज्यहंसहितयं जले जलमध्ये केलिकलहं क्रीडाक
लहं कुर्वत् दृष्टवत्। मरालकुलप्रमाणं हंसकुलप्रमाणं वद कथय॥ न्यासः मूल ... दृश्यं २

इष्टं हृष्टं २ मूलगुणाग्रं ४ अस्यार्धं (१) अस्य कृतिः (१) अनया दृष्टं युतं ३ (३) छेदसाद्रूपा युतो जातं
(२) अस्य मूलं (१) गुणार्धं (१) अनेन छेदसाद्रूपा युतं (५) चतुर्भिरपवर्तितं (१) वर्गीकृतं (१)
इदं मुराजकुल प्रमाणं मूलयुते प्रश्नोदाहरणं॥ स्वपदै र्नवभिर्युक्तः स्याच्चत्वारिंशताधिकं
शतद्वादशकं विद्वन् कः स राशिर्निगद्यतां॥ हे विद्वन्। हे गणितकोविद। को राशिः स्वपदैः
॥३१॥ स्वकीयमूलैर्नवसंख्यैर्युक्तः सहितः सन् चत्वारिंशताधिकं शतद्वादशकं स्या
त् चत्वारिंशदधिकद्वादशशतानि भवति। स राशिर्निगद्यतां कथ्यतां॥ न्यासः मूलगु
णाः ९ दृश्यं १२४० गुणार्धवर्गः (८१) कृतिः (४) दृश्यं १२४० छेदसाद्रूपा युतो जातं ४९६१ अ
स्य मूलं ७० गुणार्धं (९) अनेन ऊनं (६१) द्विघ्नापवर्ते ३० अस्य वर्गः ९६१ अयं राशिः
सिद्धः॥ अथ भागमूलोनितोदाहरणं। वृत्तं। यातं हंसकुलस्य मूलदशकं मेघाग
मे मानसं प्रोड्डीय स्थलपद्मिनीवनमगादष्टांशकोऽम्भस्तटात्। बाले बालमृणाल
शालिनि जले केलिक्रियालालसं दृष्टं हंसयुगत्रयं च सकलां यूथस्य संख्यां वद॥ मूलं
दशकं दशमूलानि मेघागमे वृष्टिकाले मानसं सरः प्रोड्डीय अष्टांशकोऽम्भस्तटान्मानसा
तीर्थं सरोयात्रं। अगमत्। अष्टांशकोऽष्टमो भागः। अंबुतटात् जलपरिसरात् स्थ
लपद्मिनीवनमगात्॥ अवशिष्टान्। हे बाले बालमृणालशालिनि जले जलमध्ये हंसयुगत्रयं
हंसमानां युगत्रयं हंसयुगत्रयं हंसषट्कं दृष्टं। दृष्टं॥ के वा [illegible] बालमृणा
लशालिनि। बालानि कुसुमानि मृणालानि मूलानि तैः शालते शोभते इत्ये
वंशीलं यत् तद्बालमृणालशालि तस्मिन् बालमृणालशालिनि। किंविशिष्टं हंसयु ३१

गत्रयं। केलिक्रियालालसं। कत्याः क्रीडायाः क्रिया करणं तत्र लालसं लंपटं। केलि
क्रियालालसं। तस्य यूथस्य सकलां समस्तां संख्यां परिमाणं वद कथय। न्यासः। मूल
गुणः १० भागः (१/८) दृश्यं ६ यस्तावद्वेत्यादिकरणेन मानेतव्यं। तद्यथा। भागोनरूपेण भागः (७/८)
छेदसाद्रूपा हृतं जातं (६/७) अनेन मूलगुणं (१०) छेदांशयोर्विपर्यासेन (८/७) [illegible] अ
स्य मूलं गुणमिति संज्ञा॥ भागोनरूपेण (७/८) दृश्यं ३४ युतो जातं [illegible] अस्य मूलं (१७)
मूलगुणार्धं (४०) अनेन छेदसादूपतो युक्तं [illegible] स च तु र्भिरपवर्तितो २ अस्य वर्गो
अयं सिद्धो राशिः॥ द्वितीयोदाहरणं॥ पार्थः कर्णवधाय मार्गणगणं क्रुद्धो रणे संदधे त
स्यार्धेन निवार्य तच्छरगणं मूलैश्चतुर्भिर्हयान्। शल्यं षड्भिरथेषुभिस्त्रिभिरपि छत्रं ध्व
जं कार्मुकं चिच्छेदास्य शिरः शरेण कति ते यानर्जुनः संदधे॥ पार्थोऽर्जुनः रणे संग्रा
मे क्रुद्धः कुपितः सन् कर्णवधाय कर्णनिबर्हणार्थं मार्गणगणं बाणसमूहं संदधे।
आरोपयामास। अर्थात् धनुषि तस्य मार्गणगणस्य दलेन अर्धेन तच्छरगणं नि
र्मुक्तबाणसमूहं निवार्य चतुर्भिर्मूलैः राशेर्वर्गमूलैर्हयान् वाजिनो ज्ञघान।
अथानंतरं। षड्भिर्बाणैः शल्यं जघान त्रिभिरिषुभिस्त्रिभिर्बाणैः छत्रं आ
तपत्रं ध्वजं पताकां। कार्मुकं धनुश्चिच्छेद। शरेणैकेन तस्य कर्णस्य शिरश्चि
च्छेद। अर्जुनो मध्यपांडवो यान् बाणान् संदधे ते बाणाः कति संख्योपेताः॥ न्या
सः। (१/२) मूलगुणः ४ दृश्यं १० भागोनरूपेण (१/२) छेदसाद्रूपं (१/२) अनेन कृतो (१/२)

अनेन हृतं फलं [illegible] छेदांशविपर्यासेन लब्धं [illegible] । अनेन मूलगुणे [illegible] छेदांशविपर्यासेन लब्ध
ं [illegible] हृतं फलं [illegible] गुणार्धकस्य [illegible] कृतिः [illegible] अनयोर्दृश्यं युतं ३६ अस्य मूलं ६ गुणार्धेन
अर्धेन [illegible] युक्तं १० वर्गितं १०० अयं विधोराशिः । तृतीयोदाहरणं ॥ अलिकुलदलमूलं
लं मालतीं यातमष्टौ निखिलनवमभागाश्चालिनी भृङ्गमेकं । निशि परिमललुब्धं
॥३२॥ पद्ममध्ये निरुद्धं प्रतिरणति रणन्तं ब्रूहि कान्तेऽलिसंख्याम् ॥ अलिनां भ्रमराणां कु
लं अलिकुलं । तस्य दलं अर्धं अलिकुलदलं । तस्य मूलं । भ्रमरराशेरर्धस्य मूल
मित्यर्थः । मालतीं प्रति यातं अगमत् । च समुच्चये । निखिलनवमभागाः । नि
खिलः समस्तो यो सौ राशिः तस्य नवमभागाः नवांशाः अष्टौ अष्टपरिमिताः
अर्थात् मालतीं जग्मुः । अलिनी भ्रमरी । एकं च भ्रमं धुपं निशि रात्रौ परिमल
लुब्धं गंधलोलुपं पद्ममध्ये कमलमुकुलांतर्निरुद्धं । प्रतिरणन्तं गुंजंतं
प्रतिरणति । वारं वारं गुंजायते । हे कांते हे प्रिये । अलिसंख्यां भ्रमरप्रमा
णं वद कथय ॥ न्यासः । अत्र राशेर्नवांशाष्टकं राशेर्दलमूलं च राशेः रूपं ।
रूपद्वयं व्यक्तं दृश्यं एतद्रूपं । अस्मिन्नाढ्ये [illegible] नवांतीति न्यासः मू
लगुणः [illegible] दृश्यं [illegible] भागोनरूपेण भागः [illegible] छेदस्यादृश्याङ्कं न जातं [illegible] अने ३२
न मूलगुणे [illegible] छेदांशविपर्यासे कृते [illegible] दृश्यं [illegible] छेदांशविपर्यासेन
सवर्णिते [illegible] हृते [illegible] गुणार्धं [illegible] कृतः [illegible] छेदस्यादृश्यपादयुतो जाते [illegible]

अस्य मूलं [illegible] गुणार्धेन [illegible] युतं [illegible] चतुर्निरूपवर्गितेषु [illegible] हृते [illegible] वर्गिते [illegible] द्विगुणं राशिमानं
७२ अत्र राशेर्दलमूलं [illegible] त्वात् [illegible] मूलार्थं राशेर्द्विधा [illegible] नं इति ग्रंथकारस्याभिप्रायः ॥ वा
स्तवो राशिः ३६ अस्य मूलं ६ राशिनवांशाष्टके [illegible] दृश्यरूपे २ ॥ अथ भागमूलयुतेऽदृष्टो
हरणं ॥ यो राशिः स्वांशादृशोनितः स्वमूलैः राशिर्भागेन समन्वितश्च ॥ जाते राशेर्दृश्याङ्क
तमाशु जानीहि पाणि पटुता स्तिते चेत् ॥ यो राशिः स्वांशादृशोनितः स्वमूलैः राशिः त्रिभागेन
राशिः [illegible] अंशेन समन्वितो युक्तः । स तु शतद्वादशाङ्कं जातं एतेन द्वादशशतानीदृ
श्यानीति तं राशिं आशु शीघ्रं जानीहि विद्धि चेद्यदि ते नवा पाणिपाटि गुणिते पटुत्व
टवं कोशलमस्ति । न्यासः मूलगुणः [illegible] भागः [illegible] दृश्यं १२०० भागयुतरूपेण [illegible] अनेन
मूलगुणे [illegible] छेदांशविपर्यासे [illegible] न । लब्धं [illegible] जातं [illegible] भाज्यं रूपवर्गिते [illegible] दृश्य
रूपं [illegible] हृते लब्धे च [illegible] गुणे [illegible] कृतिः [illegible] अनयोर्दृश्ये [illegible] छेदस्यादृश्यरूपं यु
ते जाते [illegible] अस्य मूलं [illegible] वर्जिते [illegible] जातो [illegible] राशिः [illegible] । अथ त्रैराशिके करणसू
त्रं वृत्तं [illegible] त्रिषु राशिषु त्रैराशिकं । कीर्तनादि त्रिराशिकं । तत्र करणसूत्रं । प्रमाण
मिच्छा च समानजाती आद्यन्तयोः स्तः फलमन्यजातिः । मध्ये तदिच्छाहतमाद्यहृत्स्यादि
च्छाफलं व्यस्तविधिर्विलोमे ॥ आदिश्च अन्त्यश्च आद्यन्तौ । तयोराद्यन्तयोः । एतयोः के ते इत्यपेक्षा
मी आह । प्रमाणं इच्छा च । आदिः प्रमाणं अन्तः इच्छा । ते प्रमाणेच्छे समानजातीयकार्ये । समा
ना तुल्या जातिर्ययोस्ते समानजाती । इति कोऽर्थः आद्यो भवेन्नाणकं भवति । तर्हीतेऽपि

क्रयाणकं स्यादित्यर्थः॥ माने प्येवं तौ स्येचाप्येवं। आद्यंतयोरेकजातीयत्वं कार्यमित्यर्थः॥ मध्ये
प्रमाणेच्छयोरंतरे फलं यत् तदन्यजाति। असमानजाति। प्रमाणजाति इच्छाजात्योर्व्यति
रिक्तमित्यर्थः॥ इच्छं राशित्रयस्य रचनां कृत्वा तत्र फलेन तद्विघ्न हते। तत्फले इच्छाहृतमंत्यगु
णितं आद्यहृतं। प्रमाणेन भक्तं फलं कार्यमिति सूत्रार्थः॥ एवं त्रैराशिकं फलं स्यात्॥ विलोमेव्य
॥३३॥ स्तत्रैराशिके इच्छाफलं व्यस्तविधिः। इच्छा च फलं च इच्छाफले। तयोर्व्यस्तविधिः विपरीत
विधिः कोर्थः। व्यस्तत्रैराशिके प्रमाणहतेच्छाभक्तं फलं कार्यमित्यर्थः॥ अत्रोद्देशकः॥ कुंकु
मस्य सदलं पलद्वयं निष्कसप्तमलवैस्त्रिभिर्यदि। प्राप्यते सपदि मे वणिग्वर ब्रूहि निष्कन
वकेन तत्कियत्॥ त्रिभिः सप्तमलवैर्निष्कसप्तमलवैर्निष्कसप्तमांशैः यदि कुंकुमस्य घु
सृणस्य पलद्वयं द्विपलं सदलं सार्धं प्राप्यते लभ्यते। हे वणिग्व
र मे मम निष्कनवकेन नवभिर्निष्कैः किं यत् किं प्रमाणं। सपदि शीघ्रं ब्रूहि कथ
य॥ न्यासः ३/७ २ १/२ ९ मध्ये राशौ सवर्णिते ३/७ ५/२ ९/१ इच्छाया फलेन हते जाते ३/७ ४५/२ प्रमाणे
इच्छायाः हृते ते छेदांशयो विपर्यासे कृते ७/३ ४५/२ सप्तघ्निहते ३१५/६ जातं [illegible]
भक्ते लब्धानि पलानि॥५२॥ शेषं [illegible] कर्षाद्यनुपातं कृत्वा [illegible] चतुर्भिर्हते [illegible] भक्ते लब्धाः क
र्षाः २ द्वितीयोदाहरणं प्रस्थकर्पूरपलत्रिषष्ट्या चेल्लभ्यते निष्कचतुष्कयुक्तं। शतं तदा
द्वादशभिः सपादैः पलैः किमाचक्ष्व सखे विचिंत्य॥ शतं निष्कशतं निष्कशतं। निष्क
चतुष्कयुक्तं। निष्कचतुष्केन सहितं चतुरधिकं निष्कशतं। प्रस्थकर्पूरपलत्रिषष्ट्या। ३३

प्रस्थः॥ उत्तमः कर्पूरः प्रस्थकर्पूरस्तस्य पलानि प्रस्थकर्पूरपलानि। तेषां त्रिषष्टिः
प्रस्थकर्पूरपलत्रिषष्टिः। तया प्रस्थकर्पूरपलत्रिषष्ट्या चेद्यदि लभ्यते प्राप्यते। तदाच
तुर्थांशयुक्तैर्द्वादशभिः पलैः किं प्राप्यते। हे सखे हे मित्र विचिंत्य चिंते परिकल्प्य आचक्ष्व ब्रूहि
न्यासः ६३/१ १०४/१ १२ १/४ इच्छा के सवर्णिते ६३/१ १०४/१ ४९/४ प्रमाणेच्छयोः सजातिरपवर्तितयोरिच्छा
छेद फलयोश्चतुर्भिरपवर्तितयोर्जातं ९ २६ ७ इच्छाहते प्रमाणे
भक्ते लब्धानि निष्काः २० शेषं [illegible] षोडशघ्नं [illegible] छेदेन भक्ते लब्धा द्रम्माः ३ शेषं [illegible] पण
करणे [illegible] लयोर्द्वं के षोडशघ्निहते [illegible] भक्ते लब्धाः पणाः ८ शेषं [illegible] काकि[illegible]
रणार्थं कर्ष्वके चतुर्भिर्हते जातं [illegible] भक्ते लब्धाः काकिण्यः ३ शेषं [illegible] कपर्दकरणार्थं
द्वीके विंशत्याहते [illegible] भक्ते लब्धा वराटकाः १ शेषं [illegible] एकत्र [illegible] लब्धयः। निष्काः २०
द्रम्माः ३ पणाः ८ काकिण्यः ३ वराटकाः १ जाताः [illegible] इति द्वितीयोदाहरणं॥ द्रम्मद्वयेन साधं
शालितंडुलखारिका। लभ्या चेत्पणसप्तत्या तं किं सपदि कथ्यतां॥ शालितंडुलखा
रिका। शालेः कलमस्य तंडुलाः शालितंडुलास्तेषां खारिका शालितंडुलखारिका। सार्धं॥ सा
र्धं शा। [illegible] द्रम्मद्वयेन द्रम्माणां द्वयं द्रम्मद्वयं तेन द्रम्मद्व
येन चेद्यदि लभ्यते प्राप्यते। पणसप्तत्या पणानां सप्ततिः पणसप्ततिः तया पणसप्तत्या किं
कियच्छालि प्रमाणं। सपदि शीघ्रं कथ्यतां निगद्यतां। अत्र प्रमाणेस्य समानजातीयकर
णार्थं द्रम्मद्वयं पणीकृतं। तेषां द्वात्रिंशत् इति वचनात् जाताः पणाः इति। न्यासः ३२/१ ३/२ ७०/१ मध्ये

मांके सवर्णिते [१ | ५ | ६ ; २ | ८ | १] प्रमाणेच्छे द्वाभ्यामपवर्त्तिते [१ | ६ | २ | ५ | १ | ४ | ८ | १] इच्छा हते प्रमाणं स्यच्छेदांशावि
पर्यासे कृते जा ते [१ | ६ | ३ | ५ | ४ | १] हते [१ ५ | २ | ४] नके ज ब्धो स्वायौ २ शेषं ५६ शेष कर
णार्थं ऊर्ध्वांके षोडश भिर्हते ८९६ जाते [१८९६ / २२८] गुण्य क भाजकयोः षो डश भिर
पवर्तिते [५६ / १२८] नके ज ब्धं शेषं ७ [५६ / ३२८] शेषं ६ आढकार्थं ऊर्ध्वांके षोडश चतुर्थांश
॥३४॥ हते ८४ ता ते [४ / ६] नके ज ब्धं आढक ७ शेषं [१ / ८] गुण्य भाजकयोश्चतुर्भिरपवर्त्ते
शेषं [१ / ८] प्रस्थ करणार्थं शेषं [१ / २] ऊर्ध्वांके चतुर्भिर्हते [४ / २] नके ज ब्धो प्रस्थौ २ एक
खार्यां खारी १ द्रोण ७ आढक १ प्रस्थौ २। अथ व्यस्तत्रैराशिकं॥ इच्छावृद्धौ फले ह्रा
सो ह्रासे वृद्धिश्च जायते। व्यस्तं त्रैराशिकं तत्र ज्ञेयं गणितकोविदैः॥ यत्रेच्छाव
द्धौ फलस्य ह्रासो ह्रासे वा वृद्धिस्तत्र गणितकोविदैर्गणितदक्षैर्व्यस्तत्रैराशिकं ज्ञे
यं ज्ञातव्यं॥ यत्र इच्छावृद्धौ सत्यां फलस्य ह्रासो हीनता तत्र व्यस्तत्रैराशिकं। इच्छ
ह्रासे इच्छात्रुटौ फलस्य वृद्धिर्वा तत्रापि व्यस्तं स्यादित्यर्थः॥ जीवानां वयसो मूल्ये
तौल्ये वर्णस्य हैमने भागहारे च राशीनां व्यस्तं त्रैराशिकं भवेत्। जीवानां म
नुष्यादीनां वयसो वर्षप्रमाणस्य मूल्ये क्रयप्रमाणे व्यस्तत्रैराशिकं स्यात्। हैम स्या
ने तौल्ये स्वर्णतौल्ये वर्णस्य षोडशवर्णादि व्यस्तं त्रैराशिकं स्यात्। राशीनां बहु
नां हेम धान्यादीनां भागहारे भागहरणे व्यस्तत्रैराशिकं स्यात्॥ उदाहरणं। प्राप्नो

३८

ति चेत्षोडशवत्सरा स्त्री द्वात्रिंशतिं विंशतिवत्सरा किं। द्विधूर्वहो निष्क चतुष्क
मुक्षा प्राप्नोति धूर्षट्कवहस्तदा किं। चेद्यदि षोडशवत्सरा षोडश वार्षिकी वनिता निष्क द्वात्रि
शतिं रतिं प्राप्नोति शङ्कः। सकाशाद्धस्तिनी वा। तदा विंशतिवत्सरा विंशति वार्षिकी किम
प्नोति। उक्षा अनड्वान् द्विधूर्वहो द्विवर्षवोढा निष्कचतुष्कं चतुरो निष्कान् प्राप्नोति तर्हि षड्
वहः षड्वर्षवोढा किं लभते। प्रथमोदाहरणे न्यासः। [१६ | ३२ | २०] चतुर्भिरिच्छाप्रमाणे पवर्त्य न्या
से [४ | ३२ | ५] फलं प्रमाणे हतं जातं १२८ इच्छया ५ भक्ते लब्धं [२५ / ३/५] द्वितीयोदाहरणं। दशवर्णं सुवर्णं चेद्ग
द्याणकमाप्यते निष्केण तर्हि तिथिवर्णं तु वद कियता मिते [३/४] सुवर्णं को चनेदशवर्णं दशवर्णे यत्र
तद्दशवर्णं पंचदशवर्णं के निष्केन कियन्मितं कियत्प्रमाणं वद ब्रूहि। न्यासः [१० | १ | १५] फलं प्रमाणे ह
ते १० इच्छा १५ भक्ते [२ / ३] अधीकस्य गुरुत्वात् भागो नास्ति। पंचभिरपवर्त्तिते [२ / ३] चतुर्थोदाहरणं। सप्ता
ढकेन मानेन राशौ धान्यस्य मापिते। यदि मानशतं जातं तदा पंचाढकेन किं। सस्य धान्यस्य राशौ
सप्तदेमानेन मानानिधप्यमानान्। सप्ताढकेन सप्ताढकायत्र तत्तथा। तेन सप्ताढकेन मापिते
सति। यदि मानशतं मानानां शतमानं शतं जातं। बभूव। तदा पंचाढकेन मानेन पंचाढकायत्र
तत्तथा। ते पंचाढकेन किंयत्प्रमाणं धान्यं भवति। न्यासः [७ | १०० | ५] प्रमाणं हते ७०० इच्छया ५
भक्ते लब्धं १४०। अथ पंचराशिकादौ करणसूत्रं। पंचराशौ यत्र तत्पंचराशिः। पंचराश्येव
पंचराशिकं शेषाबहुव्रीहौकः। आदिशब्दात् सप्तनवैकादशकरणसूत्रं। पंचसप्तनव
राशिकादिके द्यन्यपक्षनयनं फलं छिदां। संनिधाय बहुराशिकेवधे स्वल्पराशिवधभा

॥३५॥ जिते फलं। फलच्छिदः। फलं च छेदश्च फलच्छेदस्तासां फलच्छिदां। फलं हे च छेदश्च वा
।अन्यपक्षनयनेऽन्यो द्वितीयः पक्षोऽन्यपक्षस्तत्र नयनं। केषु पंचसप्तनवराशिकादिषु। आ
दिशब्दादेकादशराशिकादिषु सन्निधाय सम्यक्कृत्वा कोऽर्थः फलं व्यानादि व्यत्यस्य मानं
स्वपक्षादपरपक्षं नीयते। छेदश्च स्वस्वपक्षतोऽपरपक्षं नीयत इत्यर्थः॥ वधे मिथो घाते बहुराशिजे
बहवो राशयो बहुराशयः। बहुराशिभ्यो जातो बहुराशिजस्तस्मिन् बहुराशिजे। किं विशिष्टे स्वल्परा
शिवधभाजिते स्वल्पा परिमिता राशयः स्वल्पराशयस्तेषां परस्परगुणनं स्वल्पराशिवधः भाजिते
फलं पंचराशिके फलं भवति इत्यर्थः उदाहरणं। मासेन शतस्य किं पंचकं जातं तरस्या द्व्यब्दे गते भवति
किं वद षोडशानां। कालं तथा कथय मूलकलांतरात्स्यान्मूलं धनं गणक कालफलं विदित्वा॥ मासस्त्रि
शदहोरात्रजन्महणे शतस्य रूपशतस्य कलांतरे व्याजे पंचरूपाणि भवंति। तदा षोडशानां षोड
शरूपाणां वर्षद्वयमासत्रये गते सति। स व्याजः किं भवति वद ब्रूहि। हे गणक। तथा तेन
प्रकारेण मूलकलांतरात् कालं कथयतु। कालफलं विदित्वा परिज्ञाय मूलधनं कथय। न्यासः १ ।
१ १२ गुणकभाजकन्यायात् प्रवर्तितेषु मासानां पंचानां शतस्य पंच प्रमाणे तथा षोडशानां ५
१ ६ चतुर्थराशौ पुनर्विशते नष्टराशेर्दर्शनं १ २ स्वस्वपक्षे सर्वराशेः पार्श्वभागः। चतुष्केण द्वादश
हतौ जातं ४८ द्वितीयराशौ एकेन पंचहतौ ५ एवं अनेन भागाः ५ भक्ते लब्धं २ ४
षोडशानां कलांतरं। काले कृते न्यासः १ २६ कालं छित्वा अन्यपक्षनयनमिति ३ ५ क
ते न्यासः १ १२ ५ गुणजातं ४८०० बहुराशौ ५ १६ स्वल्पराशिना ४०० भक्ते लब्धाः मासाः मू
लधनं १ ५ न्यासः १ १२ ५ ६ गुणजातं राशौ मा ४८०० १२ स्वल्पराशिना भक्ते फ

३५
१२

क्रीलन्ते ऽतं वद वणिक्त्वाणि अर्कं वेत्सि चेत्॥ उत्कटपट्टसूत्रपट्टिका। उत्कृष्टं प्रकृष्टं प
ट्टसूत्रं तस्य पट्टिका उत्कटपट्टसूत्रपट्टिका। अष्टौ अष्टसंख्याकाः। चेद्यदि शते निष्कश
तं लभ्यंते। तदा विस्तारे विस्तृतौ त्रिकराकरत्रयप्रमाणं॥ दैर्घ्ये आयामे करार्धकमिताः।
अष्टकरप्रमाणाः॥ रूपेनानावर्णविभेदैर्विचित्राः। ईदृशी यदि काः शिपपः। पर पटी एका
न्या पटी दैर्घ्ये आयामे सार्धककरत्रया। हस्तार्धयुक्तकरत्रयप्रमाणा॥ हस्तार्धविस्ता
रिणी। हस्तार्धविस्तारो यस्याः सा हस्तार्धविस्तारिणी तादृक्। पूर्ववर्णैश्चित्रा किं ज
नजते किमाप्नोति। हे वणिक्। यदि त्वं अर्कं वणिज्यं वेत्सि जानासि। सोऽतः शीघ्रं
वद ब्रूहि॥ न्यासः ३ २ । फलं छेदं व्यत्यये न्यासः ३ २ । गुणना जातो बहुराशिः
१०० स्वल्पराशिः ८ ३ । १९९ भजनाल्लब्धं निष्क ० शेषं ३ २ । षोडशगुणिते जातं
कलंके लब्धं द्रम्म १ ३ । १ शेषं ८८ षोडशगुणं लब्धं २ ८ २ । पण शेषं २५६ चतुर्गुणितं
ते लब्धं काकिणी ६ २ । शेषं २५६ विंशतिगुणिते ५१२ ८ । भजकांकेन भक्ते लब्धं
वराटकाः शेषं १२ ७ ५१२ अत्रापवर्तं द्वयो रूप ० वर्तना जातं वराटका
भागाः ३ एकत्रान्यः ० द्रम्म ० काकिणी २ वराट ० काद्भागाश्च ३ इति स
हराशि ३ के॥ त्रैराशिकं त्रयालभ्यते यथा। यदि करेण त्रयविस्तारिणीपटी ३ शतज
न्यते तदा हस्तार्धविस्तारिणीपटी किं प्राप्नोति न्यासः ३ १ २ लब्धं फलं प। हि। तीया
यद्यष्टकरत्रयायामा पटी प्राप्तलब्धं फलं जन्यते तदा २ सार्धकरत्र ३ यायामा

३६
१२

॥३६॥

जं मूलजं धनं । एवं कालप्रमाणन्यासे तथानिःनिः । नोदाहरणं । सप्त त्रिंशत् मासे न शतस्य चेत् स्यात् ... क जातं पंच स पंचमांशाः मासैस्त्रिभिः पंच जवाधिके स्त सार्द्ध द्वि षष्टेः स्फुटमुच्यतां किं । शती
यो शतस्त्रिंशत् शाः सह ... नव द्वे ते सप्त ... सप्त ... मासे मासश्च सप्तत्रिंश मासः तेन सप्त त्रिंशमासेन
। शतस्य रूपत्रातस्य यदिकं जातं व्याजः स्यात् ॥ पंच सपंचमांशाः सह पंचमी शो नव ... ते सप्त पंच
मांशाः । त्रिभिः मासैः पंच जवाधिकेः पंचमांश सहितेः ॥ सार्द्ध द्विषष्टे सार्द्धधिक षष्टे स्तत् क जातं
स्फुटं स व्यक्तं उच्यतां ॥ कथ्यतां । न्यासः [diagram] सवर्णिते [diagram] अन्य पक्ष नयनेफ ज छिदामिति कृ
ते न्यासः [diagram] गुणजातो बहुराशी [diagram] ७५९०००। ति [diagram] था स्वल्पराशि २०००० नाजेना जुष्टं
क जातं [diagram] शेषं ... अपवर्त्तना [diagram] जातं । एवं एतत् पंचराशि कं त्रैराशिक द्वयात्मकं त
घथा । इष्टं [diagram] शेषां ... फल नयनं [diagram] यदि शतस्य व्याजे रूपपंचकं । ततः षोडशानां का व्या
जस्तेति । [diagram] ०० । ५१२९ पंचानां पंचा ... शतस्य पंचमांशो २० विंशतिः । चतुर्थांशो षोडशानां नोज्य
स्य पंचमांशो ... [diagram] द्वितीये । यदि एकमासस्य षोडशानामिदं फलं तत् द्वादशमासा किम
मिति न्यासः [diagram] ज ... फलं [diagram] एवं सर्वत्र मूल जराशे नयनं । द्वादशभिर्मासैः रूपाश्चत्वारि शत
त्पंचाशाज [diagram] मंते मासेन [diagram] किंति न्यासः [diagram] ज ... फलं ॥ द्वितीये यदि रूपपंचकं श
तस्य फलं इति पूर्वं ज ... फलं किंयतामिती [diagram] ज ... राशिः ॥ १९ ॥ अथ सप्तरा
शिको दाहरणं । विस्तारे त्रिकराः करा ष्टकमितं ... [diagram] विचित्राश्च चेद्रूपैः स्फुटपट्ट
स्त्र पटिकाश्च ... जन्यं ते शतं ॥ दैर्घ्ये सार्द्धकरत्रयापरपरी हस्तार्द्ध विस्तारिणीता

परीकिं माप्नोति न्यासः [diagram] ज ... फलं [diagram] तृतीयं । यद्य ... पटिकाः ... ज ... फलं
ज जंते तद्देका किं माप्ना [diagram] ति । न्यासः [diagram] ज ... फलं [diagram] प्राग्वत् ... ति तामे
वनि ... नो फलानि । नवराशिको दाह [diagram] रणं माहो [diagram] पिंडे येक मिता गुजाः
। कि ज चतुर्वर्गा गुजा विस्तृतौ पट्ट दैर्घतया चतुर्द्दश करास्ति ... शतं ... शाते ए
ता विस्तृति पिंड दैर्घ्य मितयो माने ... वर्जिताः पटा ... वदमे चतुर्दशाशा खेम
ज जंते । कियत् । ये पट्टाः काष्ठपट्टास्ति शतं । संख्याः शतं निष्कशतज न्यंते ॥ पिंडे स्त्रो
स्यो ... मिता गुजाः द्वादशां गुजा करार्द्ध प्रमाणं इत्यर्थः ॥ विस्तृतौ विस्तारे चतुर्वर्गा
जाः षोडशां गुजाः । दैर्घ तया आयामेन चतुर्दश करा श्चतुर्द्दश हस्ताः । येषां पु
ट्टानां एता विस्तृति दैर्घ पिंड मितयः । विस्तृति विस्तारः ॥ दैर्घ्य मायामः । पिंडः स्थौल्यं
ते षां मितयो विस्तृति दैर्घ पिंड मितय श्चतुर्वर्जिता श्चतु विहीनाः । चतुर्भि रंगुले
र्हस्ते श्च ऊनाः । हे सखे ते एवं रूपा श्चतुर्द्दश पट्टाः कियन्मूल्येन जन्यंते । प्राप्नुवंति ।
वद ब्रूहि । न्यासः [diagram] अन्य पक्ष नयनेफ ज छिदामिति न्यासः [diagram] गुणक
जाज क ... [diagram] दशनिर्गताः । चतुर्द्दशापि तथैव । अष्ट [diagram] ना अष्ट
मीशो षोडशानां [diagram] मष्टमांशो २ द्वादशानां द्वादशमो शो १ त्रिंशतां द [diagram] शां शा ३
द्वि का ... शता ... [diagram] ५ दर्शने [diagram] गुणनाज्जातं स्वल्पराशि [diagram] रेवं बहु

१	०
०	१
३	०
०	५०

राशिः ५० नक्रेषु १ जछानि निष्का ६ अत्र त्रैराशिकचतुष्टयेन फलं हरितीयत्वेगो
गवता। कल्पना एका द्वराशि ७ के उदाहरणं॥ पटा ये प्रथमोदिताप्रमितेयो
॥३७॥ गव्यूतिमात्रे गता स्तेषामानयनाय चेत् कटिनां इमाष्टकं नाटकं॥ अन्ये तु ह्रलेन
रविमदितामानेन चतुर्वर्जिता स्तेषां कान्न वातीतिन्नाटकमिति गव्यूतिबद्धे कद
। ऊपटाः प्रथमोदितप्रमितयः पूर्वोक्तप्रमाणाः गव्यूतिमात्रे गताः। क्रोशद्वयं ज
स्तु तेषां पटानां आवर्तयनयनायत्र कटिनां शकट वाहकानां चेद्घटि ऊ
मा प्रके नाटके अन्येषां परेषां येतद् नेतरोक्तानि गदिताः श्रोक्तास्तेषां॥ येन मानप्र
माणेन चतुर्वर्जितास्तेषां पट्टानां गव्यूतिबद्धे क्रोशद्वादशके कामितिः किं प्रमाणं भव
तीत्यर्थः। न्यासः १२ ८ | ५ १२ | अन्यपदं नयनं फलं ६ शमिति कृते। १२ ८ | ५ १२ | पूर्ववदपवर्त्य द्वाद
शतथा चतुर्दश | पट्टीया गताः। अष्ट नामाष्टशे ८ द्वानां | पंचमांशे २ द्वौ द्वौ
स्यां गतो निर्दृष्टि | नं। एकेन हते नके तदेव। जछं ऊ | स्यां ८ अपवर्तनं। ब
ऊराशि वधः ५६ | ५१२० स्वस्पराशि वधः ८०६४० न | न नाज्ञ खंऊ स्यां ८
। अत्र त्रैराशिके | पंच | केन फलं आनयितव्यं॥ अथ व्यस्त | हप्रतिनां ऊके क
रणसूत्रं वृत्तार्धं॥ तथैव | नांड प्रतिनांडके पिविधिर्विपर्य | स्यहरां श्व मूले
। नडि विक्रये। नडितुं वि | क्रीणयितुं योग्यं वस्तु जातं दाडिमकदलीफलाम्रफलादि।

नांड। प्रतिनांडं तेषां फलादीनां विनिमयेन ग्रहणं तत्रास्मिन्कर्मणि करणार्थं सूत्रं नांडप्रति
नांडके करणसूत्रमित्यर्थः स्वार्थकः। नांड प्रतिनांडके पिविध मूल्ये हरांश्व विपर्ययस्य तथैव पू
र्ववद्विधिः कार्यः। कोर्थः द्वयोर्वस्तुनोर्मूल्ययोः हराणां च विपर्यासं कृत्वा पंचराशिकवद्विधिः
कार्य इत्यर्थः। उदाहरणं। द्रम्मेण लभ्यत इहाम्र शतत्रयं चेत्त्रिंशत्पणेन विपणौ वरदाडिमानि। आ
म्रैर्वद प्रदशभिः कतिदाडिमानि लभ्यानि तद्विनिमयेन भवन्ति मित्र॥ हे मित्र। एकेन द्रम्मपण
षोडशेन पणपल शतत्रयं। आम्रफलानां शतत्रयं आम्र शतत्रयं। पुष्पफलेति लुक्। त्रिंशपणै
तानि द्वादश लभ्यते। पणेन द्रम्मस्य षोडशांशेन पणेन उच्यते। विपणौ अट्टे वरदाडिमानि त्रिंशद्दश
ते प्राप्यन्ते। तदा दशाम्रैः कति दाडिमानि भवन्ति॥ विनिमये नाप वर्तते नाशुत्री घृवद् आचक्ष्व।
न्यासः। द्रम्मस्य पणाः १६ | १ | मूल्ययोर्विनिमयेन न्यासः | १ | १६ | अपवर्त्य त्रिशतानि शतत्रमेनाग
शत त्रयस्य त्रिंशान्त्रे | ३०० | ३० | शत द्राशान्निर्दरूपतानि द | ३०० | ३० | शोने | १ | १६ | एकेन तस्य अपराशि
नाबद्धराशिः १६ तेज | १० | ० | खानि दाडिमानि १ पर चरा | ० | १० | त्रिका | ० | १ | मूलानि राशिकवये
नेफलं दर्शनीयं॥ इति श्रीभास्करीयजीजावतिविवृतौ प्रकी | ० | ० | र्णकानि। एवमेतानि
संकलितादीनि परिकर्माणि व्यवहाराणां संबंधीन्यनिहितानि विज्ञातेः परिकर्माणि व्य
वहाराणां योगो न वातीत्यतत्प्रथमपरिकर्माणि इहितव्यानि। यतो व्यवहाराणामुपकारण
त्वतः प्राक् — तानीत्यर्थः। तत्रादौ मिश्रव्यवहारो करणसूत्रं वृत्तसार्धं मूलं धने वृद्ध
धने मिश्रे संयुक्ते यत्र तन्मिश्रं॥ मिश्रणं कमिश्रकस्तस्य व्यवहारो व्यवहृतिः। तस्मि

न्मिश्रकव्यवहारे। तयोर्मूलधनवृद्धिधनयोः करणसूत्रं॥ प्रमाणकालेन हतं प्रमा
णं विमिश्रकालेन हतं फलं च। स्वयोगभक्ते च पृथक् स्थिते ते मिश्राहते मूलकलांतरे स्तः।
यद्वेष्टकर्माख्ययथा तु मूलं मिश्राच्च्युतं तच्च कलांतरं स्यात्॥ प्रमाणकालेन मासात्मकेन एकादि
॥३९॥ लक्षणेन प्रमाणं शतादिकं हतं गुणितं फलं कलांतरं विमिश्रकालेन मासात्मागतकालेन
हतं गुणितं। ते उभे पृथक् पृथक् स्वयोगभक्ते स्वयोरात्मनोर्योगः स्वयोगः प्रमाणकालहत
प्रमाणराशि मिश्रकालहतफलराश्योर्योगो मीलनं स्वयोगस्तेन भक्ते हृते। मिश्रहते मिश्रध
नगुणिते मूलकलांतरे मूलधनव्याजधने स्तः। भवतः। यद्वा अथवा इष्टकर्माख्यया इ
ष्टकर्मकरणेन मूलं मूलधनं मिश्रात् मिश्रधनात् च्युते पृथक्कृते। इति तत् शेषं कलांतरं
स्यात्। भवति। उद्देशकः। पंचकेन शतेनाब्दे मूलं स्वं सकलांतरं। सहस्रं चेत् पृथ
त क् तत्र वद मूलकलांतरे। पंचकेन शतेन। शतं प्रतिपंचरूपपरिमितव्याजेन अब्दे वर्षे
द्वादशमासलक्षणे। मूलं स्वं मूलधनं सकलांतरं सव्याजं चेद्यदि सहस्रं शतदशकं भ
वति। तत्र पृथक् पृथक् मूलकलांतरे मूलधनव्याजधने वद कथय। सहस्रं मध्या
त् किं कलांतरमित्यर्थः। न्यासः

१	१२
१००	१०००
५	०

प्रमाणकालेन एकलक्षणेन प्रमाणं शतात्मकं हतं जातं १०० विमिश्रकालेन द्वादश लक्षणेन पंचलक्षणं कलांतरं हतं जातं ६० अनयो र्योगे १६० अनेन भागः १६० | १६० विशत्या पवर्तितौ मिश्राहते ५००० ३०००
नत्के लब्धं मूलधनं वर्षे धनं ८५। ३५। ... इष्टकर्मणा वृद्धि
३८

मिश्ररूपं १ पंचराशिकेन रूपस्य वर्षे कलांतरं। तद्यथा। यदि प्रतिमासं शतरूपे मा
जे पंच भवति। तदा द्वादशानि मासे रूपस्य किं भवति। न्यासः

१	१२
१००	१
५	०

अनेन पक्षनयनं फलच्छेदामित्यादि करणेन लब्धं रूपस्य कलांतरं ३/५ एतद्रूप कृतं ३/५ छेदांश साहरूपयुतं जातं ८/५ रूपेण हतेन ... भवति। अनेन छेदेन राशि पयसि कृती ५००० तेन भक्ते च लब्धं मूलं ६२५ शेषं कलांतरं ३७५ यद्वेव रूपस्य कलां
तरं वर्षे तदा सहस्रस्य किं भवति। न्यासः १ | १००० | ५ लब्धं फलं ६२५ एतन्मिश्राच्च्युतं शेषं
३७५ इदं कलांतरमित्यर्थः। करणसूत्रं॥ अथ प्रमाणे गुणिताः स्वकालव्यति
तकालघ्नफलोद्धृतास्ते। स्वयोगभक्ताश्च विमिश्रनिघ्नाः प्रयुक्तखंडानि पृथक् भवंति
अथ प्रमाणानि स्वकालानि जकालामासात्मकाः प्रमाणे शतादि निहताः गुणिताः।
व्यतीतागताये कालास्ते व्यतीतकालागतमासात्मकाः तैर्निघ्नानि गुणितानि यानि फ
लानि वृद्धिरूपाणि। व्यतीतकालघ्नफलानि तैरुद्धृतानि भक्तानि व्यतीतकालघ्नफलोद्धृत
ास्ते तथा भूताः स्वकालाः स्वयोगभक्ताः स्वयोः आत्मीयो योगः स्वयोगस्तेन भक्ता हृताः। स्व
योगभक्ताः विमिश्रनिघ्नाः। प्रयुक्तखंडानि दत्तद्रव्यखंडानि पृथक् पृथक् भवंति॥ अ
त्रोद्देशकः। यत्पंचकत्रिकचतुष्कशतेन दत्तं खंडैस्त्रिभिर्गणक निष्कशतं षडूनं। मा
सेषु सप्तदशपंचसु तुल्यमाप्तं खंडत्रयेण हि फलं वद खंडसंख्यां॥ हे गणक॥

यन्निष्कशतेनिष्काणांशतेनिष्कशतं।षड्‌नं।षड्हीनं।चतुरधिकानवश्‌तिरित्यर्थः
त्रिभिः खंडैस्त्रिभिर्वारैर्दत्तं।दत्तो मासेषु सप्तदशपंचसु।सप्तचदशचपंचचसप्तदश
पंचतेषु सप्तदशपंचषु हियस्मात्।खंडसंख्यंखंडपरिमितंफलंव्याजंखंडत्रयेपितुल्य
॥३९॥ समानं।अत्रजातंवदवृद्धिन्यासः
मिश्रधनं ३०० प्रमाणेरेकमात्ताम्बैःको
णमासाख्याहतागुणिताःतदेवन्य | तिकालेसदृशमादिभिर्मासैःकृत्वा
निहतानि अपवर्तेकृते | २० | ३ | ५ | छेदसादृश्याद्युतोजातं
अनेनस्व योगेनपृथक्भागाःछेदांशाविपर्यासेकृतेतज्जनार्थंप्र
थमराशिनान्यासः वज्रापवर्तेसप्तानांसप्तमांशोएकविंशतेःसप्तमांशस्त्रिविंश
तेःपंचमांशःपंचत्रिं शदधिकशतद्वयस्यपंचमांशः दर्शनं हतेजातं मि
श्रं अनेनहते सप्तचत्वारिंशतःस्वभागेचतुरुत्तरेण वस्याःसंपूर्ण
स्यसप्तचत्वारिं शत्तमेभागे इतिकृते हृतेजातं इदं प्रथमंखंडं।स्वयो
गस्यछेदांशाविपर्यासेकृतेद्वितीयराशिना सहन्यासः वज्रापवर्ते
त्रयाणांत्रयोंशःएकविंशत्याःतृतीयांशः दशानांपंचमांशः पंचत्रिंशद
धिकशतद्वयस्यपंचमांशः इतिकृते हृतेमिश्रेणहते नजापवर्तेजातं
हृते इदंद्वितीयंखंडं।स्वयोगस्यछेदांशविपर्यासेकृते राशिनान्यासः
वज्रापवर्तेपंचानांपंचमांशः पंचत्रिंशदधिकशतद्वयस्यपंचमांशः दर्शनं॥ ३२

१	७	१	१	१	५	
१	१	२	०	२	०	
५	४	३	०	४	०	

हृते मिश्राहते अपवर्ते हते इदंतृतीयखंडं।एकत्र पंच
राशिकेनपृथक्पृथक्कलांतरं।तद्यथा अनयानीतेफले अप
वर्तेपंचानांपंचमांशः शतस्यपंचमांशः चतुर्विं शतेश्चचतुर्थांशः शत्याः
चतुर्थांशः दर्शनं षष्टिःसप्तहता पंचभिर्भक्तेलब्धंकलांतरं।अथमखंडस्य
एवंपरस्यापिखंड द्वयस्यफलेआनेतव्ये।एतदेव जातंसमकालांतरं नव
ति।करणसूत्रंवृत्तार्धं।प्रक्षेपकामिश्रहताविभक्ताः प्रक्षेपयोगेनपृथक्फलानि।प्र
क्षिप्यतेतेप्रक्षेपाः।प्रक्षेपाएवप्रक्षेपकाः।मूलधनानीत्यर्थः॥मिश्रहतामिश्रधनगु
णिताःप्रक्षेपयोगेनप्रक्षेपाणांयोगः एकत्रमीलनं।प्रक्षेपयोगस्तेनप्रक्षेपयोगेनविभ
क्ताःहृताःसंतःपृथक्पृथक्फलानिभवंति।अतोदेशकः।पंचाशदेकसहिताःएका
षष्टिःपंचोनितानवतिःशतधनानियेषांप्रत्यहंविमिश्रितधनेस्त्रिशतीत्रिभिस्तैर्वाणिजैः
वदविभज्यधनानितेषां।हेगणक।एकसहिताएकयुक्ताःपंचाशत्।अष्टषष्टिःनवतिः
पंचोनितापंचभिरूनिताऊनीकृताःपंचोनिताःपंचाधिकाःशतीत्यर्थः।एषांत्रयाणांवाणिजांध
नंएतत्प्रादिकानिधनानिभवंति।तैस्त्रिभिर्वाणिग्भिर्विमिश्रितधनैःसहतधनैःइमेवाणि
ज्यंकृतःक्रयविक्रयकरणेनत्रिशतीत्रयाणांशतानांसमाहारस्त्रिशतीप्राप्ताजाता।तेषां
वाणिजांधनानिहेवणिक्विभज्यपृथक्कृत्वावदवृद्धिन्यासः ५१।६८।८५ मिश्रधनं ३०० प्र
क्षेपकामिश्रहतायोगेनभक्ताः

३००	३००	३००
५१	६८	८५
२०४	२०४	२०४

गुणहारौछेदशब्दैरपवर्तितौ

२५	२५	२५
५१	६८	८५
१७	१७	१७

THE ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY

नाभ्यनाजकोसमहरत्नानिः छिन्नोद्धः २५|२५|२५ हताः ७५।१००।१२५ अथवा गुणकगुणिताः
क्षेपकाः ७५।१००।१२५ छेदेन २|२|२ ७ कोजधानिफलानि ७५।१००।१२५ इमानि
आदिधनेभ्यो नानि जातानि स्युः। ३।२।१ ... मिश्रधनमादिधनेभ्यो नं सर्वेषां नयो
गः मिश्रधनं ३०० आदिधनैक्यं २४ अस्मिन्मातिते सर्वेषां नयोगः २६ अस्मिन् अथ कृष्ट
॥५०॥ थकुप्रक्षेपहृते प्रक्षेपयोगनक्षेत्राणि ५१|६८|८५ नाभ्यनाजकोद्भादरत्नानिस्य वर्तितौ ५१
६८|८५ गुणहारौ समहरत्नानिरपवर्तितौ २६|२६|२६ ३|४|५ हते एकेनलक्षेत्रज्ञाता जान्यः ६/७
६/७ ७ २८।३२।४० करणसूत्रं। नजेच्छिदः योरथते: विमिश्रेरूपंनजेत्स्यात्पू
रिपूर्तिकालः॥ छिदश्छेदांशैरुत्क्रम्य स्थितैर्विवर्जितैर्जेत्॥ कोर्थः छेदांशा विपर्यासा नवतीत्यर्थ
:। अथ आनंतर्येते स्थितिविमिश्रितैर्योजितैरूपं एकजलं नजेत्। जलपरिपूर्तिकालः स्यात्। वापि
पूरणकालो नवतीत्यर्थः। उदाहरणं ये निर्झरा दिनदिनार्द्धतृतीयषष्ठैः संपूरयंति हि अथ कृष्ट
थकुगेवमुक्ता वापिं यदा युगपदेव सखे विमुक्ताः सा केन वासरलवेन तदा वदाशु॥
अथ कृष्ट कुमुक्ता उद्घाटिताः संतो दिनदिनार्द्धतृतीयषष्ठैः। दिनं च दिनार्द्धं च तृतीयं
च षष्ठं च दिनदिनार्द्धतृतीयषष्ठाः तैर्दिनादिनार्द्धतृतीयषष्ठैः। एभिर्भागैर्वापिं पूरयंति। कोर्थः
एको निर्झरः मुक्तः सन् दिनेन वापीं पूरयंति द्वितीयो दिनार्द्धेन तृतीयो दिनतृतीयभागे
न चतुर्थो दिनषष्ठभागेनेत्यर्थः। एवकारो निश्चयार्थे। तेन झरा युगपत् समकाले
विमुक्ताः। तदा केन वासरलवेन दिनांशेन वापिं पूरयंति हे सखे शीघ्रं वद कथ

य: न्यासः १/१ | १/२ | १/३ | १/६ छेदसाहरूपाणुतोजाता १/१ अनेन रूपस्य भागः छेदांशाविपर्यासे कृते
१/६ हते ... तेच १/१ अयं परिपूर्तिकालः॥ दिनद्वादशांशेन वापिं पूर्णां कुर्वंति॥ अ
१/१२ अथ अत्रैराशिकं॥ यदि द्वादशानिः पूरणैरेकं दिनं नवति। तदैकेन पूरणेन किं इति लब्धं
जः १२।१।१ जलब्धकालः १/१२ अथ करणसूत्रं॥ पण्यैः स्वमूल्यानि नजेत्स्वभागैर्हत्वा तदैक्येन
नजेच्चतर्मिनि॥ नागांश्च मिश्रेण धनेन हत्वा मूल्यानि पण्यानि यथाक्रमं स्युः॥ स्वमूल्या
नि निजमूल्यानि स्वभागैर्निजांशैर्हत्वा गुणयित्वा पण्यैः क्रयाणकैर्नजेत्। नागं हरेत्।
केनीतदैक्येन तेषां पण्यहृतमूल्यानां योगएक्यं। तदैक्यं। तेन तदैक्येनातानि मूल्यानि
नागांश्च॥ अंशान्मिश्रधनेन संयुक्तान् तदैक्येन हत्वा नजेत्॥ हरेत्। यथाक्रमं। अनु
क्रमेण पण्यानि क्रयाणकानि मूल्यानि नवंति। यदा पण्यानि मिश्रहतानि स्वयोगाद्भिय
ते तदा पण्यानि नवंति। यदा भागा मिश्रहता स्वयुत्या छीयंते तदा मूल्यानि नवंती
त्यर्थः॥ उदाहरणं॥ सार्द्धं तंडुलमाणकत्रयमहो द्रम्मेण मानाष्टकं मुद्गानां तु यदि
त्रयोदशमिता एता वणिक् काकिणी। आदायार्पय तंडुलांशयुगलं मुद्गैककं भागन्वि
त: तेद्वित्रं द्विपन्नुजांशं जमाहि यंथा साथांग्नितो यास्यति। द्रम्मेणषोडशात्रिपणे॥
तंडुलमानकत्रयं तंडुलानां मानेकत्रयं। तंडुलमानकत्रयं। सार्द्धं। अर्द्धसंयुक्तं
। तु पुनः। मुद्गानां मानानामष्टकं। मानानामष्टकं मानाष्टकं। यदि जनैतेद्रम्मेन प्राप्य

द्वेवणी क्। एतास्त्रयोदश परिमिताः। काकिणीः तद्द्वाया ग्रहीत्वातंदुलांशायुग्मजं
तंदुलजं लेग द्वयं मुक्त्वैक भागानितं मुक्त्वानामेक भागे नयुक्तं मुक्त्वैक भागानित्वितीद्धि
त्रयं द्वं अर्घ्यादहि। हि यस्माद्वयं द्विसं मुज: शीघ्रंको जिनः। तथा त्रजे भागच्छा
॥४२॥ म: सार्धः सहचरो जोके ग्रयतोः पुरतो यास्यति। न्यासः भा [..] मिश्रधनं [..] स्वभागे
निजांशैर्मूल्ये हते जाते [..] पणे भोग: पणपयोश्छेदांश वि [..] पर्यास्त [..] कृते न्या
सः [..] गुणितेषु [..] एकाछेद सादृश्यादेकोजा [..] तं [..] अदेका मिश्र
हता इति [..] गुणितो [..] चतुर्णांयत्र [..] थांशो १ चतुः
षष्टिश्च चतुर्थांशेन [..] निदृश्यं [..] नं [..] गुणितो [..]
भागाश्च [..] हतेष्वादौ प्रथम राशेरपवर्ते कृते [..]
केनहृत [..] पार्थं क्षेपाणां न्यासः [..] हरसस्य [..]
दांशविपर्यासे कृते [..] त्रयो [..] दशानां त्रयोदशे भागे एको
एनचत्वारिंशतस्त्र [..] योदशांशे ३ षट् पंचाशशतः स्वांशे द्वादशाधि
कसप्तशतस्य षट् पंचाशत्तमे भागे २ द्वितीयेरांशे त्रयोदशानां त्रयोदशांशे १ एको
नचत्वारिंशतस्त्रयोदशांशे ३ षट् पंचाशद्वादशाधिकशत पंचक स्यापदमांशो [..]
हर्त्तव्ये [..] गुणितो [..] न्यासः योगाद्दम्माणां फलं पणेकरणार्थं कुर्या
के षोड [..] शाहते जातः [..] न लब्धो पणो द्वाभ्यामपवर्त्ता शेषं [..] काकि

एपार्थं कुर्याके षोडशाहते जातं [..] न लब्धो पणो द्वाभ्यामपवर्त्ता शेषं [..] काकिणा
र्थं चतुर्भिर्हते [..] लब्धे काकिर्णी १ शेषं [..] वराटकार्थं कुर्याके विंश [..] त्याहते [..]
न लब्धा वराटकाः १३ शेषं [..] एकत्राद्यं तंदुलजं नाम रूप्यं द्रम्म ० पण २ वराट
का १३ भाग [..] मुक्त्वा रूप्यार्थं द्वि [..] तीयराशे न्यासः [..] कुर्याके षोडशाभिर्हते [..]
षोडशभि शानि [..] रपवर्त्ते [..] पणो लब्धाः काकिण्यार्थं [..] कि विंशत्याहते [..] लब्धा [..]
लब्धा वराटका ६ शेषं [..] एकत्र मुक्त्वा नाम रूप्यं द्रम्म ० पण ० काकिणी २ कप [..] का ६ भा
गा [..] पणानयनं। भा [..] गे [..] एकस्पछेदांशविपर्यासे न्यासः [..] त्रयो दशा
नां त्रयोदशांशोक १ एकोन [..] चत्वारिंशतस्त्रयोदशांशे ३ षट् [..] पंचाशता
[..] मांशे ७ द्वात्रिंशतो [..] मांशे ४ द्वितीयराशेस्त्रयोदशानां त्रयोदशांशे १ एकोनचत्वारिंश
तस्त्रयोदशांशे ३ षट् पंचाशतोऽष्टमांशे ७ दर्शने [..] गुणितो जातो [..] इमे तं
दुलज मुक्त्वा माने। त्रैराशिकेन प्रत्ययः तद्यथा [..] मुक्त्वानां तथा [..] लब्धो फल
[..] द्वितीयोदाहरणं॥ कर्पूरस्य परस्य निष्क युगजेनेकं पलंप्राप्य - वैशानंदन
[..] चंदनस्य च पलं द्रम्माष्ट भागेन चेत्॥ अद्यांशेन तथा गरोः पलदलं निष्के
णमेदेहि मानं भागेरेक कषोडशाष्टकमिते धूर्पं च कीषं प्रिये॥ हे वैश्यानंदन
वैश्यपस्य सुगंध द्रव्य विक्रयकर्तुः स्तनोपस्यो क्रष्टस्य कर्पूरस्य धनसारस्य नि
ष्क युगजेन निष्क द्वयेन द्रम्म द्वात्रिंशता एवं पलंप्राप्यते। यदि द्रम्माष्ट भागेन द्रम्मा

क्रमांशेन चंदनस्य श्रीखंडस्य भजं अप्यते॥ तथा अगरोः पजं दजं पजाई अष्टमांशो
नद्रम्मात् भागेन जन्यते निष्केण षोडशानि द्रम्मेरेक कर्षो इत्याष्टकमिति भागेस्ताक
पूरादिन्मे मम देहि अर्प्पय। अद्य धूपं चिकीर्षामि। इति न्यासः ना १ १६ ८ मिश्र पण ६
॥४२॥ स्वांशेन मूल्यानि हृतानि ३२ १६ ८ पणनां छेदांशविपर्यस्ति मू ३२ १ १ ३२ १ १६ हृते
जाते १ १ २ जाते ३२ १६ १६ १ ८ ८ १ १ १ १ ८ ८ अपवर्त्ते अष्टमांशेन नाम प १ १ २ कृ मांशेन षोडशा
नाम मांशे १ ८ ८ १ १ २ २ अन्ययुक्त ३२ ३२ ३२ छेद स्वादृश्या घृतो जा
तं ३९ मिश्रे एण षोडशनिगुणयित्वा स्वभागेन भजेत् तद्य था १६ १६ ६६
षोडशानां चतुर्थांशेन ४ षट्त्रिंशतश्चतुर्थांशो ९ अयं पर राशौ रूपं रेप्यवादत्ते यथा ३२ २ २
१ १ १ हृते प्रथमराशौ नष्टे ३९ जघन्ये अपरराशेर्पार्ह तयो ज्ञातिः १ १ १ क ३९ ३९ ३९
३२ २ २ १ १ १ दिनानि मानि मूल्यानि॥ अथ पणानयनं जागाश्च ११९६ मिश्र हृता
स्वयोगन्नका १६ १६ १६ षोडशानां चतुर्थांशे ४ षड्विंशतश्च थांशे ९ गुणितो जातानि प
णा पणानि ३९ ३६ ६६ करणसूत्रं वृत्तं॥ नरघ्नदानोनितरत्नशेषैरिष्टे हृते स्यु
:खलु मूल्यसंख्या॥ शेषैर्हृते शेषवधेन पृथक्स्थेन मूल्यान्यथवा भवंति॥ नरा
पुरुषाः ४ धनिनस्तेघ्नं गुणितं दानं वस्तु प्रदेयं स्तेन ऊनानि ऊनिकृतानि रत्नानि तेषां
शेषः नरघ्नदानोनितरत्नशेषैः स्ते नरघ्नदानोनितरत्नशेषैः इष्टे कल्पिते ऽन्तिहृते
के इष्टे भक्ते सति मूल्यसंख्याः स्युः॥ मूल्यप्रमाणानि भवंति। खलु इत्यवोनिश्चयार्थे

॥एकैकस्य रत्नस्य मूल्यं भवंतीत्यर्थः॥ अथवा शेषां माणिक्यादीनां शेषाः॥ तेषां वधः
परस्परं वधः गुणनं शेषवधस्तस्मिन् शेषवधे। अथ कस्मिंश्चिते: पृथक्स्थैः पृथक्कृ
तैः शेषैर्हृते भक्ते सति अभिन्नानि अयुतानि मूल्यानि मिलितानि स्युः॥ भवंती
त्यर्थः॥ उदाहरणं॥ माणिक्याष्टकमिंद्रनीलदशकं मुक्ताफलानां शतं स
द्वज्राणि च पंच रत्नवणिजां येषां चतुर्णां धनं॥ संगस्नेहवशेन ते निजध
नाद्दत्त्वैकमेकं मिथो जातास्तुल्यधनाः पृथक् वद सखे तद्रत्नमूल्यानि मे॥ मा
णिक्यानामष्टकं माणिक्याष्टकं इंद्रनीलानां दशकं इंद्रनीलदशकं। मुक्ताफ
लानां शतं सद्वज्राणि शोभनानि वज्राणि पंच पंचसंख्यानि। येषां चतुर्णां रत्ना
नि वणिजां। एतद्रूपं धनं ते वणिजः संगस्नेहवशेन सार्थत्रीतियोगेन निज
धनादेकमेकं एकैकं दत्त्वा अर्प्पयित्वा मिथः परस्परं तुल्यधनाः समान
धना जाताः पृथक् पृथक् वद कथय॥ न्यासः माणिक्य ८ इंद्रनील १०
मौक्तिक १०० सद्वज्राणि ५ अत्र नराश्चत्वारः ४ तैरेकैकं दत्तं एण हतं। जातं

४८६नी१८मूनिमंजातं९

अनेनमाणिक्याष्टकं कनितं शेषं जातं मौक्तिकत्रातमूनितं शेषं जातं।९८
अत्रपंचकमूनितं शेषं।१०।अत्र इष्टः कल्पितः ९९ अथ क्रमेण:॥

॥४३॥

४३

ति

शेषेनगिः। ९९। ९९। ९९। ९९ नेक्केलब्धान्येकैकरत्नमूल्यानि।मा१२४ इंद्रनील२मू९९मौ१मू१वा मू
ल्य९९ तुल्यधनकरणं।मौक्याष्टकमध्यात्त्रयं व्यावत्यशेषं दत्तं।एतेषां पंचानां मूल्यानि लिख्यंते।

यथा	२२० मा५	१९२नी७	९७मौ९९	१९२व२
माणिक्यादि	१९नाजा१	२४मा१	२४मा१	२४मा१
इष्ट	२मौ क्रि२	१मौ२	१९नी२	१९नी२
	९९व्रज१	९९त्र१	२९न१	१मौ१
	२३३	२३३	२३३	२३३

एवं तुल्यधना जाताः।सर्वे पि शेषे हृते इत्यादि माणि
नां शेषाणि।४।८।९९।२।एषां परस्परवधे जातं।२३०४
कृशेषे नगिः।२३०४।२३०४।२३०४।२३०४ नक्केल्पधान्य
भिन्नानि मूल्यानि मा८मू५७६नी१०मू३०४मौ१००२४ अत्र
त्र १मू२३०४ एषां रत्नानां संख्या भिन्नक्कानि पृथक् मूल्यानि भवंति।तद्यथा(५७६) नक्केलब्धमा१मू७२
(२३०४/३२) नक्केलब्धंनी१मूल्य(२३०४/२४) नक्केलब्धं मौ१मू।अथैणैतानार्थं सुवर्णगणितेकरणसूत्रं वंशस्थ
वर्णविवर्णहतियोगराशौ स्वर्णैक्यनक्के कनकैक्यवर्णः वर्णोभवेच्छोधितहेमनक्के वर्णोद्भृते शोधि
तहेमसंख्या सुवर्णश्चवर्णश्च सुवर्णवर्णास्तेषां संहतिः परस्परं घातः तस्य योगराशिः सुवर्णवर्णाहृ
तियोगराशिः तस्मिन् सुवर्णवर्णाहतियोगराशौ।स्वर्णैक्यनक्के।स्वर्णानां माषकर्षादीनां ऐक्यं स्वर्णै
क्यंतेन नक्के हृते कनकैक्यवर्णो भवती॥कनकस्य ऐक्यं कनकैक्यं तस्य वर्णः कनकैक्यवर्णः।च्छावर्तित

सुवर्णस्य निष्पन्नवर्णो भवतीत्यर्थः॥ सुवर्णवर्णाहतियोगराशौ शोधितहेमभक्ते। शोधितं परिपक्वं हे-
म शोधितहेम तेन भक्ते शोधितहेमभक्ते वर्णो भवेत्॥ पक्वहेम्नो वर्णो भवतीत्यर्थः। सुवर्णवर्णाहतियोग-
राशौ। वर्णो धृते पक्वहेमवर्णो धृते न भक्ते सति। शोधितहेमसंख्यापरिपक्वसुवर्णप्रमाणं भवतीत्यर्थः
उदाहरणं। विश्वार्करुद्रदशवर्णसुवर्णमाषा दिग्वेदलोचनयुगप्रमिताः क्रमेण। आवर्तितेषु वद
तेषु सुवर्णवर्णस्तूर्णं सुवर्णगणितज्ञ वणिक् भवेत्कः॥ ते शोधने यदि च विंशतिरत्र माषाः स्युः षोड-
शाद् विर्णमिति स तदा कः॥ चेच्छोधितं भवति षोडशवर्णहेम ते विंशतिक तितदा तु भवंति माषाः॥ विश्वाश्च
अर्काश्च रुद्राश्च दशाश्च विश्वार्करुद्रदशाः। विश्वार्करुद्रदशा वर्णा येषां सुवर्णानां तेषां माषाः॥ विश्वार्करु-
द्रदशवर्णसुवर्णमाषाः॥ दिग्वेदलोचनयुगप्रमिताः॥ दिशश्च वेदाश्च लोचने च युगाश्च दिक्वेदलोच-
नयुगास्तैः प्रमिताः। समाना दिग्वेदलोचनयुगप्रमिताः॥ क्रमेण॥ उक्तानुक्रमेण। तेषु माषकेषु आ-
वर्तितेषु सत्सु कः सुवर्णवर्णो भवेत्। जायेत। हे सुवर्णगणितज्ञ वणिग् वद ब्रूहि। ते उक्तमाषा विंशतिः
शोधने परिपक्वकरणे यदि षोडश स्युः षोडश माषा भवंति। तदा इ विण वर्णमितिः तदा का सुवर्णवर्ण ॥४४॥
प्रमाणं किमित्यर्थः। चेद्यदि शोधितं परिपक्वं सत् षोडशवर्णहेम षोडश वर्णा यस्य हेम्नस्तत् षोडशव-

॥

र्णहेम। तु पुनस्तदा ते माषा विंशतिः कति भवंति। कति संख्याः स्युरिति। न्यासः। १३/१० | १२/४ | ११/२ | १०/४ | सुवर्णव-
र्णाहतौ जातौ | १३० | ४८ | २२ | ४० | वर्णयोगे २४० वर्णैक्यं अनेन भक्ते | २४०/२० लब्धो वर्णः १२ माषाश्च २० एते विंश-
तिमाषाः शोधिताः संतो जाता माषाः १६ तदा को वर्णः शोधितसुवर्णेन भागः २४०/१६ भक्ते लब्धो वर्णः १५ य-
दि ते विंशतिमाषाः शोधिताः षोडशवर्णं सुवर्णं जातं तदा कति माषाः — शोधितहेमसुवर्णेन भागः॥
२४०/१६ भक्ते लब्धा माषाः १५ करणसूत्रं वृत्तं। स्वर्णैक्यनिघ्नाद्युतिजातवर्णात् सुवर्णतद्वर्णवधैक्यहीनात्
अज्ञातवर्णाग्निजसंख्ययाप्तं अज्ञातवर्णस्य भवेत् प्रमाणं। युतिजातवर्णात्। युतौ एकत्रावर्त्तेजा-
त उत्पन्नो यो वर्णः स युतिजातवर्णः तस्मात् युतिजातवर्णात्। स्वर्णैक्यनिघ्नात्। स्वर्णानां ऐक्यं स्व-
र्णैक्यं तेन निघ्नो हतः स्वर्णैक्यनिघ्नः तस्मात् स्वर्णैक्यनिघ्नात्। सुवर्णतद्वर्णवधैक्यहीनात्॥
सुवर्णाश्च तद्वर्णाश्च सुवर्णतद्वर्णाः तेषां वधः परस्परं घातः सुवर्णतद्वर्णवधः तस्यैक्यं सुव-
र्णतद्वर्णवधैक्यं तेन हीनात् ऊनीकृतात् सुवर्णतद्वर्णवधैक्यहीनात्। अज्ञातवर्णस्य अज्ञा-
तो अविदितो यो वर्णः सो ज्ञातवर्णः तस्य अज्ञातवर्णस्य प्रमाणं संख्यानं भवेत्। जायेत। अज्ञा-
तवर्णाग्निजसंख्ययाप्तं। अज्ञातो। विदितो वर्णो यस्य अग्निजस्य सुवर्णस्य तद् ज्ञातवर्णाग्निजं।

तस्य संख्या अज्ञातवर्णाग्निजसंख्या। तया अज्ञातवर्णाग्निजसंख्यया। आप्तं लब्धं अज्ञातवर्ण
ग्निजं तस्य संख्या अज्ञातवर्णाग्निजसंख्या यासां। नजनाद्य लब्धमित्यर्थः। उदाहरणं। दशेशावर्णा
वसुनेत्रमाषा अज्ञातवर्णस्य षडेतदैक्ये। जातं सखे द्वादशकं सुवर्णं अज्ञातवर्णस्य वद प्र
माणं। दश च ईशाश्च दशेशाः तन्मिता वर्णा येषां ते दशेशावर्णाः। वसवश्च नेत्रे च तन्मिता मा
षा वसुनेत्रमाषाः। षट् षण्माषाः। षट् ष। अज्ञातवर्णाः। अज्ञातो विहितो वर्णो येषां ते अज्ञात
वर्णाः। हे सखे हे मित्र एतेषां एक्ये तदैक्ये आवर्तने द्वादशके द्वादशवर्णिकं सुवर्णं जातं निष्प
न्नं। अज्ञातवर्णस्य माषषट्कस्य प्रमाणं वर्णमानं वद कथयेति। न्यासः। १०/८ | ११/२ | युतिवर्ण
१२ वर्णैक्यं १६। अनेन निघ्नः १२/१६ इति जातं १९२ सुवर्णानां वर्णविधे (१०२) १०२ वर्णैक्येन जातं १०२ अ
नेन स्वांके न हीने (१९२/१०२) कृते जातं ९० अज्ञातवर्णाग्निजसंख्या ६ अनेन ९० भक्ते लब्धं १५ ए
तद्वर्णप्रमाणं॥ करणसूत्रं। स्वर्णैक्यनिघ्नो युतिजातवर्णः स्वर्णघ्नवर्णैक्यवियोजितो सो॥
अहेमवर्णाग्निजयोगवर्णविश्लेषभक्तो विदिताग्निजं स्यात्। युतौ योगे जातउत्पन्नो यो वर्णः स ॥४५॥
युतिजातवर्णः। स्वर्णैक्यनिघ्नः स्वर्णानां ऐक्यं स्वर्णैक्यं। तेन निघ्नो गुणितः स्वर्णैक्यनिघ्नः स्वर्णघ्न

वर्णैक्यवियोजितः। स्वर्णैर्घ्ना गुणिता ये वर्णाः स्वर्णघ्नवर्णास्तेषां ऐक्यं स्वर्णघ्नवर्णैक्यं तेन वियोजितो विर
हितः स्वर्णघ्नवर्णैक्यवियोजितः। असावितिपदेन निहितोऽङ्कः। अहेमवर्णाग्निजयोगवर्णविश्लेषभक्तः॥
न विद्यते हेम यस्य वर्णस्यासौ अहेमवर्णः। अग्निजानां सुवर्णानां योगे अग्निजयोगः। अग्निजयोगे यो व
~~र्णः तयोरहेमवर्णाग्निजवर्णः~~ स अग्निजयोगवर्णः। अहेमवर्णश्च अग्निजयोगवर्णश्च अहेमवर्णा
ग्निजयोगवर्णौ तयोरहेमवर्णाग्निजं स्यात्। ज्ञातहेममाषप्रमाणं भवतीत्यर्थः॥ ॥उदाहरणं॥ दशेन्द्रव
र्णा गुणचन्द्रमाषाः किंचिन्नयाः षोडशकस्य तेषां। जातं युतौ द्वादशकं सुवर्णं कतीह ते षोडशवर्णमाषाः। दश
च इन्द्रश्च दशेन्द्रौ तन्मिता वर्णा येषां ते दशेन्द्रवर्णाः। गुणाश्च चन्द्रश्च गुणचन्द्रौ गुणचन्द्रमिता माषा येषां ते गु
णचन्द्रमाषाः। तथा तेन प्रकारेण किंचित् किंयन्मात्रं षोडशकस्य षोडशवर्णकस्य अज्ञातमाषप्रमाणमित्यर्थः
तेषां माषाणां युतौ ऐक्ये द्वादशके द्वादशवर्णिकं जातं निष्पन्नं। इह अत्र ते षोडशवर्णमाषाः। षोडशवर्ण
नां माषाः षोडशवर्णमाषाः कति कियन्तो भवन्तीति न्यासः १०/३ | १४/१ | १६/० युतिवर्णः १२ स्वर्णैक्यं ४ अनेन युतिवर्णः १२/४
हते जातं ४८ स्वर्णघ्नवर्णाः ३० १४ एषामैक्यं ४४ सर्वांकेभ्यो विश्लेषभक्तं ४ लब्धं माषमानं १ साध्येनोनितोनल्पव
र्णो विधेयः साध्यो वर्णः स्वल्पवर्णेनितश्च। इष्टप्रमाणे शोधके स्वर्णमाने स्यातां स्वल्पानल्पयोर्वर्णयोस्ते। अ

स्वर्णैक्य ... नैतिते जातं ४ अहेमवर्ण १ अग्निजयोगवर्ण १२ अनयो विश्लेष ४
३।८२

नन्वनुक्तवर्णः साध्येन निष्पाद्येन वर्णेन ऊनो हीनो विधेयः कर्तव्यः॥ साध्यो निष्पादनीयो वर्णः स्वल्पवर्णेन
लोकवर्णेन ऊनितो रहितः कार्यः। च समुच्चये स्वल्पानल्पयोरवशिष्टांकौ। रूपहृते रूपहृतः साध्यः कल्पितो व
र्णः तेन हृते गुणिते। ततथान्यते शेषके। स्वल्पानल्पयोर्वर्णयोः स्वर्णमाने हृते प्रमाणे स्यातां भवतः। अ
नल्पवर्णस्य शेषके हृते स्वल्पवर्णस्य प्रमाणं भवति॥ लोकवर्णस्य शेषके हृते अधिकवर्णस्य सुवर्णस्य
प्रमाणं भवतीति ग्रंथकारस्यायमभिप्रायः। आर्येण संभाव्यते॥ उदाहरणं॥ ॥हाटकगुटिके षोडशदशवर्णे
तद्युतौ सखे जातं। द्वादशवर्णसुवर्णं ब्रूहि तयोः स्वर्णयोर्माने। षोडशदशवर्णे। षोडश च दश च षोडशदश॥
षोडशदशपरिमितौ वर्णौ ययोस्ते। षोडशदशवर्णे ययुतौ ययोर्गुटिकयोर्योगे द्वादशवर्णसुवर्णं द्वादश
वर्णकं हेमजातं निष्पन्नं। हे सखे हे मित्र तयोर्गुटिकयोः स्वर्णमाने माषादितोल्यप्रमाणे मे मह्यं ब्रूहि कथय॥ न्या
सः वर्णौ १६।१० साध्यो वर्णः १२ साध्येन द्वादशरूपेण। अनल्पवर्णः। षोडशवर्णः ऊनः ४ इति कृते जातं ... शे
षं ४ साध्यो वर्णो द्वादशलक्षणः स्वल्पवर्णेन हीनवर्णेन ऊनितः ... इति कृते जातं शेषं २ रूपवर्णेन द्वाद ५८ सम
शकेन हृते शेषके ... जातं ४८ २४ चतुर्विंशत्यापवर्त्ते कृते जातं २।१ अनल्पवर्णस्य शेषं एकलक्षणं ही ॥४७॥५
नवर्णसुवर्णप्रमाणं स्वल्पसुवर्णस्य शेषं अधिकसुवर्णस्य प्रमाणं। दर्शनं ... अथवा द्विगुणं ... अ

इति सुवर्णगणितं ८२

थवा एतदपि द्विगुणं ... एवं मनेकधा प्रतीतिर्निष्पत्तिः एकोगघाणकषोडशवर्णिकस्य द्वीगघाण
कौ दशवर्णिकस्य हेमवर्णवधे जातं १६।२०। ऐक्ये ३६ हेमयोगे ३ अनेन भक्ते ३६ लब्धं १२। करणसूत्रं एकाधि
कोत्तरा अंका व्यस्ता भाज्याः क्रमस्थितैः। परः पूर्वेण संगुणस्तत्परस्तत्परेण च। एकद्वित्र्यादिभेदाः स्यु
रिदं साधारणं स्मृतं। छंदश्चित्युत्तरे छंदस्युपयोगोस्य तद्विदां। मूषावहनभेदादौ खंडमेरौ च शिल्पके
वैद्यके रसभेदीय तन्नोक्तं विस्तृतेर्भयात्॥ अंका एकादिनवपर्यंतयः। एकाधिकोत्तराः। एकादयश्च
एकोत्तराश्च एकाधिकोत्तराः। व्यस्ता व्युत्क्रमस्थिताः विपरीताः। क्रमस्थितैः। एकद्वित्र्यादिक्रमगतैर्भाज्या
भाज्या नीयाः। परो द्वितीयांकः पूर्वेण आद्येन संगुणो गुणनीयः। तत्परस्तस्मात्परः। तेन पूर्वेण गुणयेत्
कोर्थः। द्वितीयं पूर्वेण प्रथमेन गुणयित्वा क्रमागतेनाधस्थितेन विभाजेत्। तेन तथा भक्तेन तदग्रेतनं तृ
तीयं गुणयित्वा क्रमागतेनाधस्थितेन भजेत्। तत्परस्तत्परेण त्यादिना पुनरग्रेतनस्तदवदित्यर्थः
छंदसि छंदःशास्त्रे। छंदश्चित्युत्तरे मेरौ एकद्वित्र्यादिभेदाः स्युः भवंति। एकगुरवो द्विगुरवस्त्रिगुर
वस्त्यादयो भेदाः भवंतिः। तद्विदां छंदोविदां। अस्य गणितस्य उपयोगः। शिल्पके शिल्पकर्मणि। खंडमे
रौ मूषावहनभेदादौ उपयोगः वैद्यके वैद्यकशास्त्रे रसभेदीये रसयोगाध्याये उपयोगः। तत्समग्रं

विस्तृतेर्नयात् विस्तृतिर्विस्तारस्तस्य नयात् ग्रंथप्राचुर्यनयान्नोक्तं नोदाहृतं। इदं कर्म साधारणानां
मस्मृतं। कथितं। छंदश्चित्युत्तरकिंचिदुदाहरणं॥ ॥प्रस्तारे मित्र हे सखे॥ गायत्र्याः स्युः पदे व्यक्तयः
कति॥ एकादिगुरवश्चाशु कति कत्युच्यतां पृथक्॥ हे मित्र हे सखे॥ गायत्र्याः प्रस्तारे षडक्षरे छंद
सि। पदे एकस्मिन् चरणे कति व्यक्तयः। कियंतो भेदाः स्युर्भवंति। एकादिगुरवश्च आदिशब्दात् द्वि
त्रिचतुर्गुर्वादयो भेदाः पृथक् पृथक् प्रतिरूपं कति कति स्युः आशु शीघ्रं उच्यतां कथ्यतां॥ इह
हि षडक्षरो गायत्री छंदश्चरणः ततः षडंतानामेकाद्येकोत्तरांकानां क्रमस्थानां न्यासः ६ ५ ४ ३ २ १ / २ ३ ४ ५ ६
षण्णां कोष्टं कोत्र पूर्वो नास्ति यस्यापेक्षया यं परः क्रियते। अतोयमेव पूर्वः अधःस्थितेन एककेन ष
ड्भक्ताः। षडेव। पूर्वपरन्यायात् षड्भिः पंचगुणिताः जातं ३० अधःस्थिताभ्यां द्वाभ्यां भक्ते जातं १५ त
तः पंचदशानि चत्वारो गुणिता जातं ६० त्रिकेनाधःस्थितेन भक्ते जाताः २० विंशत्यात्र योगुणिता जाताः
६० क्रमस्थितेनाधोगतेन चतुष्केण भक्ते जातं। १५ पंचदशानि द्वौ गुणितो जाताः ३० अधःस्थितेन पंचके ॥४६॥
न भक्ते जातं ६। षड्भिरेकेगुणिते जातं ६ अधःस्थितैः षाड्भिर्भक्ते जातं १ सर्वेषामेकत्र दर्शनं ६।१५।२०
१५।६।१ क्रमेण एकगुर्वादयो ज्ञेयाः। एकगुरवः षट् ६ द्विगुरवः पंचदश १५ त्रिगुरवो विंशतिः २० चतुर्गु

रवः पंचदश १५ पंचगुरवः षट् ६ षट्गुरुरेकः १ तथाप्यनुक्तोप्यत्र सर्वलघुरेकः १ एवमेषामेकं पाद
व्यक्तयः ६४ एवं चतुश्चरणाक्षरणाक्षरसंख्यानंकान् चतुर्विंशतिमितान् यथोक्तं विन्यस्य एकादि
गुरुभेदानानीय तान् सैकानेकीकृत्य जाता गायत्रीवृत्तव्यक्तिसंख्या। चतुःषष्टिवर्गवर्गः। एवमुक्ताद्यु
क्तिपर्यंतं छंदसां व्यक्तिमितिज्ञानं। सैककरणे सर्वलघुर्ज्ञेयः सर्वत्र शिल्पके उदाहरणं॥ ॥एकद्वि
आदिमूखावहनमिति महोऽब्रूहि मे त्वं मित्र तुहमेर्यो रम्ये ष्टमूखे चतुरविरचितश्लक्ष्णशाला विशाले
एकद्व्यादियुक्त्या मधुरकटुकषाययाम्लकक्षारतिक्तैरेकस्मिन् षट्रसे स्युर्गणक कति च द्व्यंज
ने व्यक्तिभेदाः॥ अहो इति संबोधने॥ हे मित्र तु पृथिवीपतेः रम्ये रमणीये हर्म्ये धवलगृहे अष्टमुखे
अष्टौ मूखाय स्मिस्तदष्टमूखं तस्मिन् अष्टमूखे। चतुरविरचिते श्लक्ष्णशाला विशाले। चतुराः शि
ल्पिकर्मकुशलास्तैर्नरचितानि ष्पादिता श्लक्ष्णा मनोज्ञा शाला आसनाशयनस्थानानि। ता निर्वि
शालं विस्तीर्णं। चतुरविरचितश्लक्ष्णशालाविशाले। तस्मिश्चतुरविरचितश्लक्ष्णशालाविशाले
एकद्व्यादिमूखावहनमिति मे मत्रूहि कथय। जाताविकवचनं अतो रूपोदाहरणं॥ ॥द्विगणक
एकस्मिन् व्यंजनशाकविशेष षड्रसैः मधुरकटुकषायाम्लिकक्षारतिक्तैः एभिः षड्भिः कति व्यक्तिभे

दाः स्युः कियंतो रसस्वाद विशेषान्न वंति । मूर्छाष्टकत्वादतोष्टानां एकाद्येकोत्तरीकानां व्यस्तानां क्रम
स्थानां च न्यासः ॥ ८ ७ ६ ५ ४ ३ २ १ अष्टानां पूर्वांकानां घातः एकत्र कृतं देव । अष्टभिः सप्त गुणिताः
जातं ५६ क्रमागतेनाधस्थेन द्विकेन नष्टे जातं २८ अष्टाविंशत्या षड् गुणिता जातं १६८ अधःस्थितेन
त्रिकेन नष्टे जातं ५६ षट्पंचाशता पंच गुणिता जातं २८० अधःस्थैश्चतुर्भिर्नष्टे जातं ७० सप्तत्या च
त्वारो गुणिता जातं २८० अधःस्थैः पंचभिर्नष्टे जातं ५६ षट्पंचाशता त्रयो गुणिता जातं १६८ अधःस्थैः
षड्भिर्नष्टे जाता २८ अष्टाविंशत्या द्वौ गुणितौ जातं ५६ सप्तभिर्नष्टे जातं ८ अष्टभिरेको गुणितः जात
८ अष्टभिर्नष्टे लब्धं १ एकत्र दर्शनं [८ २८] ५६ ७० ५६ २८ ८ ८ एवमष्टमूर्छे राजगृहे मूर्छावद
नन्देः ॥ २५५ ॥ गृहाणामुपपत्तिर्दर्शयति विन्यस्य श्लोके गुरोर्नाद्याङ्कुरोर्ध्वं लघुर्न्यसेत् । शेषानूर्ध्व
गवद्गुरूनंते यावत्सर्वलघवो खिलाः ॥ आद्यपंक्तौ गुरुश्चैको लघुश्चैको यथक्रमं ॥ अन्त्यैकलघु
अतः परं तु द्विगुणाः प्रतिपंक्तिर्भवंत्यमी । मूर्छाभेदाश्चतुःशाले षट्पंचाशच्छतद्वयं । अन्त्यैक ॥४८॥
लघुलक्ष्माणि प्रस्तारे तानि तद्विदः । कथयंते त्वेकताणि ग्राणि क्रमासंख्यं विनागतेः । अलिद्वा
लयोर्मध्ये यस्मान्मूर्छेति सा स्मृता । अलिंदा इति केप्याहुर्नाड इत्यपरे विदुः । मूर्छा इति जगुः केचि

दन्ये परिसरा इति । एकद्वित्रिचतुःपंचषट्सप्ताष्टक्रमेणाया । मूर्छास्ताः प्रवहणाः संज्ञाः स्युर्वेश्म
नामिदा आद्यमष्टगुरूत्पन्नं मूर्छिकं । अष्टौ स्यादेकनाशाणि सप्तनशाणि च क्रमात् षट्नशा
णि द्विनष्टाणि विंशतिश्चाष्टभिर्युता । षट्पंचाशत्त्रिनष्टाणि पंचनष्टाणि च क्रमात् । सप्तभिस्तु च
त्वौ तु नष्टाण्येकनष्टाणि चाष्टभिः । एवं शतद्वयं पिंडे षट्पंचाशच्च वेश्मनां । प्रागुदक्षिणेन पूर्वस्याद्वि
द्वे मूर्छिदिशाप्रति । ईशानमाश्रिताः पूर्वाकोविरीमंति मापरा । नामलक्ष्माणि समरांगणोक्तान्यत्र नि
दर्श्यहे । आलिंदष्टानि मूर्छानि रेकयैकया मूर्छया पृथग्दृष्टो वेश्मानि भवंति । अद्यैकया मूर्छया
प्राग्गायतं नाम वेश्म भवति १ द्वितीयैकया प्राग्विलग्नं नामं २ तृतीययैकया जयं नामं ३ चतुर्थ्यैक
यायूयमनधियं नाम ४ पंचम्यैकया प्रतीच्यं नाम ५ षष्ठ्येकया प्रासविन्या संनाम ६ सप्तम्यैकया सु
नंदं नाम ७ अष्टम्यैकया कलहांतरं नामं ८ इत्यष्टावेकनाशाणि । अथ सप्तनाशाणि । प्राचीनः प्रा
दक्षिणेन सप्तमूर्छा परिमाणसंयोगेषु । आद्यमुषास सप्तसंयोगात् संवते द्वितीयमूर्छा एवमेव
संयोगं याति । तद्यथा । एकद्वित्रिश्चतुःपंचषट्सप्ताभिर्मूर्छाभिर्नंदावर्तं नाम वेश्म ॥ एवं द्वित्रिचतुःपं
चषट्सप्ताभिर्मूर्छाभिर्विहंसं नाम २ एकद्वित्रिचतुःपंचसप्ताष्टाभिर्मूर्छाभिः प्रस्थं नामं ३ एकद्वित्रिच

तुः षष्टसप्ताष्टाभिः प्रतानंनाम ४ एकद्वित्रिपंचसप्ताष्टाभिर्मूर्छाभिर्लक्ष्मीवासंनाम ५ एकद्विचतुः
पंचषट्सप्ताष्टाभिः कटंनाम ६ एकत्रिचतुःपंचषट्सप्ताभिः सुलक्ष्मीवासंनाम ७ इत्याद्यामूषासंयो
गसप्तद्वित्रिः चतुःपंचषट्सप्ताष्टभिः संगघातंनाम। इत्यष्टौ सप्तस्वराणि। अथ षट्स्वराणि। षण्मूर्छ
परिमाणसंयोगेषु। आद्यमूर्षा एकविंशतिसंयोगान्सेवते। द्वितीयमूर्षा षट्संयोगान्याती॥
तृतीयमूर्षिका एकमेवसंयोगंयाति। तद्यथा। एकद्वित्रिचतुःपंचषड्भिर्मूर्षाभिः किंनरंनाम १ एक
द्वित्रिचतुःपंचसप्तभिर्मूर्षाभिः कोस्तुत्तंनाम २ एकद्वित्रिचतुःपंचषट्सप्तभिः हर्म्यनाम ३ एकद्वि
त्रिपंचषट्सप्तभिः नंशाभिः धार्मिकंनाम ४ एकद्वित्रिचतुपंचषट्सप्तभिः निषदंनाम ५ एका
त्रिचतुःषट्षष्टभिर्गौरिंनामं ८ एकद्विपंचषट्सप्तभिर्वसुनाम ६ एकद्वित्रिचतुःपंचाष्टभिर्वामनं
नाम ७ एवद्वित्रिचतुःषट्षष्टभिर्गौरिंनामं ८ एकद्वित्रिपंचषडष्टभिः स्थिरंनाम ९ एकादिक्रमेण
तृतीयासप्तमीभ्यांवर्जिताभिः क्रमिणंनाम १० द्वितीयासप्तमीभ्यांहीनाभिः खलंनाम ११ पंचमी ॥४ए
सप्तमीभ्यांहीनाभिर्बलिशंनाम १२ चतुर्थीषष्टिभ्यांहीनाभिः एवखेनोर्मनाम १३ तृतीयाषष्टिभ्यां
हीनाभिः स्त्रिपुष्टंनाम १४ द्वितीषष्टीभ्यांहीनाभिर्मंदरंनाम १५ चतुर्थीपंचमीभ्यांहीनाभिः औ

८

रकंनाम १६ तृतीयापंचमीभ्यांहीनाभिर्नास्वरंनाम १७ द्वितीयापंचमीभ्यांहीनाभिः श्रीछं
नाम १८ वै तृतीयाचतुर्थीभ्यांहीनाभिः सुस्वनंनाम १९ द्वितियाचतुर्थीभ्यांहीनाभिर्मुखंनाम
२० द्वितीयातृतीयाभ्यांहीनाभिर्नेत्रंनाम २१ इत्याद्यमूषासंयोगाएकविंशतिः। अथ द्वितियमू
षाकयोगाः। आद्याष्टमीभ्यांहीनाभिः स्फटीकंनाम १ आद्यसप्तमीभ्यांहीनाभिर्विवरंनाम २
आद्यषष्टमीभ्यांहीनाभिर्नवनंनाम ३ आद्यपंचमीभ्यांहीनाभिः नतिर्व्यनाम ४ आद्यचतुर्थी
भ्यांहीनाभिर्ज्याजिनंनाम ५ आद्यतृतीयभ्यांहीनाभिर्नर्मनाम ६ इति द्वितियायषट्। आद्यद्विती
द्वे यांभ्यांहीनाभिर्वैषंनाम १ तृतीयायाअयमेकोयोगः सर्वेष्टाविंशतिः। अत्र क्रियाणमनु
क्रमनंग। यतः प्रस्तसंयोगे स्फटीकंनाम सप्तमंगृह्णं। अत्रैकद्विव्यादिसंयोगवशात्। दाविंश
तिमेस्थानेदर्शितं। तृतीयद्युर्दृंयाभिः। यभिर्मूर्षाभिर्निष्पन्नं। तासांतासां मूषाणां प्रस्तारे ल
घुद्वृतैः सहसंवादंविधायनाम्नामनुक्रमेण गृहाणिज्ञातव्यानि। यथा प्रस्तारे षण्णां संयोगे आद्य
ष्टमे द्वे अक्षरे वर्जयित्वा सदामेस्थाने सर्वेलघवः। एवं मूषासंवादः। अथ द्वितीयतनश्राणि। द्विमू
षापरिणामसंयोगेषु पूर्वमूर्षा सप्तसंयोगान्सेवते। द्वितीयामूषाषट्संयोगान्याति। तृतीयापं

च संयोगान् याति चतुर्थ्या चतुः संयोगान् याति। पंचमी मृषा त्रीन् संयोगान् याति। षष्ठी मृषा
द्वौ संयोगौ याति। सप्तमी मृषा एकमेव संयोगं याति। तद्यथा॥ सर्वाभ्यो द्वाभ्यां मिश्रं नाम १ आ
द्यातृतीयाभ्यां सुनीथं नाम २ आद्या चतुर्थीभ्यां दीपं नाम ३ आद्यपंचमीभ्यां अर्द्दवं नाम ४
आद्यषष्ठीभ्यां हृषजं नाम ५ आद्यसप्तमीभ्यां कांतं नाम ६ आद्याष्टमीभ्यां गुणं नाम ७। इति पू
र्वमृषायाः सप्त॥ अथ द्वितीयायाः। द्वितीयातृतीयाभ्यां मग्नेयं नाम १ द्वितीयाचतुर्थीभ्यां शोभ्यं
नामं २ द्वितीयापंचमीभ्यां मित्रं नामं द्वितीयाषष्टिभ्यां विदं नाम ४ द्वितीसप्तमीभ्यां शोजं नाम
५ द्वितीयाषष्ठीभ्यां नीमं नामं ६ इति द्वितीयायाः॥ अथ तृतीयायाः। तृतीयाचतुर्थीभ्यां सुकोशं ना
म १ तृतीयापंचमीभ्यां व्याकोशं नाम २ तृतीयाषष्टिभ्यां कव्यं नाम ३ तृतीयसप्तमीभ्यां विपश्च
तं नाम ४ तृतीयाषष्ठीभ्यां मयोगमं नाम ५ इति तृतीयायाः पंच। अथ चतुर्थ्याः॥ चतुर्थी पंचमी
भ्यां निर्गतं नाम १ चतुर्थीपंचमीभ्यां विपयासं नाम २ चतुर्थीसप्तमिभ्यां गेवयं नाम ३ चतुर्थ्यष्टमी
भ्यां वर्त्तं नाम ४ पंचमी त्रिमंडलं नाम १२ द्विपंचाष्टमीभिः नरिंग नाम १३ द्विषष्ठ्यष्टमीभिर्व्यायामं ना ॥५०॥
म १४ द्विसप्ताष्टमीभिः कृत्रिमं नाम १५ इति द्वितीयमृषासंयोगाः पंचदश॥ त्रिचतुःपंचमीभिर्नंद

नामं नाम १ त्रिचतुःषष्ठीभिः कांतं नाम २ त्रिपंचषष्ठीभिः सुदक्षिणं नाम ३ त्रिचतुःसप्तमीभिः सु
नागं नाम ४ त्रिपंचसप्तमिभिः शोजं नाम ५॥ त्रिषष्टिसप्तमीभिः कर्णं नाम ६ त्रिचतुर्थ्याष्टमीभि
रागतं नाम ७ त्रिपंचाष्टमीभिः सुगारं नाम ८ त्रिषष्ठ्याष्टमीभिरायुधं नाम ९ त्रिसप्ताष्टमीभिः शोभ
णं नाम १० इति तृतीयायाः दश॥ अथ चतुर्थमृषायोगाः। चतुःपंचषष्ठीभिः नयं नाम १ चतुःपंचस
प्तमीभिर्धनं नाम २ चतुःषट्सप्तमीभिः कष्टं नाम ३ चतुःपंचाष्टमीभिरागं नाम ४ चतुःषष्ठ्याभिर्व्या
हृतं नाम ५ चतुःसप्ताष्टमीभिर्व्याहृरूढं नाम ६ इति चतुर्थमृषायोगाः षट्। पंचषष्ठ्स सप्तमी
भिः क्रांतं नाम १ पंचषष्ठ्याष्टमीभिः उग्रं नाम २ पंचसप्ताष्टमीभिर्ध्रुवं नाम ३ इति पंचमृषायोगास्त्र
यः॥ षट्सप्ताष्टमीभिः पार्थं नाम १ षष्ठीमृषायोगोयमेकः। सर्वे मिलिताः त्रिंशत्। शाणां षट्पंचाशत्
भेदाः॥ अथ पंचजज्ञाणि। पंचमृषापरिमाणसंयोगेषु सर्वा मृषा पंचत्रिंशत् संयोगान् सेवते॥
द्वितीयामृषा पंचदश संयोगान् याति। तृतीयामृषा पंच संयोगान् याति। चतुर्थी मृषा एकमेव
संयोगं याति। तद्यथा। आद्यद्वित्रिचतुःपंचमीभिः कामजं नाम १ आद्यद्वित्रिचतुःषष्टिभिः लोलुपं
नाम २ एकद्वित्रिपंचषष्ठीभिः जित्यं नाम ३ आद्यद्वित्रिचतुःपंचषष्ठीभिः प्रागजं नाम ४ आद्यत्रि

चतुःपंचषष्ठीभिः शालीनंनाम ५ आद्यद्वित्रिचतुःसप्तमिभिः सुजयंनाम ६ आद्यद्वित्रिपंचस
प्तमीभिर्विजयंनाम ७ आद्यद्विचतुःपंचसप्तमीभिर्नगंनाम ८ आद्यचतुःपंचसप्तमीभिर्जयं
नाम ९ आद्यद्वित्रिषट्सप्तमीभिर्जयंनाम १० आद्यद्विचतुःसप्तमीभिः स्तूर्यंनाम ११ आ
द्यत्रिपंचषट्सप्तमिभिर्विन्ध्यंनाम १४ आद्यचतुःपंचषट्सप्तमीभिः सुप्रजंनाम १५ आ
द्यद्वित्रिचतुरष्टमीभिः सुमिणंनाम १६ आद्यद्वित्रिपंचाष्टमीभिर्युक्तंनाम १७ आद्यद्विच
तुःपंचाष्टमीभिः शांतंनाम १८ आद्यचतुःपंचाष्टमीभिर्युस्त्रेणंनाम १९ आद्यद्वित्रिषष्ठ्य
ष्टमीभिः संहृद्दहंनाम २० आद्यद्विचतुःषष्ठ्यष्टमीभिर्विप्रादोदंनाम २१ आद्यत्रिचतुःषष्ठ्य
ष्टमीभिर्विहृतंनाम २२ आद्यद्विपंचषष्ठ्यष्टमिभिः सुतंनाम २३ आद्यत्रिपंचषष्ठ्यष्टमी
भिर्व्याकुलंनाम २४ आद्यचतुःपंचषष्ठ्यष्टमीभिरालीनंनाम २५ आद्यद्वित्रिसप्ताष्टमीभिः स्वरं
नाम २६ आद्यद्विचतुःसप्ताष्टमीभिः शिखरंनाम २७ आद्यत्रिचतुःसप्ताष्टमीभिर्विवरंनाम ॥५१॥
२८ एवंद्विपंचासप्ताष्टमिभिर्व्यासंक्तंनाम २९ आद्यत्रिपंचसप्ताष्टमीभिः संपदनाम ३० आ
द्यचतुःपंचसप्ताष्टमीभिस्त्रिरवंनाम ३१ आद्यद्विषट्सप्ताष्टमीभिः सुस्थितंनाम ३२ आद्यत्रि

षष्ठसप्ताष्टमीभिर्दुस्थितंनाम ३३ आद्यचतुःषट्सप्ताष्टमीभिर्वक्रंनाम ३४ आद्यपंचषट्सप्ता
प्ताष्टमीभिर्लानंनाम ३५ इतिप्रथमामूषासंयोगाः पंचत्रिंशत् । अथद्वितीयायाः । द्वित्रिचतुःपं
चषष्ठीभिर्जितंनाम १ द्वित्रिचतुःपंचसप्तमिभिर्जातंनाम २ द्वित्रिचतुःषष्ठसप्तमिभिः परं
नाम ३ द्वित्रिपंचषट्सप्तमीभिर्विरोधंनाम ४ द्विचतुःपंचसप्तमीभिः प्रलनंनाम द्विचतुः
पंचाष्टमिभिर्विनोदंनाम ६ द्वित्रिचतुःषष्ठ्यष्टामीभिः सप्तंनाम ७ द्वित्रिपंचषडष्टमीभिर्नी
तंनाम ८ द्विचतुःषष्ठ्यष्टमीभिर्विचितंनाम ९ द्वित्रिचतुःसप्ताष्टमीभिः स्थितंनाम १० द्वित्रि
पंचसप्ताष्टमीभिर्विदंनाम ११ द्विपंचषट्सप्ताष्टमीभिश्चतुरंनाम १२ द्वित्रिषट्सप्ताष्ट
मीभिः स्थितंनाम १३ द्विचतुःषट्सप्ताष्टमीभिर्नक्तंनाम १४ द्विपंचषट्सप्ताष्टमीभिः संपर्कं
नाम १५ इतिद्वितीयमूषायाः पंचदश । अथतृतीयायाः । त्रिचतुःषडष्टमीभिः प्रतीतंना
म १ त्रिचतुःपंचषष्ठ्यष्टमीभिर्लंबंनाम २ त्रिचतुःपंचसप्ताष्टमीभिः शातंनाम ३ त्रिचतुः
पंचषष्ठ्यष्टमीभिर्लंबंनाम ४ त्रिचतुःपंचसप्ताष्टमीभिः षट्सप्ताष्टमीभिर्लंबंपंनाम ४
त्रिपंचषट्सप्ताष्टमीभिर्मूलंनाम ५ इतितृतीयमूषायाः पंच । चतुःपंचषट्सप्ताष्टमिभि

रव्ययंनाम२चतुर्थ्यामयमेकः॥ सर्वे मिलिताः पंचत्रिंशत्संयोगान्सेवते। द्वितीयामूषा विं
शतिसंयोगान्याति। तृतीयामूषा दश संयोगान्सेवते। चतुर्थी मूषा चतुरः संयोगान्भजते
पंचमीमूषा एकमेव। तद्यथा॥ आद्यद्वित्रिचतुर्थीभिः कृतंनाम१ आद्यद्वित्रिपंचमीभिरर्द्धा
यतनंनाम२ आद्यद्विचतुःपंचमीभिः पौरुषंनाम३ आद्यत्रिचतुःपंचमीभी रूढंतंनाम४ आद्य
द्वित्रिषष्ठीभिः कम्बुकंनाम५ आद्यद्विचतुःषष्ठीभिर्विघ्ननाम६ आद्यद्वित्रिचतुःषष्ठिभिर्विं
पत्नंनाम७ आद्यद्विपंचषष्ठीभिरूचकंनाम८ आद्यत्रिपंचषष्ठीभिर्वदनंनाम९ आद्यच
तुःषष्ठीभिः कलहंनाम१० आद्यद्वित्रिसप्तमीभिस्त्रिनानंनाम११ आद्यद्विपंचसप्तमि
भिर्द्विगुणंनाम१४ आद्यत्रिपंचसप्तमीभिर्नाद्यंनाम१५॥ + आद्यद्विचतुःसप्तमीभिस्त्व
स्तीकंनाम१२ आद्यत्रिचतुःसप्तमीभिः स्थिरंनाम१३ आद्यचतुपंचसप्तमीभिर्नातंना
म१६ आद्यद्विषट्सप्तमीभिरुग्रंनाम१७ आद्यत्रिषट्सप्तमीभिर्जननंनाम१८ आद्यचतुः ॥५२॥
षट्सप्तमीभिर्विजननंनाम१९ आद्यचतुषट्सप्तमीभिर्विशोषणंनाम२० आद्यपंचषट्
सप्तमीभिः स्वैरंनाम२१ आद्यद्वित्र्यष्टमीभिर्व्यानाम२२ आद्यद्विचतुरष्टमीभिराक्रीडंनाम

२३ आद्यत्रिचतुरष्टमीभिर्व्यर्थंनाम२४ आद्यद्विपंचाष्टमीभिस्सुरवंनाम२५ आद्यत्रिपंचाष्टमी
भिर्व्ययंनाम२६ आद्यचतुःपंचाष्टमीभिस्त्रिप्रंनाम२७ आद्यद्विषट्ष्टमीभिर्विगतंनानाम२८ आ
द्यत्रिषडष्टमीभिर्लिहंनाम२९ आद्यचतुःषडष्टमीभिर्विलोमंनाम३० आद्यपंचषडष्टमीभिर्मातं
गंनाम३१ आद्यद्विसप्ताष्टमीभिरुद्यतंनाम३२ आद्यत्रिसप्ताष्टमीभिर्वर्धमानंनाम३३ आद्यचतु
सप्ताष्टमीभिः श्रमंनाम३४। आद्यपंचसप्ताष्टमीभिरोपलंनाम३५ अत्र आद्यषट्सप्ताष्टमी
भिस्सहंनामेति केचित्३५ इत्यादि मूषासंयोगाः पंचत्रिंशत्द्विचतुःपंचमीभिर्मिश्रं१ द्वित्रि
चतुःषष्ठाभिराहूतंनाम२ त्रिपंचषष्ठाभिः पृथुकं३ द्विचतुःपंचषष्ठीभिर्बलं४ द्वित्रिचतुःस
प्तमीभिस्सरलं५ द्वित्रिपंचसप्तमीभिश्चित्रंनाम६ द्विचतुःपंचसप्तमीभिर्विदारणंनाम द्वि
७ द्वित्रिषट्सप्तमीभिः रोमंनाम८ द्विचतुःषट्सप्तमीभिप्रतीच्यंनाम९ द्विचतुःपंचषट्स
प्तमीभिः प्रतीकंनाम१० द्वित्रिचतुरष्टमिभिरीशानंनाम११ द्वित्रिपंचाष्टमीभिर्मागधंनाम१२
द्विचतुपंचाष्टमीभिर्पगस्त्यंनाम१३ द्वित्रिषडष्टमीभिः कुर्कंनाम द्विचतुःषडष्टमिभिरूहंतंना
म१५ द्विपंचषडष्टमीभिराडम्बलंनाम१६ द्वित्रिसप्ताष्टमीभिर्विशोषंनाम१७ द्विचतुःसप्तष्टमी

जिन्हजं नाम १८ द्विपंचसप्ताष्टमिभिर्चनं नाम १९ द्विषट्सप्ताष्टमीभिरैश्वर्यं नाम २० एवं द्विति-
यमूषासंयोगाः विंशतिर्भेदाः। त्रिचतुःपंचाष्टमीभिरायास्यं नाम १ त्रिचतुःपंचसप्तमीभिस्सा
धारणं नाम २ त्रिचतुःषट्सप्ताष्टमीभिस्त्रिंशीमं नाम ३ त्रिपंचसप्ताष्टमीभिर्निर्मलं नाम ४
त्रिचतुःपंचाष्टमीभिरेकोजनं नाम ५ त्रिचतुःषडष्टमीभिर्मुडं नाम ६ त्रिपंचषष्टाष्टमिभिः सर्वं
नाम ७ त्रिचतुःसप्ताष्टभिर्न्दचकं नाम ८ त्रिपंचसप्ताष्टमीभिर्वर्धनं नाम ९ त्रिषट्सप्ताष्टमिभिः
मेघं नाम १० इति तृतीयमूषासंयोगाः दश। चतुःपंचषट्सप्तमीभिः स्वयंनाम १ चतुःपंच
षडष्टमीभिः पिनाकं नाम २ चतुःपंचसप्ताष्टमीभिर्धर्मकं नाम ३ चतुःपंचसप्ताष्टमिभिः-
कजं नाम ४ इति चतुर्थीमूषायोगाश्चत्वारः। पंचषट्सप्ताष्टमीभिरलं नाम १ पंचम्याए
कएवायं। सर्वेमिलिताश्चतुर्नशगृहाः सप्ततिः।७०। अष्टाभिर्मूषाभिरेवं सर्वतो नद्र
१ एवं सर्वाणि षट्पंचाशच्छतद्वयं गृहाणि २५६ अथ रसोदाहरणन्यासः। मधुरादयोर ॥५३॥
साः षट् ६ अतः षडुंतानामेकाद्येकोत्तराणामंकानां व्यस्तानां क्रमस्थानां च न्यासः। ६/१ ५/२ ४/३
३/४ २/५ १/६ परः पूर्वेणासंगुण्य इत्यादिकरणेन लब्धा एकादिरससंयोगे व्यंजनव्यक्तिसंख्या द्विको

गं ६/१ १५/२ २०/३ १५/४ ६/५ १/६ एकादियोगे न रसभेदाः स्युः पंचते। षट्पंचकाः। षट्त्रयश्च सास्युः। चतुः द्वि
कोपंचदशप्रकारो। त्रिकोविंशतिःप्रकारः एकमेव षड्व्यंषजास्वादमिति त्रिषष्टिः। रसाः स्वादु-
म्ललवणतिक्तोषणकषायाः षट्पंचकाइति। पंचानां रसानां संयोगात् षट् भेदा भवंति। अस
मुत्यमधुरादयः षट् भेदाः सत्येर्वाचतुष्कश्च द्विकश्च चतुर्द्विकोपंचपंचदशप्रकारो भवतः॥।
कोर्थः। चतुर्णां रसानां संयोगात् पंचदशभेदा भवंति। द्वयो रसयोः संयोगात् पंचदश प्रकारा भ
वंति। त्रिकाः रसत्रयसंयोगजातास्त्रिकाः। त्रयाणां रसानां संयोगाद्विंशतीभेदा भवंति। षण्णां
रसानां संयोगान्न जंते। अम्लो रस एकमेव संयोगं सेवते। तद्यथा। मधुर। लवण। तिक्त कटु।
कषाय १ मधुर। आम्ल। कटु। तिक्त। कषाय २ मधु। अम्ल। लवण। कटु। कषाय ३ मधुर। अम्ल। लव-
ण। तिक्त। कषाय ३ मधुर। अम्ल। लवण तिक्त॥ कषाय ४ मधुर। अम्ल। लवण। तिक्त कटु। क
षाय ५ इति मधुरस्य पंच भेदाः। अम्ल। लवण। तिक्त। कषाय १ अम्लस्यायमेकः। एवं षट् भेदाः पं
चकाः प्रथक्कृताः। मधुरादयो रसाः षट्। मधुर १ अम्ल २ लवण ३ कटु ४ तिक्त ५ कषाय ६ एवं स
र्वैक्यैः षड्भिः सह षादश २ चतुष्केषु चतुः। परिमाणरसाध्यारस्य द्व्यसंयोगेषु मन्सुस्यादुर्दश-

धासंयोगान्याति।अम्लोरसश्चतुःसंयोगान्याति।तद्यथा।स्वादु।अम्ल।कटु।तिक्त१स्वादु।अ-
म्ल।।कं म्ल।कटुक२स्वादु।अम्ल।कटुकषाय३स्वदु।अम्ल।कटु।तिक्त४स्वदु।अम्ल।कटु।तिक्त२
स्वादु।अम्ल।कटुकषाय५।इतिकटु।इतिषट्।अम्लतिक्तस्यस्वादोमरपष्टद्यधस्यत्रयःसंयो
गाः।यथा।स्वादुअम्ल।लवणतिक्तकटु१स्वादुलवणतिक्तकषाय२स्वादुलवणकटुकषाय३इ
तित्रय।।लवणत्यक्तएक१स्वादुतिक्तकटुकषाय१एवंस्वादोदश।अम्लस्यषड्पास्यष्टस्यत्रयः
संयोगाः।यथा।अम्ललवणकटुतिक्त१अम्ललवणकटुकषाय२अम्ललवणतिक्तकषाय३
इतित्रयः।पटोस्तिक्तस्यएकएव।१अम्लतिक्तकटुकषाय१इत्यम्लस्यचत्वारः।लवणतिक्तक
टुकषाय१एवंसर्वमिलिताः।द्विकेषुद्विकपरिमाणरसाधारद्रव्ययोगेषुसत्सुमधुरःपंच
संयोगान्यातिअम्लश्चतुरःसंयोगान्याति।पटुस्त्रिनसंयोगान्याति।तिक्तोद्वौसंयोगान्
याति।कटुरेकमेवाततद्यथा।मधुरअम्ल।मधुलवण२मधुरतिक्त३मधुरकटु४मधुरक
षाय५एवंमधुरस्यपंच।।आम्लकटु१अम्लतिक्त२अम्लपटु३अम्लकषाय४अम्लस्यचत्वा ॥५४॥
रः।लवणतिक्त१लवणकटुक२लवणकषाय३एतेलवणस्यत्रयः।तिक्तकटु१तिक्तकषा

य२इमौतिक्तस्य।कटुकषायः१अयमेमेकएकः।सर्वेद्विकाःपंचदशेतित्रिकेषुत्रिपरिमा
णरसाधारसंयोगेषुसत्सुस्वादुदशसंयोगान्याति।अम्लषट्संयोगान्याति।लवणस्त्रीन्
तिक्तएकमेवाएवंविंशतिः।तद्यथा।।स्वादुअम्ललवण१स्वादुअम्लेतिक्त२स्वादुअम्लक
षाय४स्वादुपटुतिक्त१स्वादुपटुकटु२स्वादुपटुकषाय३एतेअम्लत्यक्तस्यत्रयः।स्वा
दुतिक्तकटु१स्वादुतिक्तकषाय२पटुत्यक्तस्यसौद्वौ१अम्लपटुकषाय१तिक्तत्यक्त
स्यैकोयंएवंदश।अम्लपटुतिक्त१अम्लपटुकटु२अम्लपटुकषाय३पटूयधस्यम्लस्य
एतेत्रयः।।पटुत्यक्तस्यद्वौ।अम्लतिक्तकटु१अम्लतिक्तकषाय२इतिद्वौ।।अम्लतिक्तक
टुकषायतिक्तत्यागादयमेकः।एवंषट्।पटोस्तिक्तोपस्यद्दस्यद्वौ।यथा।।पटुतिक्तकटु
पटुतिक्तकषाय२इतिद्वौपटुकटुकषाय१एवंतेत्रयः।तिक्तकटुकषाय१अयंमेकएवं
विंशतीः।षडास्वादइति।।आस्वाद्यतइतिआस्वदोसौविद्यंतेयत्रेत्येनषडास्वादादिदमि
त्यर्थः।।षट्परिमाणरसाधारद्रव्यसंयोगेमधुरादिरसानांषण्णमप्येकएकसंयोगः।।मधु
राम्ललवणतिक्तकटुकषाय।।संयुतासंयुतेर्मिलितेःसर्वैस्त्रिस्त्रिषष्टिः।।६३।।इतिइति।

श्रीश्रीमालज्ञातीयसुवर्णकरश्रीनीमदेवात्मजमोषदेवविरचितायांलीलावतीतीवि
वृत्तौमिश्रव्यवहारःसमाप्तः॥ अथ श्रेढीव्यवहारेकरणसूत्रं।यत्रयदृच्छयाआद्युत्त
रगच्छाख्यस्यरचनांविधाय।यासंकलितक्रियासाश्रेढी॥श्रेढीशब्दःव्युत्पन्नः॥अंत्य
एणादिकत्वात्।तत्रसूत्रंकरणसूत्रं।मेरुयत्राऽर्द्धकोणायाश्रितेमरोष्टिक स्यानय
नायसूत्रं।सैकपदघ्नपदार्द्धमथैकाद्यंकयुतिःकिलसंकलिताख्या।साद्वियुतेनपदे
नविनिघ्नीस्यात्त्रिहृताखलुसंकलितैक्यं॥ ॥अथयत्र शब्दोऽत्रानंतर्ये।सहएकेनवर्त्ततेयत्र
तत्सैकं।सैकंचतत्पदंचसैकपदं।सैकपदेननिघ्नंनिहतंतत्पदंचतत्सैकपदघ्नपदं
तस्यार्द्धंसैकपदघ्नपदार्द्धं।एकाद्यंकयुतिःएकाद्यंकानांयुतिः॥किलसत्येसंकलिता
ख्या।संकलितमित्याख्या।अभिधानंयस्यासासंकलिताख्या।साअंकयुतिःपदेनग
छेनद्वियुतेनयान्यासहितेनविनिघ्नीविशेषेणगुणितात्रिहृतात्रिभिर्भक्तासती।ख
लुनिश्चयार्थेसंकलितैक्यंभवति।एकादिनांनवांतानांपृथक्क्रमेणसंकलितानिमे।ते ।।५५।।
षांसंकलितैक्यानिप्रचक्ष्वगणकद्रुतं।हेगणकएकादिनांनवांतानामंकानांपृथक्क्रमे

न्यासः। यथा पदं ३ सैकं ४ चतुर्भिस्त्रयोर्हतजातं १२ अस्यार्द्धं ६ इदं त्रयाणामंकानां संकलितं ५

णसंकलितानिब्रूहिकथय।संकलितानांतेषांऐक्यंद्रुतंशीघ्रंचवद।एकःआदिर्येषां
तएकादयःतेषांएकादीनां।नवअंतेयेषांतेनवांताः।तेषांसंकलितानामैक्यंसंकलि
तैक्यं।कथयेत्यर्थः॥न्यासः१।२।३।४।५।६।७।८।९एकस्यसंकलितेएकएव१।द्वयोयथा।
पदं२सैकं३सैकपदेनत्रिकेनद्विलक्षणेपदेगुणितेजातं६अस्यार्द्धं३इदंद्वयोःसं
कलितं।एवंशेषाणितथात्रयाणांचितेदर्शनं१।इष्टकासंख्या६एवंचतुरादीनामपि।
यथाक्रमंलब्धानिसंकलितानि।१०।१५।२१।२८।३६ संकलितैक्यानयनं।नवा
नांसंकलितं४५पदं९द्वियुतं११अनेनहतेसंकलितेजातं४९५।त्रिभिर्भक्तेलब्धं।
१६५इदमेकादिनवांतानांसंकलितैक्यं।त्रयाणांचितौसंकलितैक्यदर्शनं।यथाइष्टकासं
ख्या॥१०१वर्गैक्यघनैक्यानयनेकरणसूत्रं।द्विघ्नपदंकयुतंत्रिविभक्तंसंकलितेनहतंकृ
तियोगः।संकलितस्यकृतेःसममेकाद्यंकघनैक्यमुदीरितमाद्यैः॥द्वाभ्यांहतंद्विघ्नं।द्विघ्नंचत
त्पदंचद्विघ्नपदं।कुयुतं।कुशब्देनधरासैकैव।तयोपार्जितएकस्तेनसहितंत्रिविभक्तं
त्रिभिरूद्धृतंसंकलितेनहतंतस्यैवपदस्यसंकलितेनगुणितंकृतियोगोवर्गैक्यंभवति।सं

कलितस्य कृतेर्वर्गस्तत्। समं तुल्यं स्यादज्ञास्या दि। एकाद्यंकघनैक्यं। एकाद्यंकानां घना एका
द्यंकघनास्तेषां ऐक्यं एकाद्यंकघनैक्यं। आद्यैः पूर्वाचार्यैः उदीरितं कथितमित्यर्थः। उदाहर
णं। तेषामेव च वर्गैक्यं घनैक्यं च वद द्रुतं इति संकलनामार्गेनाकुलाय दि तेमतिः। हे गण
क तेषामेव। एकादिनवांतानामेव द्रुतं शीघ्रं। वर्गैक्यं च समुच्चये। घनैक्यं। घनानां ऐक्यं घ
नैक्यं। वद ब्रूहि। इति संकलिते॥ इति अमुना पूर्वोक्तप्रकारेण यदि संकलनामार्गेकमी
लनेन ते तव मतिबुधिर्माकुला क्लिष्टा। स्ति। न्यासः॥१।२।३।४।५।६।७।८।९। द्विघ्नपदं १८ युतं १९
अस्य पदस्य संकलितं ४५ अनेन हतं त्रिविभक्तं $\frac{८५५}{३}$ गुणहारौ त्रिनिरपवर्तितौ $\frac{२८५}{१}$ हतेन
के जातं वर्गैक्यं २८५ वर्गात्मिकायाश्चितेर्दृष्टानं इ [illegible] कार४ घनैक्यानयनं। नवानां संक
लितं ४५ वर्ग २०२५ इदं नवानां घनैक्यं समचतरस्त्र वितौ घनात्मकायाः दर्शनं। यथास्तर
इष्टका ७ अथ इष्टकासंख्या ३९ एवं ३९ आधीर्तगच्छेरंत्यधनं। मध्यधनसर्वधनानयनाय ॥५६॥
करणसूत्रं। व्येकपद घ्नचयो मुखयुक् स्यादंत्यधनं मुखयुग्दलितं तत्। मध्यधनं प
दसंगुणितं तत्सर्वधनं गणितं च तदुक्तं। एतस्य व्याख्या। व्येकपदेन घ्नो गुणितश्चयो व्येक

पदघ्नचयः। मुखयुक्। मुखमादिस्तेन युक्तो मुखयुक् अंत्यधनं अंत्यदीनस्य द्रव्यप्रमाणं भवति
तत् अंत्यधनं मुखयुक्। मुखोकसहितं दलितं अर्धीकृतं मध्यधनं मध्यदिनस्य द्रव्यप्रमा
णं। भवति। पदसंगुणितं। पदेन गच्छेन हतं। पदसंगुणितं सर्वधनं भवति। तत्सर्वधनं गणितं
उक्तं कथितं। आर्यैः पूर्वाचार्यैः गणितमिति संज्ञा जगदे इत्यर्थः॥ उदाहरणं॥ ॥ आद्ये दिने द्र
म्मचतुष्टयं यो दत्वा द्विजेभ्यो अनुदिनं प्रवृत्तः। दातुं सखे पंचचयेन पक्षे द्रम्मा वद शतानि ते
न दत्ताः॥ हे सखे हे मित्र। यो धनी आद्ये दिने प्रथमदिने द्रम्मचतुष्टयं। द्रम्माणां चतुष्टयं द्रम्म
चतुष्टयं द्विजेभ्यो विप्रेभ्यो दत्वा वितीर्य अनुदिनं प्रत्यहं पंचचयेन द्रम्मवृद्ध्या प्रवृत्तः। उप
चयक्रमेण तेन धनिना पक्षे दिनपंचदशके कति द्रम्मा दत्ताः। विवेचितो शक्ती घ्रं वद ब्रूहि।
न्यासः। आदि ४ चय ५ उत्तर गच्छ १५ व्येकपदं १४ अनेन घ्नः चयः [illegible] जातं ७० मुखं ४ युक जातं
७४ इदमंत्यधनं। इदं मुखयुग् जातं ७८ दलितं ३९ इदं मध्यधनं पद १५ अनेन गुणितं [illegible] जातं
५८५ इदं सर्वधनं गणितमिति संज्ञं। उदाहरणं॥ आदिः सप्त चयः पंच गच्छोष्टौ यत्र तत्र मे।
मध्यांत्यधनं संख्यां चेद् वद सर्वधनं च किं॥२॥ आदिः पूर्वदिनादानं सप्त सप्त द्रम्माः। चयः उ

त्तरः पंच ५ मासाः। यत्राष्टौ ष परिमितो गच्छः। अत्र मित दिन संख्या परिमाणं गच्छः। तत्र म
ध्यांत्यधन संख्ये। मध्यं च अंत्यं च मध्यांत्ये तयोर्धने मध्यांत्यधने। तयोः संख्या मध्यांत्यधनसं
ख्याते मध्यांत्यधनसंख्ये। मे मम वद कथय। सर्वधनं च किं भवति। न्यासः। आदि ७ उत्तर ५
गच्छ ८ व्येकपदघ्नचयः ३५ मुखं ७ अनेन युग्जातं ४२ इदमंत्यधनं मुखयुग्जातं ४९ दलि
तं ४९/२ इदं मध्यधनं। अत्र समदिने छे मध्यदिनाभावत्वात् परदिनयोर्योगार्द्धं मध्यधनं
भवतुमर्हतीति भ्रमहता विभ्रतीति रूत्पाद्या। तद्यथा प्रथमदिने ७ द्वितीये १२ तृतीये १७ चतु
र्थे २२ पंचमे २७ अनयोश्चतुर्थपंचमदिनधनयोर्योगे ४९ अस्मादर्द्धं ४९/२ सार्द्धचतुर्विंशति
इति रूपं ४९/२ मध्यधनं। पदं ८ अनेन गुणितं ४९/२ भक्ते जातं सर्वधनं १९६ आद्यानयने कर-
ण सूत्रं। गच्छहृते। गणिते वदनं स्याद्व्येकपदघ्नचयार्द्धविहीने। गणिते सर्वधने गच्छभक्ते।
गच्छेन पदेन हृते भक्ते गच्छहृते तस्मिन् गच्छभक्ते। वदनं स्यात्। आदिदिनं भवति। किं विशिष्टे ॥५१॥
गणिते। व्येकपदघ्नचयार्द्धविहीने। व्येकं च तत्पदं च व्येकपदं। व्येकपदेन घ्नो गुणि-
तो यश्चयः स व्येकपदघ्नचयः। तस्यार्द्धं व्येकपदघ्नचयार्द्धं तेन विहीने। ऊनं व्ये-

कपदघ्नचयार्द्धविहीनं। तस्मिन् व्येकपदघ्नचयार्द्धविहीने। उदाहरणं॥ ॥ पंचाधिकं शतं श्रेढी-
फलं सप्त पदं किल। चयं चयं त्रयं विद्मो वदनं वद नंदन। किल सत्ये। हे नंदन। हे वत्स। श्रेढीफलं
सर्वधनं शतं पंचाधिकं शतं पंचाधिकं। पंचभिरधिकं। पदं गच्छः। सप्त। सप्तदिनप्रमाणं। चयवृद्धिः त्रयं
३ अस्मत्त्रयं विद्मो जानीमः। तत्र वदनं वद कथय। न्यासः। आदि० उत्तर ३ गच्छ ७ सर्वधनं १०५ गच्छहृते
गणिते १०५ लब्धं १५ व्येकपदं ६ प्रचय ३ हते जातं १८ अर्द्धं ९ अनेन पंचदशाके विहीने कृते ६ शेषो
यं लब्ध आदिः। उत्तरानयने करणसूत्रं वृत्तार्द्धं। गच्छहृतं धनमादिविहीनं व्येकपदार्द्धहृतं च चयः स्यात्॥
अत्र धनं सर्वधनं। गच्छहृतं। गच्छेन पदेन भक्तं गच्छहृतं। आदिविहीनं आदिना मुखांकेन विहीनं ऊनं
आदिविहीनं। व्येकपदार्द्धहृतं। व्येकं च तत्पदं च व्येकपदं। तस्यार्द्धं व्येकपदार्द्धं तेन हृतं। चयो वृद्धिः स्या-
त् भवति। उदाहरणं। प्रथममगमदह्ना योजने योजनेशास्तदनु ननु कयासौ ब्रूहि यातोध्ववृद्ध्या। अरि-
करिहरणार्थं योजनानामशीत्या रिपुनगरमवाप्तः सप्तरात्रेण धीमान्। जनेशो नृपतिः प्रथमं पूर्वमह्ना
एकेन दिनेन योजने योजनं च योजनं च योजने। द्वे अगमत्। योजनद्वयं ययावित्यर्थः। ननु इति वितर्के।
तदनु पश्चात्। असौ राजा कया वृद्ध्या मार्गवृद्ध्या यातः। अव्रजत्। ब्रूहि कथय। अरिमां धीमान् अरि

करिहरणार्थं अरिणां शत्रूणां करिणो हस्तिनस्तेषां हरणं। ग्रहणं अरिकरिहरणं तदर्थं अरिकरिहर
णार्थं रिपुकुंजरानयनायेत्यर्थः। सप्तरात्रेण सप्तभिर्दिनैः रिपुनगरं शत्रुपुरं अवाप्तः प्राप्तः॥ कया॥
योजनानां अशीत्या। अशीतियोजनैरित्यर्थः। न्यासः। आदि २ उत्तर ० गच्छ ७ सर्वधनं ८० गच्छाप्तो (८०/७) आदि
२ अनेन छेदमाहत्य (८०/७) (१४/७) हीने जातं (६६/७) व्येकपदं ६ अर्धं ३ अनेन नक्ते (६६/२१) मुक्तं लब्धमुत्तरं (२२/७)। ग
च्छानयने करणसूत्रं। श्रेढीफलादुत्तरलोचनघ्नाच्चयार्धवक्त्रांतरवर्गयुक्तात्। मूलं मुखोनं चयखंडयुक्तं
चयोद्धृतं गच्छमुदाहरंति। श्रेढीफलात्सर्वधनात्। उत्तरलोचनघ्नात्। उत्तरेण द्वाभ्यां लोचनाभ्यां घ्नेन
आंच गुणितात्। चयार्धवक्त्रांतरवर्गयुक्तात्। चयस्य अर्धं चयार्धं। वक्त्रं आदि। चयार्धं च वक्त्रं च च
यार्धवक्त्रे। तयोरंतरं विवरं तस्य वर्गः चयार्धवक्त्रांतरवर्गः। तेन युक्तं सहितं चयार्धवक्त्रांतरवर्गयु
क्तं तस्मात् चयार्धवक्त्रांतरवर्गयुक्तात्। मूलं वर्गमूलं। मुखोनं। मुखांकेन हीनं। चयखंडयुक्तं। चय
स्य खंडं चयखंडं। तेन युक्तं चयखंडयुक्तं। उत्तरार्धसहितं चयोद्धृतं। उत्तरनक्तं। गच्छं पदं उदाहरंति ॥५८॥
अनिदधते पूर्वाचार्या इत्यध्याहारः। उदाहरणं॥ द्रम्मत्रयं यः प्रथमेह्नि दत्त्वा दातुं प्रवृत्तो द्विचयेन ते
न। शतत्रयं षष्ठ्यधिकं द्विजेभ्यो दत्तं कियद्भिर्दिवसैर्वदाशु। यो धनवान्। प्रथमेह्नि पूर्वस्मिन् दिवसे

द्रम्मत्रयं। द्रम्माणां त्रयं द्रम्मत्रयं दत्त्वा अर्पयित्वा द्विचयेन। द्रम्मद्वयवृद्ध्या दातुं प्रवृत्तः। वितरीतुमुपक्र
क्रमेति न द्विजेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः। कियद्भिर्दिवसैः शतत्रयं। त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकं षष्ट्या सहितं दत्तं। द
दे। आशु शीघ्रं वद ब्रूहि। न्यासः॥ आदि ३ उत्तर २ गच्छ ० गणितं ३६० उत्तरं २ अनेन गुणिते जातं ७२०
लोचने २ आभ्यां गुणिते (३६/०) ४० जातं। चयार्धं १ वक्त्रं ३ अनयोरंतरं २ अस्य वर्गे ४ युक्ते जातं १४४४ अस्य
मूलं ३८ मुखोनं ३५ चयार्धं १ अनेन युक्तं ३६ चयोद्धृतं (३६/२) लब्धो गच्छः १८ यत्राद्युत्तरे घे अपि नज्ञाये
ते। तत्र गच्छहृतगणितान्मध्यधनमानीय। द्विगुणमानष्टं स्थापयेत्। ततो नीष्टमुत्तरं प्रकल्प्य तेन व्येग
च्छमाहत्य। नष्टाद्विशोधयेत्। शेषार्धमादिर्भवति उत्तरेप्येष इष्टः कल्पितः स्यं स्यात्। पूर्वोदीदाहरणे न्या
सः। आदि ० उत्तर ० गच्छ ५ गणितं ५८५ गच्छहृतं (५८५/५) लब्धं ११७ द्विगुणं २३४ इदमनष्टं पृथक् इष्टं कल्पित
मुत्तरं २ व्येकपदं २४ उत्तराहतं २८ अनष्टात्पातिते २६ जातं ५० अर्धं २५ इदमादि। प्रत्ययः। आदि २५ उ
त्तर २ गच्छ ५ गुणो ५८५ अथोत्तरं कल्पितं ४ व्येकपद ४ अनेन ८ हतं ५६ अनष्टात् (३२/) पातिते शेषं
२२ अर्धं ११ अयमादिः। आ ११ उ ४ ग १५ फलं ५८५ प्राग्वत्। यत्राद्युत्तरगच्छास्त्रयोपि नज्ञायंते। तत्रेष्टं गच्छं प्र
कल्प्य प्राग्वदाद्युत्तरे आनेतव्ये। तदाह। आ ० उ ० ग ० फलं ५८५ इष्टो गच्छः कल्पितः १३ अनेन नक्ते फले ५८५
१३

लब्धं ४५ द्विगुणं ९० कल्पितमुत्तरं ३ इदं मनष्टं। व्येकपदं १२ उत्तराहतं ३६ अनष्टात्पातिते ५४
जातं ५४ अर्द्धं २७ अयमादिः। आदि २७ उत्तर ३ गच्छ १३ व्येकपदं १२ उत्तराहतं ३६ अनष्टा सादि ६३ इदमंत्य
धनं। पुनः सादि ९० द्विविभक्तं ४५ गच्छगुणं ५८५ जातं ५८५ अथ आ० उ० ग० फलं ५८५ कल्पितो गच्छः ९
अनेन भक्तेलब्धं ६५ द्विगुणं १३० अनष्टं कल्पितमुत्तरं ४ व्येकपदं ८ उत्तराहते ३२ अनष्टात्पाति
ते ९८ अर्द्धं ४९ अयमादिः। आदि ४९ उत्तर ४ गच्छ ९ व्येकपदं ८ चयाहतं ३२ सादि ८१ आदियुक्तं १३० अ
र्द्धं ६५ गुणं ५८५ जातं ५८५ एवमनेकधा। अथायतक्षेत्रं कल्प्यते॥ गच्छमिता कोटिः मध्यधनं भुजः। पूर्वो
दाहरणं॥ आदि ४ उ ५ ग १५ कोटि १५ मध्यधन ३९ अयं भुजः भुजकोटिघातकृते फलं ५८५ अथ
समचतुरस्रं कल्प्यं। अन्त्यधनं ७४ इयं धरा। आदिधनं ४ इदं मुखं गच्छः १५ अयं लंबः। लंबेन निघ्नं
कुमुखैक्यखंडमित्यादिसूत्रेण। धरामुखयोगः ७८ दलं ३९ लंबहतं ५८५ यदा पुनरगच्छमध्यसर्वध
नानि पंचैतानि वर्गात्मकानि यान्यानीयंते तदा वर्गराशिं गच्छं कल्पयेत्। स षोडशाहतो गच्छ उत्तरं ॥५९॥
भवति। तन्न्यासमूनगच्छस्य वर्ग आदिर्भवति। यथा। आदि १९६ उत्तर २५६ गच्छ १६ मध्यधन २११६ सर्व
धन ३३८५६ द्वितीयादिगुणोत्तरसंख्यायाः फलानयने करणसूत्रं सार्द्धार्या। विषमे गच्छे व्येके गुणकः

१९

गच्छस्य पदस्य क्षयः समाप्तिः सा एव अंतोयस्य तस्मिन् गच्छक्षयांतस्तं तथा। कोऽर्थः। यदा विषमो ७२
स्थाप्यः समेऽर्द्धिते वर्गः॥ गच्छक्षयांतं मन्त्याध्यस्तं गुणवर्गजं फलं यत्तत्। व्येकं व्येकगुणोद्धृतमादिगुणं
स्यात् गुणोत्तरे गणितं। गच्छे अभिमतसंख्यापरिमाणे विषमे एकत्रिपंचादिके। व्येके एकरहिते गुण
कः स्थाप्यः। गुणसंज्ञान्यसितव्या। गच्छक्षयांतं गच्छः एकत्रिपंचादिकः। तदा एकमपास्य गुणसंज्ञा
स्थाप्या। यावदेकशेषो गच्छो भवति। यदा समो गच्छो द्विचतुरादिकस्तदा अर्द्धीकृत्य वर्गसंज्ञा स्था
प्या। यावदेकशेषो गच्छो भवति। यथा तावत्पुनः पुनः गुणवर्गौ स्थाप्यावित्यर्थः। व्येकशेषात् अंत्या
त्याध्यस्तं विपरितं गुणवर्गजं। गुणश्च वर्गश्च गुणवर्गौ। ताभ्यां जातं गुणवर्गजं यत्फलं। तदे
कएकरहितं व्येकगुणोद्धृतं। व्येकश्चासौ गुणश्च व्येकगुणः तेन उद्धृतं भक्तं व्येकगुणोद्धृतं।
आदिगुणं आदिना प्रथमदिनद्रव्यप्रमाणेन गुणितं। गुणोत्तरे गुणवृद्ध्या दोगणितं स्या
त्। सर्वधनप्रमाणं भवति। उदाहरणं॥ पूर्वं वराटकयुगं येन द्विगुणोत्तरं प्रतिज्ञातं। प्रत्यह
मर्थिजनाय समासे निष्कान् ददातु कति। येन धनवता पूर्वं प्रथमदिने वराटकयुगं कपर्दकद्वि
तयं अर्थिजानाय याचकाय प्रत्यहं अनुदिनं द्विगुणोत्तरं द्विगुणाद्विगुणं प्रतिज्ञातं निश्चितं
मधनी मासे त्रिंशदहोरात्रलक्षणे कति निष्कान् ददातु। कियतो निष्कान् वितरतु। न्यासः॥ आदि

२ द्विगुणोत्तरगच्छः ३० अत्र गच्छः समः। समेऽर्द्धिते १५ जातं तत्र वर्गसंज्ञा स्थाप्या। अतो गच्छो
विषमो जातः व्येके कृते १४ गुणकः स्थाप्यः पुनः समे २ अर्द्धिते ७ वर्गः स्थाप्यः। एवमेव शेषो
गच्छो जातः। क्रमाणार्थं वर्गगुणादर्शनं: १५ वर्गः स्थाप्यं नागच्छशेषः गुणेन द्विकेन गुणितो
जातं २ वर्गे कृते जातं ४ पुनः द्विकेन गुणिते १४ गुण जातं ८ पुनः वर्गे ६४ पुनर्द्विकेन हते जातं १२८
पुनर्वर्गे १६३८४ पुनर्द्विगुणा ३२७६८ पु ७ वर्गः नर्वर्गः १०७३७४१८२४ इति स्थापना क्रमाणेन
गुणवर्गौ जातौ। अयं व्येकः १०७३७४१८ ६ गुण ३ वर्गः २३ व्येकगुणोद्धृतः गुणः २ व्येकः १ अनेन भक्ते
तदेव। आदिना द्विके गुणिते जातं २१४७ २ गुणः ४८३६४६ न्यासमयोगादेते वराटकाः लब्धाः वरा
टकानां दशकद्वयं यस्मात् काकिणी ता १ वर्गः स्पणश्चतस्र इत्यादिपरिभाषाक्रमाणेन ए
कस्मिन् निष्के अशीत्यधिकचत्वारिंशतानि विंशतिसहस्राक पर्दपरिभाकान्भवति। अतोऽत्र
निभ्नगिहते निष्का भवंतीति २१४७४८३६४६ / २०४८० लब्धा निष्काः १०४८५७ शेषं २२२८६ एकस्मिन् द्रम्मे ॥६०॥
अशीत्यधिकद्वादशशतानि कपर्दका भवंति। १२८० एभिर्भक्ते द्रम्मा लभ्यंते। यथा शेषं
२२२८६ भक्ते लब्धा द्रम्म १७ शेषं ५६६ अशीत्या भक्ते ७ लब्धाः पणाः ७ शेषं ४६ विंशत्या भक्ते ४ ल
१२८० ८० २०

ब्धे काकिण्यौ २ शेषं वराटकाः ६। छ॥ द्वितीयोदाहरणं। आदिद्विकं सखे वृद्धिः प्रत्यहं त्रिगुणोत्तरा
गच्छः सप्तदिनं यत्र गणितं तत्र किं वद। हे सखे ते हे मित्र। आदिर्द्विकं। प्रथमे दिवसे द्रम्मद्वयं द्वय
श्च प्रत्यहं प्रतिदिनं त्रिगुणोत्तरा। त्रिगुणा उत्तरो यस्याः सा त्रिगुणोत्तरा। गच्छः पदं सप्तदिनं सप्तदि
नप्रमाणं। तत्र गणितं सर्वधनं किं क्रियद्भवेद् कथय॥ न्यासः॥ आदि २ गु ३ ग ७ अत्र गच्छो विषमः। ग
च्छे व्येके कृते ६ गुणकः स्थाप्यः अर्द्धिते ३ वर्गः गुणादर्शनं ६ गुण शेषं १ गु ३ अनेन गुणिते ३ वर्गे ९
गुणने २७ वर्गे ७२९ गुणा २१८७ व्येके गुणके २ अनेन भा ३ वर्गः २ गुणः २१८६ लब्धं १०९३ आदिगुणिते २
जातं २१८६ लब्धमिदं। आदिना द्विकेन गुणनगुणक १ वर्गः भाजकन्यायात् तत्रो द्विकौ गतौ
राशिः स एव २१८६॥ वृत्तसंख्यानयनार्थं करणसूत्रं आर्या। पादाक्षरमिते गच्छे गुणवर्गफलं च
ये द्विगुणे। समवृत्तानां संख्या तद्वर्गो विगर्गवर्गश्च। स्वस्वपदोनौ स्यातामर्द्धसमानां च विषमाणां
पदस्य चतुर्थांशस्य अक्षराणि पादाक्षराणि तैर्मितिः परिमितो गच्छः पादाक्षरमितो गच्छस्तस्मि
न्पादाक्षरमिते गच्छे। चये द्विगुणे॥ गुणवर्गफलं। गुणश्च वर्गश्च गुणवर्गौ ताभ्यां फलं गुणवर्गफ
लं समवृत्तानां संख्या प्रमाणं भवति। तद्वर्गस्तस्य गुणवर्गफलस्य वर्गफलस्य वर्गस्तद्वर्गस्तद्वर्गः

 पृथक्पृथग्वृत्तानां च इमे संख्यामनुष्टुप्छंदसि कुत। समानां वृत्तानां अर्धतुल्यानां अर्धसमानां विषमाणां च ३५

वर्गवर्गः॥ वर्गस्य वर्गो वर्गवर्गः तौ वर्गवर्गवर्गौ। स्वस्वपदोनौ निजनिजपदोनौ अर्धसमानां विषमा॰
णां च वृत्तानां संख्ये भवतः। कोऽर्थः॥ गुणवर्गफलस्य वर्गः कृत्वा। गुणवर्गफलजलक्षणेन मूलेन ऊनीकृ
त्य समानां विषमाणां च संख्ये भवतः। कोऽर्थः गुणवर्गफलस्य वर्गं कृत्वा तद्गुणित्तक्षणेन मूलेन ऊ
नीक्रियते विषमवृत्तानां संख्या भवतीत्यर्थः। उदाहरणं॥ समानां वृत्तानां अर्धतुल्यानां मानां वि
षमाणां च। अनुष्टुप्छंदसि अष्टाक्षरे पादे कृतं शीघ्रं मेमम संख्यप्रमाणं वद ब्रूहि॥ न्यासः। आ
दि॰ गु॰ २ गछ॰ अर्धिते ४ वर्गः स्थाप्यः। पुनः अर्धिते वर्गः स्थाप्यः॥ पुनः अर्धिते। वर्गः स्थाप्यः। एक शेषे
गछे जाते गुणवर्गप्रमाणार्थं न्यासः। ४ वर्गः। २ वर्गः। २ वर्गः। गुणः २ गछशेषः १ गुणिते जातं २ वर्गः ४ पुनर्वर्गः १६ पुन॰
र्वर्गः २५६ इयं समवृत्तानां संख्या॥ अर्धसमानां संख्यानयनं। गुणवर्गफलं २५६ तद्वर्गः ६५५३६
स्वपदेन षट्पंचाशदधिकशतद्वयेन ऊनीकृते ६५२८० इयमर्धसमानां संख्या। विषमाणां
संख्यानयनं वर्गः ६५५३६ अस्य वर्गः ४२९४९६७२९६। अस्य पदं ६५५३६। अनेन ऊनीकृते जाता विषमवृ
त्तसंख्या ४२९४९०१७६० इति श्रेढीव्यवहारः॥ अथ क्षेत्रव्यवहारः॥ क्षेत्राणां भेदमेवमुखेन भेदाः॥ तत्र त्रि ॥६१॥
भुजानि॥ त्रीणि। समत्रिभुजं॥ विषमत्रिभुजं २ जात्यं चेति ३॥ चतुरस्राणि पंच। समचतुरस्रं १॥ आय

॥

तचतुरस्रं २ द्विसमचतुरस्रं ३। त्रिसमचतुरस्रं ४ विषमचतुरस्रं चेति॥ नवमं वृत्तं। करणार्थं सूत्रं। इ
ष्टाद्बाहोर्यस्मात्तत्स्पर्धिन्यां दिशीतरो बाहुः॥ त्र्यस्रे चतुरस्रे वा सा कोटिः कीर्तिता तज्ज्ञैः। तत्कृत्योर्यो
गपदं कर्णो दोःकर्णवर्गयोर्विवरात्। मूलं कोटिः कोटिश्रुत्योरंतरात्पदं बाहुः। राश्योरंतरवर्गेण द्वि
घ्ने घाते युते तयोः॥ वर्गयोगो भवेदेवं तयोर्योगांतराहतिः॥ वर्गांतरं भवेदेवं ज्ञेयं सर्वत्र धीमता। इष्टाद्बा
होरभिष्टात् भुजात्। यस्तरो द्वितीयो बाहुर्भुजः॥ तस्य स्पर्धिन्यां तस्यामिष्टबाहोः स्पर्धिनी तस्य द्विनीत
स्यां तस्य स्पर्धिन्यां तिर्यक्स्थितायां दिशि ककुभि त्र्यस्रे त्रिभुजे क्षेत्रे वा अथवा चतुरस्रे चतुर्भुजे क्षे
त्रे। तज्ज्ञैः तत्त्वज्ञैः सा कोटिः कीर्तिता। कथिता। कोटिशब्दोऽत्र क्षेत्रैकदेशस्थबाहोः संज्ञावाची। क
रणसूत्रेण श्रुत्यादिनामानयनं। तत्कृत्योर्भुजकोट्योर्वर्गयोर्योगपदं। योजनं योगो मीलनं। योगस्य पदं
योगपदं। योगमूलपदं कर्णो भवति तन्मूलं कर्ण इत्यर्थः॥ त्रिभुजक्षेत्रे भुजकोटिस्थानापरस्य तृतीय
देशस्य कर्ण इति संज्ञा। कोट्यग्रबाह्वग्रं यावत् तत्र निपातः कर्णः॥ चतुरस्रक्षेत्रे कोणयोरेकांतरयोर्म
ध्ये यः सूत्रनिपातः स कर्णः स्मृतः॥ दोःकर्णवर्गयोः॥ दोश्च कर्णश्च दोःकर्णौ तयोर्वर्गौ दोःकर्णवर्गौ। त
योः दोःकर्णवर्गयोः कृतौ वर्गौ विवरात्। अंतरात् मूलं कोटिर्भवति। कोटिश्रुतिकृत्योः। कोटिश्च श्रुति

अथ कोटिश्रुती तयोः कृतौ वर्गौ कोटिश्रुतिकृती तयोः कोटिश्रुतिकृत्योरंतराद्विवरात् पदं मूलं बाहुर्भुजो भवति॥ तयोः राश्योर्घाते हनने द्विघ्ने घात ... हते। अंतरवर्गेण राश्योरंतरवर्गेण। युते सम न्विते सति एवं वर्गयोर्योगो भवेत्। जायते। तयो राश्योर्योगांतराहते वर्गांतरं भवेत्। कोर्थः। रा श्योर्योगः सराश्यंतरेण हतो गुणितः सन् वर्गांतरं भवतीत्यर्थः॥ धीमता बुद्धियुक्तेन एवं सर्व त्रैव वर्गांतरं ज्ञातव्यमित्यर्थः॥ कोटिश्चतुष्टयं यत्र दोस्त्रयं तत्र का श्रुतिः॥ कोटिदोः कर्ण

६ तः कोटिश्रुतिभ्यां च भुजं वद॥ यत्र क्षेत्रे कोटिः क्षेत्रैकदेशश्चतुष्टयं चतुर्हस्तप्रमाणं चत्वारो हस्ता इत्यर्थः। दोः भुजस्त्रयं। त्रिहस्तप्रमाणमित्यर्थः। तत्र तस्मिन् क्षेत्रे का श्रुतिः कियत्प्रमाण कर्णो भवति॥ दोः कर्णतः कोटिं वद कथय। दोश्च कर्णश्च दोकर्णौ ताभ्यां दोकर्णतः॥ कोटिश्रु तिभ्यां कोटिश्च श्रुतिश्च कोटिश्रुती ताभ्यां कोटिश्रुतिभ्यां भुजं बाहुं वद कथय। न्यासः॥ ... को टिः वर्गः १६ भुजः ३ वर्गः ९ योगे २५ मूलं ५ अयं कर्णः॥ अथ राश्योरंतरवर्गेणेत्यादिना राश्योर्घातः १२ द्विघ्ने ॥ ६२ ॥

२४ राश्योरंतरं १ वर्गः १ युते २५ मूलं ५ अयं कर्णः॥ कोट्योनयनाय न्यासः ... वर्गौ २५।९ अंतरं १६ मूलं ४ इयं कोटिः॥ ॥अथवा योगांतराहतिरित्यादिना राश्योर्योगः ८ अंतरं २ हते जातं १६ अस्य मूलं ४ इयं ते

१९

कोटिः। भुजानयनं। न्यासः ... कोटिवर्गः १६ श्रुतिः ५ वर्गः २५ वर्गांतरं ९ अस्य मूलं ३ अयं भुजः ... आ यतं चतुरस्रं साधनं भुजार्धं छित्वा॥ इदं त्रिकोणमध्यस्तनं खंडं भुपरि योजनीयं ... इति जात मायत चतुरस्रं ... को ३ भुजः ४ भुजकोटिघाते १२ इदं फलं॥ सर्वत्रिभुजेपि उदाहरणं॥ सांघ्रि त्रयमितो बाहुर्यत्र कोटिश्च तादृशी॥ तत्र कर्णप्रमाणं गणक ब्रूहि मे द्रुतं। यत्र यस्मिन् क्षेत्रे बा हुर्भुजः सांघ्रित्रयमितः। सह अंघ्रिणा वर्तते यत्त्रयं तत् सांघ्रित्रयं तेन मितः परिमितः सांघ्रित्र यमितः। यएवकारार्थे। कोटिस्तादृशी तत्प्रमाणा एवं हे गणक तत्र क्षेत्रे कर्णश्रवणप्रमाणं श्रु तिपरिमितिं मे मम द्रुतं शीघ्रं ब्रूहि कथय। न्यासः ... सवर्णनेजातं ... राश्योर्घाते ... द्विघ्ने छेदे द्विते राशि द्विगुणे भवतीति न्यासात् छेदो द्वितः ... १६९ अस्य मूलाभावात्। कर णीगत एवायं कर्णः। अमूलप्रद इत्यर्थः। अस्यासन्नमूलज्ञानार्थमुपायः॥ वर्गेण महतेष्टेन वधाच्छे

६ दांसयोर्हतात्। पदं गुणपदक्षुण्णं छिद्भक्तं निकटं भवेत्॥ छेदश्च अंशाश्च छेदांशौ तयोश्छेदांशयो र्वाधात् परस्परं गुणनात्। महता अतिशयेन वर्गेण गुणनीय इत्यर्थः। तथा हतस्य पदं पदं मूलं निकटं पदं तेन आसन्नं भवेत् जायते किं विशिष्टं मूलं। गुणपदक्षुण्णं छिद्भक्तं। गुणस्य पदं मूलं गु

णपदंतेनभुणारुतागुणपदभुणायाछित।गुणपदभुणछित।तयाभक्तंगुणयदभुणछिव
भक्ते।कोर्थः॥कल्पिताभीष्टवर्गस्यमूलेनहतछेदेनभजनीयइत्यर्थः॥कर्णकरिणी१६९स्यति।छे
दोन्नाघातः॥१३५२अयुतघ्नः१३५२०००० विषमेत्यादिनावर्गमूलमासन्नं।३६७६छेद८गुणम्१००
हते८०० अनेनभागः३६७६ भक्तेलब्धः।कर्णः॥४५ शेषेचतुर्भिरपवर्तिते १९ अत्रापि पूर्ववदाय
तचतुरस्रेसाध्येएकस्य वेत्त्रसन्नमभजनेभुजे २० ज्ञातेकोटिकर्णयोर्ज्ञानयोकरणसूत्रं।इष्टो
भुजोस्माद्विगुणेष्टनिघ्नात्दिष्टस्यकृत्येकवियुक्तयाप्तंकोटिःपृथक्सेष्टगुणाभुजोनाक
र्णःभवेत्अस्त्रमिदंतुजात्यं।इष्टोभुजअभीष्टोबाहुः तस्मात्इष्टभुजात्द्विगुणेष्टनिघ्नात्द्वि
गुणोयोसौइष्टकल्पितोंकःतेननिघ्नात्गुणितात्।इष्टस्यतस्यकृत्यावर्गेणएकवियुक्त
या।एकरहितायाआप्तंभजनाल्लब्धंकोटिर्भवति।साकोटिःपृथगन्यत्रस्थापितासती॥इ
ष्टगुणा।इष्टांकहता।भुजोनाभुजेनऊनाभुजाकोटिकर्णावुत्याद्यो।कोटिकर्णात्यांभुजोत्पति ॥६३॥
रुक्तात्रमितिसंत्तं।इष्टोभुजस्तत्कृतिरिष्टभक्ताद्विस्थापितेष्टोनयुतार्धितावा।तोकोटिक
र्णाविति कोटितोवाहुश्रुतिचाकरणीगतेस्तः इष्टोभुजोभीष्टोबाहुः॥तत्कृतिस्तस्याभीष्ट
भुजोनाक्षर्णनिवेतःजायेत।भुपुनःइष्टेष्टजातंनसत्र।जात्यमिति संज्ञा॥ यत्र[illegible]
६९

भुजस्यकृतिस्तत्कृतिःततवर्गः।इष्टभक्ता।इष्टेनकेनचिदंकेनभक्ताहृताकल्पितानीष्टेनेत्य
र्थः॥द्विस्थापिताद्विधानिवेशिता॥इष्टोनयुता।इष्टेनऊनाहीना॥युतासहिता।एकत्रइष्टे
नऊना।एकत्रइष्टेनसहितेत्यर्थः॥अर्धिता।स्थानद्वयेप्यर्धीकृतेत्यर्थः।तोउभौराशीको
टिकर्णौभवतः॥चसमुच्चये।कोटितःबाहुश्रुतीभुजकर्णौ।अकरणीगतौभवतः॥उदाहरणं॥भु
जेद्वादशाहस्तप्रमाणेबाहौयोयोकोटिकर्णौ।अनेकधाबाहुज्ञाकरणीगतौभवतः॥द्वाभ्यांप्र
काराभ्यांकरणसूत्रेस्थद्वयेनप्रकारेणतौतौक्षिप्रंशीघ्रंवदकथयन्यासः॥इष्टोभुजः१२कल्पि
तंइष्टं२द्विगुणं४अनेनहते४ जातं४८ इष्ट२कृति४एकहीना३अनयाभक्तेभुजः१२कल्पितंइ
४८लब्धं१६इयंकोटिः॥पृथक्स्थापितमिति।१६इष्टगुणा२ जाता३२भुजोना१२अनेनऊनाजाता२०
अयंकर्णः॥द्वितीयप्रकारेणानयनं।भुजः१२अस्यकृतिः॥१४४इष्टेनभक्ते२ लब्धं७२द्विस्थापिता
७२।७२एकत्रइष्टेनऊना७०अपरत्रयुक्त७४जातं॥अर्धिता३५।३७जातौकोटिकर्णौ॥भिन्नदर्श
नं।३७ अत्रायायतचतुरस्रवासना।यथाभुज१२कोटि३५ कर्णः५१।१०० त्रिकोणेष्टेनकोटिः९

कर्णः १५ पंचकेनेष्टेन कोटिः ५ कर्णः १३ इत्यनेकधा द्वितीयप्रकारेण। चतुष्टयेनेष्टेन। भुजः १२ वर्गः १४४
इष्टः ४ अनेन भक्ते १४४ लब्धं ३६ द्विधा ३६।३६। इष्टेन युतेनोनं जातं ४०।३२। अर्द्धिते जातं २०।१६ षट्केन
इष्टेन। १९।५ एवमनेकधा। इष्टभुजकल्पनया इष्टांककल्पनया चाकरणीगतौ कोटिकर्णौ उत्पाद्य
तौ। कर्णज्ञाने कोटिभुजाज्ञाने करणसूत्रं। इष्टेन निघ्नात् द्विगुणाच्च कर्णात्। इष्टस्य कृत्येकयु
जा यदाप्तं। कोटिर्भवेत्सा पृथगिष्टनिघ्नात् कर्णयोरंतरमत्र बाहुः। कर्णात् द्विगुणात्। द्वाभ्यां हृ
तात्। इष्टेन निघ्नात् कल्पितेनेष्टांकेन गुणितात्। इष्टस्य तस्यैव कृत्या वर्गेण। एकयुजा एक
सहितया यत् आप्तं भजनाल्लब्धं फलं कोटिर्भवेत्। जायेत। सा कोटिः। पृथक्स्थापिता। इष्टनि
घ्नात् निष्टांकेन गुणितात् कर्णयोः तस्याः कोटेः कर्णस्यांतरं विवरं। अत्रास्मिन्क्षेत्रे बाहु
र्भुजो भवति। उदाहरणं। पंचाशीतिमिते कर्णे यौ यावकरणीगतौ स्यातां कोटिभुजौ तौ तौ वद कोवि
दस्त्वरं। हे कोविद हे विद्वन्। कर्णे श्रुतौ पंचाशीतिमिते पंचाधिकाशीतिः पंचाशीतिः। तया मितः ॥६४॥
परिमितः पंचाशीतिमितः। तस्मिन् पंचाशीतिमिते। यौ यौ अकरणीगतौ कोटिभुजौ स्यातां भवतः॥

तौ तौ सत्वरं शीघ्रं वद ब्रूहि। अथ विष्टवशादनेकधात्वे न्यासः। कर्णः ८५ द्विगुणः १७० इष्टः २ अनेन हते ३४०
जातं ३४०। इष्टकृतिः ४ एकयुता ५ अनया भक्ते ३४० लब्धं ६८ इष्टेन द्विकेन हृता १३६ कर्णः ८५ अनयोः को
टिकर्णयोरंतरं ५१ अयं बाहुः। चतुष्केणेष्टेन वा कोटिभुजौ ४०।७५ इष्टवशादेवमनेकधा। कोटि
भुजौ अकरणीगतौ भवतः। पश्चात् पद्यस्यैव द्वितीयं सूत्रमिदमिति करणसूत्रं। इष्टवर्गेण सैकेन द्वि
घ्नः कर्णोऽथवा हृतः। फलोनः श्रवणः कोटिः फलमिष्टगुणं भुजः। कर्णः द्विघ्नः द्वाभ्यां हतः। इष्टवर्गेण
इष्टस्य वर्गः इष्टवर्गः तेन इष्टवर्गेण सैकेन एकसहितेन हृतो भक्तः कार्यः श्रवणः कर्णः फलोनः। सै
केष्टवर्गे द्विघ्नः कर्णो भजनाल्लब्धेन फलेन कृतौ हीनः सन् कोटिर्भवति। तदेव फलं इष्टगुणं कल्पिता
भीष्टगुणितं भुजो भवति। अत्र किल स एव कर्णः ८५ इष्टः २ वर्गः ४ सैक ५ कर्णः ८५ द्विघ्नः १७० पंचकेन
भक्ते १७० लब्धं ३४ अनेन ऊनः कर्णः ८५ हीने कृते जातं ५१ इयं कोटिः फलं ३४ इष्टः २ अनेन हते जातं ६८
अयं भुजः। चतुष्केणेष्टेन कोटिभुजौ ७५।४० अतादोः कोष्ठे। नमिन्नेद एवमेकबलेन स्वरूपभेदः।
भुजः। चतुष्केणेष्टेन कोटिकर्णानामज्ञाने ज्ञानाय करणसूत्रं। इष्टयोराहतिर्द्विघ्नी कोटिर्वर्गांतरं भुजः। कृ
तियोगस्तयोरेव कर्णश्चाकरणीगतः। इष्टयोः कल्पिताभीष्टयोः अंकयोः आहतिः परस्परगुणनं द्विघ्नी

घात्यां गुणिता कोटिर्भवति। ययोर्योस्त्र स्तंभवेत्तात्यं कोटिदोः श्रवणैः स्वखे। तानप्यविदितांस्तांतांद्दिर्शंश्र। हि विलक्षण। हेसखे हेमत्र यैर्यैः कोटिदोःश्रवणैः कोटिश्च दोश्च श्रवणश्च कोटिदाः श्रवणास्तैः कोटिदोः श्रवणैः। कोटिभुजकर्णैः जात्यं वर्गात्मकं त्र्यस्रं त्रिभुजं भवेत्। जायते। हे विचक्षण। हे विचक्षण। हे विद्वन् तान्भुजकोटिकर्णान् त्रीन् अपि अविदितान् अज्ञातान् द्विशंशीघ्रं ब्रूहि कथय। न्यासः। कल्पिते इष्टे २।२ अनयोर्हतेजातं ४ द्विघ्नी ४ इयं कोटिः। इष्टयोर्वर्गौ एकस्य वर्गो द्वयोर्वर्गे ४ अनयोरंतरं ३ अयं भुजः। अनयोः कृति ४ योगे ५ अयं कर्णः। अथवा इष्टे २।३ अनयोर्हतजातं ६ द्विघ्नी १२ इयं कोटिः। अनयोर्वर्गे ४।९। अंतरं ५ अयं भुजः। वर्गयोगे १३ अयं कर्णः। अथैवेष्टे ४ अन्यां कोटिः १६ भुजः १२ कर्ण २० एवमिष्टवशादनेकधा क्षेत्राणि भवतिः। कर्णकोटियुतो भुजे ज्ञाते पृथक्करणार्थं सूत्रं। वंशाग्रमूलांतरभूमिवर्गो वंशोद्धृतस्तेन पृथग्युतोनौ। वंशौ तदर्द्धे भवतः क्रमेण वंशस्य खंडे श्रुतिकोटिरूपे वंशस्य अग्रं वंशाग्र। वंशाग्रं च मूलं च वंशाग्रमूले। तयोरंतरं वंशाग्रमूलांतरं। तत्र भूमिर्वंशाग्रमूलांतरभूमिस्तस्या वर्गः वंशाग्रमूलांतरभूमिवर्गः। वंशोद्धृतः वंशप्रमाणेनउद्धृतः भक्तः वंशोद्धृतः। तेन फलेन एकत्र युतः। एकत्र ऊनः कार्यः। इत्यर्थः। तौ उनौ वंशौ जातौ तदर्द्धे तयोरर्द्धे तदर्द्धे क्र ॥६५॥

४२

मेण वंशस्य खंडे। द्विशाकले क्रमेण कर्णकोटी भवतः उदाहरणं। यदि समभुवि वेणुर्द्वित्रिपाणिप्रमाणो गणकपवनवेगादेकदेशे स भग्नः। भुवि नृपमितहस्तेष्वंगलग्नं तदग्रं कथय कतिषु मूलादेष भग्नः करेषु। हे गणक। यदि समभुवि समानभूमौ वेणुर्वंशः द्वित्रिपाणिप्रमाणः द्वात्रिंशद्धस्तपरिमितः पवनवेगाद्वातांदोलनादेकदेशे एकस्मिन् स्थानके स वंशो भग्नो द्विधाभूतः। भुवि भूमौ तदग्रं वंशाग्रं नृपमितहस्तेषु षोडशपरिमितपाणिषु अंगलग्नं अलगत्। एषः वंशः मूलात् मूलतः। मूलादंतरं हस्त १६ अस्य वर्गः २५६ वंशेन द्वात्रिंशल्लक्षणेन भक्ते २५६/३२ लब्धं ८ वंशो द्विधा ३२।३२ एकत्र फलेयुते न जातं ४० अपरत्र ऊनीकृते जातं २४ अनयोर्दलं २०।१२ क्रमेण कर्णकोटी जाते। क्षेत्रे दर्शनीय यथा 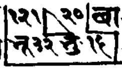

बाहुकर्णयोगे दृष्टे कोट्यां अज्ञातायां च सूत्रं। स्तंभस्य वर्गो हि बिलांतरेण भक्तः। फलं व्यालबिलांतरं जात। शोध्यं तदर्द्धप्रमितैः करैः स्यात् बिलाग्रतो व्यालकलापियोगः। स्तंभस्य स्तंभप्रमाणस्य वर्गः कृतिः अहि बिलांतरेण अहिश्च बिलं च अहिबिले। तयोरंतरं। व्यालबिलांतरं। तेन अहिबिलांतरेण भक्तः। हृतः फलं भजनाल्लब्धं व्यालबिलांतरजातं। व्यालबिलयोरंतराजं। व्यालबिलांतराजं। तस्मात्। व्यालबिलांतरजात। सर्प्पविवरमध्य

प्रदेशात्त्वोर्ध्वं यातनीयं। तदर्द्धप्रमितैः करैः। तस्य चार्द्धं तदर्द्धेन प्रमिता स्तदर्द्धप्रमिता स्तैस्तद
र्द्धप्रमितैः। तस्यार्द्धपरिमितैः करैः हस्तैर्बिलाग्रतो विवरपुरस्तात्। व्यालकलापियोगः स्यात्॥
व्यालश्च कलापी च व्यालकलापिनौ तयोर्योगो व्यालकलापियोगः। सर्पमयूरमेलको भवति।
उदाहरणं॥ अस्ति स्तंभतले बिलं तदुपरि क्रीडाशिखंडी स्थितः। स्तंभे हस्तैर्नवभिर्निरुच्छ्रिते त्रिगुणि
तस्तंभप्रमाणांतरे। दृष्ट्वाहिं बिलमाव्रजंतमपतत् तिर्यक्स तस्योपरि क्षिप्रं ब्रूहि तयोर्बि
लात्कतिगतो साम्ये। तदुपरि। तस्य बिलस्योपरि स्तंभे ९ नवहस्तैर्नवोच्छ्रिते करनवकोच्छ्रिते क्रीडा
शिखंडी क्रीडार्थं शिखंडी क्रीडाशिखंडी कलापि स्थितः। समुपविष्टः। सः कलापी अहिं सर्पं त्रिगु
णितस्तंभप्रमाणांतरे। त्रिगुणितं यत्स्तंभप्रमाणं। यत् अंतरं तत् त्रिगुणितस्तंभप्रमाणांत
रं तस्मिन् त्रिगुणितस्तंभप्रमाणांतरे। बिलं विवरं आव्रजंतं गच्छंतं दृष्ट्वा आलोक्य तिर्यक् तिर
श्चीनः तस्य सर्पस्य उपरि अपतत् निपपात। हे गणक। तयोः सर्पमयूरयोः बिलात् विवरात् ॥६६॥
कतिगते कियत्प्रमाणांतरे साम्येन गतिसमतायां गत्योर्युतिर्मेलापकः स्यात्। द्विर्वा शीघ्रं ब्रूहि
कथय। न्यासः। स्तंभोदयं हस्त ९ व्यालबिलांतरं हस्त २७ स्तंभस्य वर्गेण व्यालबिलांतरेण

भक्ते ८१ लब्धं ३ इदं फलं व्यालबिलांतरात् जातं बोध्यं इति कृते जातं २४ अस्यार्द्धं १२ अयं भुजः
शेषं कर्णः १५ उभयोर्गतिसाम्यं। एतदेतयोश्च हस्तप्रमाणं॥ कोटिकर्णांतरे भुजे च दृष्टे अत्र सू
त्रं। भुजाद्वर्गितात् कोटिकर्णांतराप्तं द्विधा कोटिकर्णांतरेणोनयुक्तं। तदर्द्धे क्रमात् कोटि
कर्णौ भवेतामिदं धीमतावेत्य सर्वत्र योज्यं। भुजात् भुजप्रमाणात्। वर्गितात्। वर्गिता-
त्। कोटिकर्णांतराप्तं। कोटिश्च कर्णश्च कोटिकर्णौ तयोरंतरं कोटिकर्णांतरं। तेन आ
प्तं लब्धं कोटिकर्णांतराप्तं। कोऽर्थः। कोटिकर्णांतरेण भाजितात् भुजवर्गात् लब्धं आप्तमित्य
र्थः। तत् द्विधा पृथक् स्थाप्यं कोटिकर्णांतरेणोनयुक्तं। एकत्र कोटिकर्णांतरेण ऊनं
हीनमन्यत्र युक्तं समन्वितं कार्यमित्यर्थः। कोटिकर्णांतरेणोनयुक्तं। तदर्द्धे। तयोर्द्ध-
योरर्द्धे दले क्रमात्। कोटिकर्णौ भवेतां स्याताम्। इदं पूर्वोक्तं धीमता बुधीमता अवेत्य नि
श्चित्य सर्वत्र सर्वस्मिन् स्थले भुजात्कोटिकर्णानयने योज्यं करणीयमित्यर्थः। क्षेत्रक
स्य सूचकं सूत्रं। सखे पद्मतन्मज्जनस्थानमध्यं भुजः कोटिकर्णांतरं पद्मदृश्यं। नलः को
टिरेतन्मितं स्याद्घनं नोवदेवं समानीय पानीयमानं। हे सखे। हे मित्र। पद्मतन्मज्जनस्था

नमध्यंतस्यपद्मस्यतन्मज्जनस्थानं।पद्मंचतन्मज्जनस्थानंचपद्मतन्मज्जनेस्थानेतयोस्त
त्पद्मतन्मज्जनस्थानयोरंतरंमध्यंतुजीवाउर्नवति।पद्मदृश्यं॥पद्मस्यदृश्यंपद्मदृश्यं।कोटि
कर्णांतरं।कोटिकर्णयोरंतरंकोटिकर्णांतरं।यद्धितस्मिप्रमाणेपद्मंदृश्यं।तत्कोटिकर्णांतरं
ज्ञेयमित्यर्थः।नलःपद्मनालंकोटिःकोटिमानंज्ञेयमित्यर्थः॥तयोर्यस्मात्कारणात्।एतन्नि
तं।कोटिप्रमाणंअंभः॥पानीयगांभीर्यंस्यात्।एवंपानीयमानंसमानीयवदब्रूहिकथय
या।उदाहरणं॥चक्रक्रौंचाकुलितसलिलेक्वापिदृष्टंतडागे।तोयादूर्ध्वंकमलकलिकाग्रंवित
स्तिप्रमाणंहस्तार्द्धपरिमितं।ददर्शदृष्टवान्किंविशिष्टेतडागे।चक्रक्रौंचाकलितसलि
ले।चक्राश्चक्रौंचाश्चचक्रक्रौंचास्तैराकुलितमुद्विग्नंप्रापितंसलिलंयत्र।तत्रचक्रक्रौंचा
कुलितसलिलं।तस्मिन्चक्रक्रौंचाकुलितसलिले।अनिलेनवायुनाआहतंताडितं।तत
मंदंमंदंचलितंकंपितं।तस्मिन्पानीयेहस्तयुग्मेकरद्वयप्रमाणेमग्नंब्रुडितंहेगणक।गणि
तकलाकोविदहिप्रंशीघ्रंअंभःप्रमाणंजलगांभीर्यंतस्यमानंकथयवद।गणयेतिपाठे। ॥६७॥
गणायसंख्यानंकलाकथयेत्यर्थः।गणसंख्यानेनतस्यरूपं।न्यासः॥ ४ तडागकमलकलिका

ग्रंहस्त २ उदकादुपरिएतद्दृश्यंतद्वाताहतंहस्तद्वयेमग्नं।एतदेवहस्तद्वयंभुजमानं।भु
जहस्त२वर्ग४कोटिकर्णांतरं १/२ अनेनभागः।छेदांशविपर्यये ४ २ हृतेजाते ८ एतद्द्विधा
८ ८ कोटिकर्णांतरे १/२ अनेन १/२ ऊनंयुतंचातदर्थंन्यासः ८ १/२ ८ १/२ छेदघ्नाद्रूपं १७/२ १५/२ युतेऽत्र
परत्रऊनेकृतेजातं १५/२ अर्धीकृते १५/४ जातेहस्तापादोनचत्वारोऽयंकोटिः॥एतदेवजलगांभी
र्यंअत्रपत्रसपादाश्चत्वारोहस्ताः॥एतत्कलिकाग्रमानयुतंकर्णप्रमाणं।कोटिखंडेज्ञातेभुजेस
कर्णेज्ञातेकर्णशेषंकोटिशेषखंडज्ञानार्थंसूत्रं॥द्विनिघ्नतालोच्छितिसंयुतंयत्सरोंतरंतेन।
विभाजितायाः॥तालोच्छितेस्तालसरोंतरघ्न्याउड्डीयमानंखलुलभ्यतेतत्।नतत्सरोंतरं।सर
सोंतरंमध्यप्रदेशः॥सरोंतरंतत्द्विनिघ्नतालोच्छितिसंयुतं।व्याप्तं।निघ्ना।द्विनिघ्ना।द्विनिघ्नाचासौ
तालोच्छितिश्चद्विनिघ्नतालोच्छितिः॥तयासंयुतंसहितंद्विनिघ्नतालोच्छितिसंयुतं।तेन।कोर्थः।द्वि
निघ्नतालोच्छितिसंयुतंसरोंतरेण।तालोच्छितेः॥तालोवृक्षविशेषस्तस्यउच्छितिरुत्सेधः।तालोच्छि
तिः॥तस्यास्तालोच्छितेः॥विभाजितायाः।विभक्तायाः॥तालसरोंतरघ्न्याः॥तालश्चसरश्चतालसरसी
तयोरंतरंतालसरोंतरंतेन।घ्नीगुणिता।तालसरोंतरघ्नी।तस्यास्तालसरोंतरघ्न्याः॥खलुशब्दोनिश्चयार्थे

उड्डीयमानं लङ्घ्यते उत्पतनं प्राप्यते॥ उदाहरणं॥ वृक्षाद्धस्तशतोच्छ्र ॥ च्छतयुगे वापीं कपिः कोप्य
गात्॥ उत्तीर्याथ परो द्रुतं श्रुतिपथात् प्रोड्डीय किंचिद्द्रुमात्॥ जातैवं समता तयोर्यदि गतावुड्डीय
मानं कियद्विद्वन् चेत्सुपरिश्रमोस्ति गणिते क्षिप्रं तदाचक्ष्व मे॥ वृक्षात् महीरुहात् हस्तशतोच्छ्र
यात्। हस्तानां शतं हस्तशतं हस्तशतं उच्छ्रयो यस्य स हस्तशतोच्छ्रयस्तस्मात् हस्तशतोच्छ्रयात्।
उत्तीर्य अवरुह्य। शतयुगे हस्तशतद्वये कपिः कश्चित् शाखामृगो वापीं अगात्। ययौ॥ अथश
ब्द आनंतर्ये। परो द्वितीयः कपिः द्रुमात् वृक्षात् श्रुतिपथात् कर्णमार्गात् द्रुतं शीघ्रं किंचि
त् प्रोड्डीय उत्पत्य ययौ। तयोर्द्वयोरेवं अमुना प्रकारेण गतौ गमने समता तुल्यता जाता। हे वि
द्वन् यदि गणिते पाटीरूपे परिश्रमोस्ति कृताभ्यासो विद्यते। तत् मे मम शीघ्रं वद इति उड्डीय
मानं कियत्। आचक्ष्व ब्रूहि। न्यासः द्विनिघ्नतालोच्छ्रितिः २०० सरोन्तरं २०० युतो
जातं ४०० पृथक्तालोच्छ्रितिः १०० इ बंकेन भक्ते १००। ४ सरोन्तरेण गुणिते न जा
तं २०० भक्ते लब्धं उड्डीयमानं ५० अ यक्षेत्रसाधने तालोच्छ्रितिः १०० उड्डीयमा ॥ईढि॥
नं ५० योगे १५० इयं कोटिः। तालसमे नरं हस्त २०० भुजः॥ शतप्रमाणतालो

शतं भूमिहस्त १०० वापी हस्त २०० योगे जातं ३०० इयमेकस्य गतिः सिद्धा। अपरस्य हस्तशतात्
तालायात् ऊर्ध्वं हस्त ५० अंतरं हस्त २०० योगे २५० एवमयं कर्णः सञ्जायते। कर्णः २५० उड्डी
मानं ५० योगे ३०० एवं तुल्यगती जातौ। साम्यगतिसाधने कर्णः २५० सिद्धः॥ भुजकोटियोगे क
र्णे ज्ञाते सूत्रं। कर्णस्य वर्गात् द्विगुणात् विशोध्यो दोःकोटियोगः स्वगुणस्य मूलं॥ योगो द्वि
धा मूलविहीनयुक्तः स्यातां तदर्धे भुजकोटिमाने॥ द्विगुणात् कर्णस्य वर्गात् दोःको
टिः योगवर्गेण विहीन इति विशोध्यः तस्य मूलं। दोःकोटियोगो द्विधा स्थाप्य मूलेन विहीन
युक् कार्यः। तदर्धेन भुजकोटिर्भवेत्॥ उदाहरणं॥ दशसप्ताधिकः कर्णस्त्र्यधिका विंशतिः
सखे भुजकोटियुतिर्यत्र तत्र ते मे पृथग्वद। यत्र सप्तदशाकर्णः॥ भुजकोटियोगस्त्र्यधिक वि
शतिः॥ अत्र कर्णस्य वर्गः २८९ द्विगुणितः ५७८ अस्मात् भुजकोटियोगः स्वगुणितः पात्य भु
जकोटियोगवर्गः ५२९ अस्मात् पातिते शेषं ४९ अमूलं ७ पश्चात् भुजकोटियोगः द्विधा स्थाप्यः
२३।२३। एकस्मिन् स्थाने युक्तः मूलेन ३० द्वितीये विहीनः मूलेन १६ द्वयोरर्धेन भुजकोटी
स्यातां। भुज ८ कोटि १५ एवं शाखामूलांतरेणेत्यादिना सिध्यति॥ अन्योन्यमूलाग्रगसूत्रयोग

त्र्यावयवो वधे योगहृते च लंब॥ वंशौ स्वयोगेन हृतावभीष्टभूघ्नौ च लंबोभयतः कुखंडे। अन्योन्यं
परस्परं मूलाग्रयोर्गते सूत्रे। अन्योन्यमूलाग्रगसूत्रे तयोर्योगोऽन्योन्यमूलाग्रगसूत्रयोगस्त
स्मादन्योन्यमूलाग्रगसूत्रयोगात्। अवलंबो मध्यलंबो भवति। कोऽर्थः॥ अन्योन्यमूलाग्र
गसूत्रयोर्यत्र मध्यस्थाने सूत्रयोर्योगस्तत्रस्थानाल्लंबशुद्धिर्भवतीत्यर्थः॥ वंशौ वेणू अभी
ष्टभूघ्नौ अभीष्टा इच्छया कल्पिता या भूः अभीष्टभूस्तया घ्नौ गुणितौ। अभीष्टभूघ्नौ॥ स्वयो
गेन हृतौ आत्मयुत्या भक्तौ। लंबोभयतो लंबस्य पक्षद्वयात्॥ कुखंडे भूखंडे भवतः॥ उदा
हरणं॥ पंचदशदशाकरोच्छ्रायवेण्वोरज्ञातभूमिकयोः॥ इतरेतरमूलाग्रगसूत्रगतेर्लंबमाच
क्ष्व॥ पंच च दश च पंचदश। पंचदश च दश च अनयोः॥ समाहारः पंचदशदश। कोऽर्थः॥ एकः॥
पंचदशहस्तप्रमाणः॥ अपरो दशहस्तप्रमाणः॥ इत्यर्थः॥ तावन्मात्र उच्छ्रायो ययोस्तौ पं
चदशदशाकरोच्छ्रायवेण्वौ। तयोः पंचदशदशाकरोच्छ्रायवेण्वोः॥ अज्ञातमध्यभूमिकयोः ॥टिप्पणी
अज्ञाता मध्यभूमिका ययोस्तौ अज्ञातमध्यभूमिकौ। तयोरज्ञातमध्यभूमिकयोः॥ इत

रेतरमूलाग्रगसूत्रयुतेः॥ इतरेतरं परस्परं मूलाग्रयोर्गते ये सूत्रे। इतरेतरमूलाग्रसूत्रे। तयोर्यु
तिर्योगः इतरेतरमूलाग्रसूत्रयुतिस्तस्या इतरेतरमूलाग्रगसूत्रयुतेः। लंबं मध्यलंबं आचक्ष्व कथ
य। न्यासः [१५ १०] वेणू १५।१०। वधः १५० अनयोर्योगः २५ अनेन भक्ते [१५० / २५] लब्धं ६ अयं लंबः सूत्रयो
गादधः [१५ १०] अधः वंशौ १५।१०। योगः २५ अभीष्टा कल्पिता भूः हस्त [२५] ५ वंशौ हतौ [५ ५] जातौ
७५।५० योगेन हृत्या भक्तौ [७५ ५० / २५ २०] लब्धे भूखंडे ३।२। अथवा कल्पिता भूः २० खंडे [१५ १०] ६।४। अ
थवा भूः १० खंडे ९।२।८। एवं भूमेरन्यथात्वेऽपि लंबः स एव। यदि भूमितुल्ये भुजे वंशाः कोटि
स्तद्भूखंडेन द्विधा स्थिते त्रैराशिकेन सर्वत्र प्रत्ययः कार्यः। तद्यथा। ५।१०।३। इच्छाहते जाते ३० प्रमाणे
न पंचकेन ५ भक्ते लब्धो लंबः ६। द्वितीयभूखंडेन ५।१५।२। इच्छाहते ३० प्रमाणेन भक्ते ५ लब्धः स एव ६
भूमेरन्यथात्वेऽपि त्रैराशिकेन भू १० वंशः १५ खं ४ इच्छाहते प्रमाणेन भक्ते जातोऽपि लंबः स एव ६। अथ क्षेत्र
लक्षणसूत्रं। धृष्टोद्दिष्टमृजुक्षेत्रं यत्रैकबाहुतः स्वल्पा। तदितरभुजयुतिरथवा तुल्या ज्ञेयं॥ तत्क्षेत्रं
धृष्टो दृष्टं। धृष्टेन धार्ष्ट्ययुक्तेन उद्दिष्टं कल्पितं धृष्टोद्दिष्टं। यत्र क्षेत्रे एक
ऋजुभुजं सरलबाहुक्षेत्रं। इतरे अन्ये भुजा इतरभुजास्तेषां युतिर्योगः इतरभुजयुतिः स्वल्पा स्तोक
ऊना एकभुजात् इतरभुजयुतिः समाना भवतीति। तत्क्षेत्रं ज्ञेयं। अवगंतव्यं। उदाहरणं। चतुरस्रे त्रिभु
जे भवति॥ अथवा तुल्या एकभुजसमाना भवति। उद्दिष्टा यत्र धृष्टेन तत्क्षेत्रं वा निर्दिश। चतुरस्रे चतुर्भुजे क्षेत्रे भुजा बाहवः
द्विघ्नाः भुजाः स्युस्ते त्रिषण्णव॥ उद्दिष्टा कल्पिताः त्र्यस्रे त्रिभुजक्षेत्रे त्रिषण्णव भुजाः
त्रिषड्द्वादशाः। त्रयश्च षट् च द्वौ च अर्कश्च त्रिषड्द्व्यर्काः। उद्दिष्टाः कल्पिताः तत् अक्षेत्रं वि। निर्दिश। न्या
त्रिपक्षषट् च नव च त्रिषण्णव। यत्र क्षेत्रे धृष्टेन वियाताः उद्दिष्टाः कथिताः तत्र ययुतिः त्रिषड्द्वयोः ११ इयं हीना १२ ततो क्षेत्रं॥ अ
सः [३ २ ६ १२] [१८ ९] अत्रैकबाहुतो द्वादशमितान्न्यूनबाह्वन्तरयुतिः त्रिषड्युतिस्तुल्या एतदक्षेत्रं। एते द्वे अनुपपन्ने क्षेत्रे प्रभुप्रमाणेषु भुजाला

कं भुजप्रमाणं। रज्जुशलाका भुजस्थाने भुवि विन्यस्यानुपपत्तिर्द्रष्टव्या॥ करणसूत्रमार्याद्वयं ॥त्रिभुजे भुजयोर्योगस्तदन्तरगुणो भुवाहृतो लब्ध्या॥ द्विष्ठाभूरूनयुतादलिताबाधे तयोः स्याताम्॥
स्वाबाधाभुजकृत्योरन्तरमूलं प्रजायते लम्बः। लम्बगुणं भूम्यर्धं स्पष्टं त्रिभुजे फलं भवति॥ अयमपि
पाठो भवति। स्वाबाधाकृतिहीनाद्भुजवर्गाद्यत्पदं तदिह लम्बः॥ त्रिभुजे त्रिबाहुके क्षेत्रे भुजयोर्योगः भुज
द्वयोः मीलनेन तदन्तरगुणः। तयोर्भुजयोरन्तरं दन्तरं। तद्गुणः तदन्तरगुणः। भुवाहृतः भूम्या भक्तः अत्र भूः
क्षेत्रे कल्पिता धरा। द्विष्ठा। भूखण्डे स्थाप्ता भवतः। प्राग् द्विष्ठा भूः लब्ध्या ऊनयुता दलिता सती तयोर्भूखण्ड
योराबाधे स्यातां भवतः। अत्र स्वाबाधाभुजकृत्योः अन्तरं तस्य मूलं लम्बः प्रजायते भवति। पाठान्तरव्या
ख्या। स्वाबाधेत्यादिना भुजवर्गाद्बाहुकृतेः। स्वाबाधाकृतिहीनात्। स्वा आत्मीया आबाधा स्वाबाधा
तस्याः कृतिर्वर्गः स्वाबाधाकृतिः तया हीनात् स्वाबाधाकृतिहीनात्। तस्मात् स्वाबाधाकृतिहीनात् कु
यत्पदं वर्गमूलं तदिह क्षेत्रे लम्बोऽवधाव लम्बो भवति॥ भूम्यर्धं भूमेरर्धं भूम्यर्धं लम्बगुणितं लम्बहतं त्रिभुजे
क्षेत्रे स्पष्टं सम्यक् फलं भवति॥ उदाहरणं॥ क्षेत्रे मही मनुमिता त्रिभुजे भुजौ तु यत्र त्रयोदशतिथि
प्रमितौ च यस्य। तत्रावलम्बकमिति कथयावधे च क्षिप्रं तथा च समकोष्ठमितिं फलाख्याम्॥ दिवयस्यादेसरवे॥
यत्र क्षेत्रे मही धरा मनुमिता चतुर्दशाकरप्रमाणा तु पुनः भुजौ बाहू त्रयोदशतिथि
प्रमितौ। त्रयोदशपंचदशाकरप्रमाणौ। तत्र क्षेत्रे वलम्बकमितिमवधे लम्बप्रमाणं कथय च पुनः द्विसंख्या
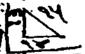

प्रमितौ। त्रयोदशपंचदशाकरप्रमाणौ। तत्र क्षेत्रे वलम्बकमितिमवधे लम्बप्रमाणं कथय च यमुद्धये द्विसंख्या। न्यासः
अवधे भूखण्डे कथय। तथानेन प्रकारेण कोष्ठमितिकोष्ठप्रमाणं फलाख्यं फलाख्यं कथय। न्यासः ॥७०॥
भुजयोर्योगे जातं २८ भुजयोरन्तरेण २ द्विघ्न हतेन जातं ५६ भुवा १४ अनया ५६/१४ भक्ते लब्धं ४ द्विष्ठा भूः १४। १४ लब्ध्या ऊना जातं १० युता १८ अनयोरर्धे ५। ९ इमे आबाधे। तबाभय

र्थः भुजः १३ वर्गः १६९ आबाधा ५ वर्गः २५ सर्वान्तरं पातितेन जातं १४४ अस्य मूलं १२ अयं लम्बः। अपरो भुजः १५
वर्गः २२५ आबाधा ९ कोटिः ८१ सर्वाबाधाकृतिहीनेन २२५/८१ पातिते १४४ मूलं १२ अयमेवलम्बः भूः १४ अर्धं ७ लम्बगु क्षेत्रप्रलम्बो द्वादश १२
णं १२/७ जातं ८४ इदं सर्वक्षेत्रे फलं। लम्बादिनो क्षेत्रे दर्शनं
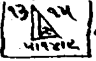

लम्बनिपातेन क्षेत्रे त्र्यस्रे जाते यथा
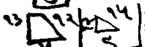
सर्वक्षेत्रे तु निरिमादिना लघुक्षेत्रफलम् ३०। ५४ क्षेत्रफलम् ५४ योगेन दिव ८४ आ
द्वे आयात चतुरस्रे भुजो द्वे त्रयोदशभुजस्य कोणं छित्वा तस्यार्धं इ स्तद्य स्य
खण्डमुखियोज्यमितिकृते जाते

द्वितीयमध्ये। भुजकोटिघाते फलं ३०। ५४ योगितेदेव ८४ लम्बे
सर्वत्र द्वितीयोदाहरणं। दशसप्त दशप्रमितौ भुजौ त्रिभुजे यत्र नवप्रमा मही। अवधे वद लम्बकं
तथा गणितं गणितवन्मुन तत्र मे। यत्र त्रिभुजे त्र्यस्रक्षेत्रे भुजौ बाहू दशसप्तदशप्रमौ। दशसप्तदशप्रमा
णौ। मही भूर्नवप्रमाणा नवकरपरिमिता। हे गणितज्ञ गणितवक्लको विदन् तत्र क्षेत्रे आशुरवधे मेमम अव
धे भूखण्डमाने तथा लम्बकं मम प्रलम्बगुणितं क्षेत्रफलं च वद भाच स्व। न्यासः
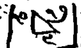

भुजयोर्योगः २७ अ
नयोरन्तरं ७/२७ हते जातं १८९ भुवहृते १८९/९ लब्धं २१ द्विष्ठा भूः ९। ९ लब्ध्योना नवाता मध्यादेक
विंशतिर्न पतति अतो न स्यात्। भूमिरस्त २१ कल्पिता लम्बा धीनशुध्या। भुजः १७ वर्गः २८९ स्वाबाधा १५ वर्ग
धे। इत्यलाभः पातितः ५२ पुनः ३० दलिता। ६। १५ इमे आब
धे इस्तद्यादशकुक्रमेण गतलम्बा भूमिः स्त २१ कल्पिता लम्बा धीनशुध्या। भुजः १७ वर्गः २८९ स्वाबाधा १५ वर्ग
२२५ अस्मिन्पातिते जातं २८९/२२५ जातं ६४ अस्य मूलं ८ अयं लम्बः अपरो भुजः १० वर्गः १०० आबाधा ६
वर्गः ३६ अस्मिन्पा १००/३६ तिते जातं ६४ अस्य मूलं ८ सोऽयमेव लम्बकः पातो प्रायो दर्शितः धरार्धं भुजो
भुवाविवक्षेत्रे अस्य क्षेत्रफलं। भूः २१ अर्धं २१/२ लम्बगुणं ८/२ गुणिते जाते १६८/२ तच्छेदलब्धं फलं ८४
इदं क्षेत्रफलं। अस्मात् चादशाङ्कस्य फलं करणानीत्वान्पातन यं। फलानयनं। नहहलं १२ अस्योर्धं ९

दोबाहुले १ इते जाते ४८ सर्वदोर्युतिदलं चतुष्कस्य समत्वात् शोधनीयं ४८ ४८ पातिते जाते ०। इदं सूत्रोक्तफलं दे
त्रस्य फ ० लं जातं। वक्ष्यमाणं सर्वदोर्युतिरित्यादिनाप्रस्ययं ॥ अत्र चतुरस्रफलानयनाय सं
लंबापरिज्ञाने सति करणसूत्रं। सर्वदोर्युतिदलं चतुःस्थितं बाहुभिर्विरहितं च तद्वधे मूलमस्फु
टफलं चतुर्भुजे स्पष्टमेवमुदितं त्रिबाहुके॥ सर्वेषां दोष्णां बाहूनां युतिः सर्वदोर्युतिस्तस्या दलं
सर्वदोर्युतिदलं। तत् सर्वबाहुयोगार्धं चतुःस्थितं चतुर्षु स्थानेषु स्थापितं। बाहुभिर्विरहितं। प्रत्ये
कभुजे विरहितं तद्वधेन समरा। चतुर्णां शेषाणां वधे जाते पतितस्य मूले वर्गमूले चतुर्भुजे
चतुरस्रक्षेत्रे अस्फुटं सांतरफलं भवति। त्रिबाहुके त्रिभुजे त्रिभुजक्षेत्रे स्पष्टं सूक्ष्मं फलं भवति। एव
मुदितं निरूपितं॥ सर्वाचार्यैरुदितं कथितं। त्रिकोणजात्यमित्यर्थः॥ उदाहरणं। भूमिश्चतुर्दश
मिता मुखमंकसंख्या बाहू त्रयोदशदिवाकरसंमितौ च। लंबोऽपि यत्र रविसंख्यक एव तत्र क्षे
त्रे फलं कथय तत् कथितं यदाद्यैः॥ क्षेत्रे धोभागस्थितस्य भुजस्य भूमिरिति संज्ञा। उपरिस्थित
स्य भुजस्य मुखमिति संज्ञा। वामदक्षिणस्थितौ भुजौ बाहू इति संज्ञा। इत्यर्थः॥ यत्र क्षेत्रे भूमिर्धरा
चतुर्दशमिति च चतुर्दशांकप्रमाणा। मुखं वदनं अंकसंख्या नव संख्या नवकमिते। बाहू पार्श्वद्विबाहू | बाहुत्रयोदश
च त्रयोदश द्वादशांकप्रमाणौ। लंबो मध्यलंबः रविसंख्यः द्वादशहस्तप्रमाणः। तत्र क्षेत्रे फलं च
मितौ। त्रयोदश द्वादशांकप्रमाणौ। सर्वाचार्यैः कथितं प्रदिष्टं तत्कथय॥ न्यासः सर्वदोर्युतिः ४८ दलं
२४ चतुःस्थितं २४ २४ २४ २४ बाहुभिर्विरहितं १५ ११ १२ १० एषां परस्परवधे जाते १९८०० अस्य मूलं
स्फुटफलं। अत्र क्षेत्रे स्फुटफलं किं तुल्यं | ११ ... मुखैक्यार्धं २३ ... ७ ... बाहूभ्यां हतं ... | ॥७२॥
तस्य वर्गेण ... नेन विभक्त ...

२४ चतुःस्थितं	२४	बाहुभिर्विरहिता	९	तिर्हिजाते	१५	एषां परस्परवधे
कस्यवर्गेणाम	२४	इतेहीने स्यात्	११	नासन्नम्	११	ले १९८०० अत्र क्षेत्रे इदं न वास्तवं न स्फुटं फलं किंतु तं
बेन निघ्नेक	२४	मुखैक्यार्धं २३	१२	तिवदृमा	१२	णकरणेन तु १४ मुखं ९ अनयोर्योगार्धेनैक्य
	२४		१४		१०	

नवतिले ११ अर्धं ११ अनेन ११ हते जातं ७८ इदं फलं स्पष्टं। अथ सर्वदोर्युतस्य त्रिभुजस्य न्यासः
भुजयुतिः ४२ दलं २१ चतुःस्थि तं २१ २१ २१ २१ बाहुभिर्विरहितं १५ १४ १३ ७ एषां वधे जाते ७०५६ वि
न्यादिनामूलं ८४ इदं स्फुटफलं। अथ | फलन्न | निरूपणार्थं सूत्रं। | चतुर्भुजे समानियतो च
कर्णौ कथं ततोऽस्मिन् नियतं फलं स्यात्। | स्पाल प्र | सारितौ तद्भुजौ | २१ | यदाद्यैः स्वकल्पितं ताव
तरत्र न स्तः॥ इष्टेषु बाहुष्वपरौ च कर्णौ अन्ये कथा | | ते न फलं न तस्य इष्टस्फुट। चतुर्भुजस्य चतुर
स्रस्य कर्णौ नियतौ अनिबद्धौ इष्टाकर्णौ भवत इत्यर्थः॥ ततस्तस्मादस्मिन् चतुर्भुजे क्षेत्रे नियतं
फलं कथं स्यात्। कथमिव स्फुटफलं भवति। तत्पूर्वाद्यैः सर्वाचार्यैर्यतः प्रबलौ कर्णौ प्रसाधितौ निष्या
दितौ कर्णौ स्वकल्पितौ तौ कल्पितं मतेन यथोक्तौ स्वकल्पितौ तौ। इतरत्र अन्यस्मिन् क्षेत्रे तौ न स्तः
तत्रैव क्षेत्रे भवतः॥ इष्टेषु बाहुषु तेष्वेव भुजेषु कर्णौ अपरौ च भवतः अत एव स्वकल्पितौ ततस्तस्मा
त्तत्क्षेत्रे फलं अनेकधा। चतुर्भुजे दिक्प्रकारान्तरेण कर्णौ आक्रम्यान्तः प्रवेशप्रमाणेन तत्स्वरूपं गारि
चयतः॥ इतरौ भुजौ बहिरपसरतौ स्वकर्णं च वर्धयतः॥ एतेनेष्टभुजेष्वेव बाहुष्वपरौ कर्णौ इति लंबयोः कृ
र्णयोर्वैकमत्यमनिर्दिष्टं यच्चक्रे तस्य कर्णयोर्वैकमतनिर्दिष्टपूर्व। चतुर्भुजस्य क्षेत्रस्य अनियतत्वमि
ति। अतः शास्त्रे तत्फलं तस्य क्षेत्रस्य फलं न वक्तव्यं चेतयोर्मितिः किं न वक्तव्येनप्रकारेण पृच्छति। प्र
श्नकर्त्रा पिशाच इति ज्ञेयः। वा अथवा ततो पि तस्मादपि इतरो अतिशयेन वक्ता ज्ञस्य कपिशाच
प्रश्नः पिशाच इति ज्ञेयः। वा अथवा ततो पि तस्मादपि इतरो अतिशयेन वक्ता नियतां स्थितिं अविदन् वेत्ति न जानाति। प्र॰ पृच्छक वक्ता च पिशाचौ॥ मंद
धियश्चतुर्बाहोः क्षेत्रस्य नियतां स्थितिं अविदन् वेत्ति न जानाति। यः पृच्छकः वक्ता च पिशाचौ मंद
बुद्धिमतौ अविदित्यर्थः॥ करणसूत्रं सार्धश्लोकद्वयं॥ इष्टाक्षिरितुल्यभुजस्य कल्पा च तद्वर्गविशेषोत्थाया
चतुर्गुणा बाहुकृतौ तिस्रदीयं मूलं द्वितीयः श्रवणप्रमाणं॥ अतुल्यकर्णाभिहतिर्द्विभक्ता फलं स्फुटं तुल्य

चतुर्भुजे स्यात्॥ समे स्फुटेन तुल्यचतुर्भुजे च तथायतेन भुजकोटिघातः॥ चतुर्भुजे तत्र समानलंबेन द्विधा विघ्रेकमुखे कखंडं तुल्यचतुर्भुज स्य तुल्यासमानाश्च त्वारो भुजा यत्र तत्तुल्यचतुर्भुजं। तस्य तुल्यचतुर्भुजस्य प्रमाण न चतुर्वाहिः क्षेत्रस्य एक्का इष्टा अपरा इष्टा स्फुटिः स्थाप्या॥ याबाहुः स्फुटि तिर्भुजे वर्गः। चतुर्गुणाच्चतुर्जिर्हितान्न द्वर्ग विवर्जितान्न्याइष्टायाः स्फुतेर्वर्गेण द्वर्गस्तेन विवर्जितात् रहितान्न रीयमूलेन स्यात् द्वितीया बाहुः तेन वा मूलं। द्वितीयः कर्णप्रमाणे। अन्यत्कर्णप्रमाणं भवति॥ अतुल्यकर्णा विस्तारे तुल्यचतुर्भुजे समानचतुरस्रे क्षेत्रे अतुल्यकर्णो भेदः॥ अतुल्यौ असमानौ ह्रस्वदीर्घौ कर्णौ अतुल्यकर्णौ तयोः राशिः इति परस्परघातः। तद्विलस्याच्चास्फुटं तास्फुटफलं स्यात्॥ समे क्षेत्रे फलं भवति॥ तुल्यचतुर्भुजे समानचतुरस्रे क्षेत्रे समकर्णे तुल्यकर्णे भुज च मुखोपे। आयते आयतचतुरस्रे भुजकोटिघातः क्षेत्रफलं भवति॥ तत्र तस्मिन्चतुर्भुजे प्रमाणलंबे तुल्यमध्या वलंबकेन मुखैकखंडं भू धरा मुखे च दत्ते तयोरेकान्तस्यखंड भूजे मुखेकखंडं। लंबेन विघ्नेम ध्यतंयदन्तं स्पष्टं फलं भवति। उदाहरणं। क्षेत्रस्य पंचदश तितुल्यचतुर्भुजस्य फलं तितत्त्वगणिते गणकप्रवक्त्वा। तुल्येः स्फुटेन खलु तत्र तथायतस्य यद्विस्तरी रसमितं च दैर्घ्यं॥ हे गणक क्षेत्रस्य पंचदश तितुल्यचतुर्भुजे स्य पंचदश तितुल्यचतुर्भुजस्य कर्णौ ताष्टमितं च दैर्घ्यं हे गणक सर्वक्षेत्रफलं प्रवक्तव्य कथय॥ तथायतस्य आयतचतुरस्रस्य तुल्यस्फुटे न तुल्यसमानेः स्फुटे यस्य तुल्यस्फुटि तस्य तुल्यस्फुटेः फलं क्षेत्रफलं कथय॥ यद्विस्तृतिर्यस्य विस्तृति विस्तारो यद्विस्तृतिः रसमिता षट्संख्या प्रमाणा॥ हे दैर्घ्यं आयामः अष्टामितं अष्टक प्रमाणं। न्यासः। प्रथम क्षेत्रस्य समचतुरस्रस्य न्यासः 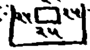 भुजकोटिघाते जातं ६२५ इदं क्षेत्र ॥१२॥

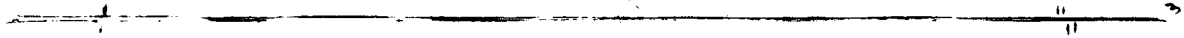

फलं। अथ कर्णानयनं॥ कोटिः १२५। कृतिः ६२५। भुजः ६२५ अनयोः योगः १२५० करणी रतो गतो अस्य कृतिरयं मासन्न मूलं ३५ वा २५ उभयत्र एवं कृतिः॥ अस्मिन्नेव क्षेत्रे एकं छेद भाजकं अपरो कर्णो द्विगुणं इष्टितां स्य २० त्रिराशि तम्मे कोष्ठ कतिप्रकल्य द्वितीयाः कर्णमानयति। इष्टा कृतिः ३०। भुजः २५ कृतिः ६२५ चतुर्गुणा २५०० इष्टकर्णः ३० कृतिः ९०० अनया ऊनीकृते २५०० ९०० जातं १६०० अस्य मूलं ४० अयमपरः कर्णः। एवं तत्स्य क्षेत्रस्य फलानयने॥ कर्णौ ३०।४० अनयोर्घातो जातं १२०० अस्यार्धं लब्धं फलं ६०० क्षेत्रफलस्योदर्शनं 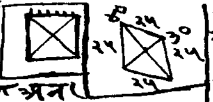 अथवा अस्मिन्नपि क्षेत्रे चतुर्दशमितां कर्णकृतिं प्रकल्प्य १४। द्वितीयकर्णं नयनं प्रागुक्तवदा कृतिश्चतुर्गुणा २५०० कर्णकृतिः १९६ अनया ऊनीकृते २५०० १९६ जातं २३०४ अस्य मूलं ४८ अयं द्वितीयः कर्णः। फलानयनं। कर्णाभ्यां घाते १४ ४८ जातं ६७२ अस्यार्धं लब्धं क्षेत्रफलं ३३६ क्षेत्रदर्शनं 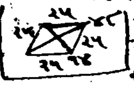 अथायतचतुरस्रन्यासः 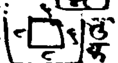 भुजकोटिघाते ६ जातं ४८। इदं क्षेत्रफलं। कर्णानयनं। तत्कृत्योर्योगपदं इति स्वगुणेन कोटिः ६ कृतिः ३६ भुजः ८ कृतिः ६४ योगः १०० अस्य मूलं १० अयं कर्णः तत्र यमेनान्येव अस्मादायतचतुरस्रात् द्विसमचतुरस्रं साध्यं। आयतस्य कर्णौ द्विसमचतुर्भुजे भुजौ कल्पनीयौ तस्यैवायतस्य भुजत्वा नियुक्ता स्यात् अपरा द्वीना विन्यस्तन्फलं तेनैव इष्टे न हीन द्विनिकस्य तद् द्विधा संस्थाप्या यत्र ग्राकर्णयुतेनार्यं ऊनं समन्तरंभवतियुनं समन्तरं लंबा। इति सर्वे आयतचतुरस्रस्य न्यासः। भुजः ८ कोटिः ६ कर्णः १० द्विसमचतुरस्रस्य इमौ कर्णौ द्विसंख्याकौ भुजौ। अपर लंब [illegible]

दनेसाध्ये। आयतस्य भुजः ८ वर्गः ६४ अत्र कल्पित मिष्टं २ हा स्यां म के ६४।३२ अर्धं २ ऊने ३०॥ द्विवेन
के १५॥ द्विधास्थाप्यं १५।१५। आयत कोटिः १ अनयाकनेयुतं च द्वारिकते कृतं ८।२१। नवमुखं। एक वि
शति धरा क्षेत्र दर्शनं कल्पिमिय नं। भुजवर्गः १०० भूमुखघाते १८८ युते २८८ अस्य मूलं
कर्णः १७। अथ लंबा नयनं। भूमुखयुतौ ३० अर्धं १५ वर्गः २२५ अनेन कर्णस्य योगे २८८
शेषं ६४ अस्य मूलं ८ अयं लंबः॥ मुखो न भूमिमितिस्मात्। अवधेर्कर्णयोर्लंबमानीयम् २२५
त्यय कार्यः॥ त्रिसमचतुर्भुजानयनं सर्वोक्तमाया नमर्दलनेजाते कर्णः ५ कृतिः २५ इमे त्रिसम
चतुर्भुजे त्र यो भुजा भवंति। चतुर्थभुजानयनं॥ आयतस्य भुज ४ वर्गः १६ त्रिगुणितः
४८। जातं। कोटि ३ वर्गः ९ हर्णक्रात्मानिते ४८ ९ जातं ३९ अयं चतुर्थो भुजः क्षेत्र दर्शनं 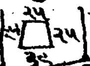 भुज
वर्गः ६२५ ऊ ३९ मुखं २५ घाते ९७५ योगे १६०० अस्य मूलं ४० अयं कर्णः॥ उभयत्र तुल्या
कृतिः। लंबसाधनं। मुखभू योगे ६४ अर्धं ३२ वर्गः १०२४ कर्णकृतिघातिः १६०० अस्मा घातिते १६००
जातं ५७६ अस्य मूलं २४ अयं लंबः क्षेत्र दर्शनं 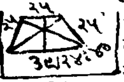 १०२४ विषमचतुरस्रं ज्ञाचायेपिरो भागे दक्षि
णेष्यति॥ एवं सर्वत्र। उदाहरणं। क्षेत्रस्य यस्य व दनं मदनो ऽसि रिलुल्यं विश्वंभरा द्विगुणितेन
मुखेन तुल्या॥ बाकुत्रयोदश न खप्रमितेन लंबः सूर्यैर्मितश्च गणितं वद तत्र किं स्यात्॥ यस्य क्षे
त्र वदनेमुखं मदना रितुल्यं मदनः कंदर्पस्तस्य अपि हे कं फ रस्तेन तुल्यं उपलक्षितं मन एकादशसंख्या ॥७३॥
का सतुल्यं एकादशादश इत्यर्थः॥ विश्वंभरा ऽस्तेन द्विगुणितेन तथा गुणितेन मुखेन तुल्या समानो द्वाविंश
का सतुल्यं एकादशादश इत्यर्थः॥ बाहू भुजौ त्रयोदश न खप्रमितौ त्रयोदशा च न खा ऽस्त्र योदशन खास्ते: प्रमितौ परिमि
तिर स्तप्रमाणो। बाहू भुजौ त्रयोदशन ख प्रमितौ त्रयोदश विंशतिहस्तप्रमाणावित्यर्थः॥ लंबो मध्यलंबः। सूर्यैर्मितो द्वादश

हस्तप्रमाणः॥ तस्य क्षेत्रस्य गणितं क्षेत्रफलं किं स्यात्॥ कियद्भवति तदुदाहरण चक्षव। न्यासः॥
सर्वदोर्युतिरित्यादिना स्थूलं फलं २५० तेन निघ्नपिस्यादिना धरा २२ मुखं ११ त्वक्ते ३३ अस्यार्धं
घरते किल त्वाद्धबः १२ अनो लंबार्धं गुणो स्यात् २६॥ अनेन हते जातं १९८ इदं वास्तवं
फलं। अस्य क्षेत्रस्य खंडत्रयं कृत्वा तत्कला निष्पाद्यानीये कीतन्या स्यफलस्यो त्पत्तिर्दर्श्यते॥ यात्क्षे
त्रखंडत्रयार्थं न्यासः। दर्शनं 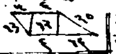 इति क्षेत्रत्रयं सिद्धं। अथ त्रिभुजस्य फलानयने न्यासः 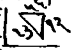
सर्वदोरितिसूत्रेण फलं ३० द्वि तीयस्य न्यासः भुजकोटिवधे जातं ७२
दलेन फलं ३६ तृतीयस्य न्यासः सर्वदोरितिस त्रेण फलं ३६ क्षेत्रत्रयफलानां
मेलने ३० ७२ ९२ जातं १९८॥ इदं सर्व क्षेत्रफलं॥ ९ वं खंडवेसतिसर्वत्रायतचतु
रस्रा णि प्रकल्प्य फलान्यानीय कीतस्य सर्वत्र फलं साध्यं॥ उदाहरणं॥ पंचाशदेक स
हिता वदनेयदीयं भूःसैव पंचसप्ततिमिताच मितोपि षष्ठ्या। सव्योभुजौ जो द्विगुणविंशति
सा मितोन्यस्त। स्मिन्फलं श्रवणलंबमितिप्रचक्ष्व॥ यदीयं वदनं यस्य क्षेत्रस्य वदनं मुखं एकसहि
ता एकाधिका पंचाशत् एकपंचाशत्। सैव भूधरा पंचसप्ततिमिता। पंचाधिका सप्ततिः प
चसप्ततिस्तत्। मिता परिमिता पंचसप्ततिमिता। सव्यो भुजो वामो बाहुः षष्ट्या मितिः षष्टिमितिः
अपष्टषष्टिप्रमाणः॥ अन्याद्वितीयो दक्षिणभुजः द्विगुणविंशतिमितश्चत्वारिंशत्प्रमाणः। तस्मिन्
क्षेत्रे फलं श्रवणलंबमिति॥ फलं च श्रवणौ च लंबश्च फलश्रवणलंबास्तेषां मितयो मानानि फ
लश्रवणलंबमितयस्ताः फलश्रवणलंबमितीः प्रचक्ष्व कथय। न्यासः॥ अत्र फलं लंब आबाधाक्ष
तीनां निमित्तहर्विज्ञा सूत्रं। ज्ञाते वलंबश्रवणः कृतौ तुलं बफलं स्यात्। नियतं च तत्र। चतुर्भुजक्षेत्रे

लंबानयनं कार्यं लंबेज्ञाते अवलम्बनयनं कार्यं अकृते ज्ञातायां लंबानयनं वा तत्र क्षेत्रफलं नि
यतं स्यात्॥ कर्णस्यानियतत्वेऽपि लंबोप्यनियतः। लंबज्ञानार्थं करणसूत्रं॥ प्रथमं कल्प्यं राशि
यत्रे चतुर्भुजे तत्र त्रिभुजे वलंबः प्रागवद्भुजौ कर्णो भुजौ मही च चतुर्भुजे त्रिभुजं भुजमध्ये
त्रिभुजं प्रकल्प्यं कथमिति॥ वामो भुजाग्राद्दक्षिण भुजमूलं यावत् इष्टकर्णः प्रकल्प्य। अस्मिन् क्षे
त्रे सप्तसप्ततिमितः कर्णः प्रकल्पितः। एतेन चतुर्भुजे जातं त्रिभुजं जातं द्वयं तत्र एकस्मिन्
त्रिभुजस्य भुजकल्पना क्रियते। सप्तसप्ततिमितः कर्णः प्रकल्पितः सोऽत्र क्षेत्रे द
क्षिणभुजो जातः। सव्यो भुजो सएव अष्टषष्टिमितः। भूः सैव पंचसप्ततिमिता।

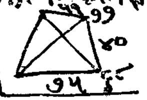

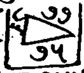

इत्यंते त्रिभुजे भुजयोर्योगो इत्यादिना भुजयो ६८।७७ योगो १४५ अनयोरं
तरं ९ अनेन गुणितं १३०५ भू ७५ अनया भक्तं १३०५/७५ भजयोः पंचभिरपवर्तने जातं २६१/१५
द्विष्ठा भूः ७५।७५। छेदसाद्रूपात् ऊनायुता जाता ८६४/१५ १३८६/१५ दलिता ८६४/३० १३८६/३० स्वाबा
धे अपवर्त्तितो जाते आबाधे १४४/५ २३१/५ अथ लंबानयनं॥
भुजकल्प्योरंतरइत्यादिना स्वाबाधा १४४/५ वर्गः २०७३६/२५ भुजः ६८ वर्गः ४६२४/१ छेदसाद्
रूपेण्यस्तव्यस्तछेदाभ्यां जातं २०७३६/२५ ११५६००/२५ अंतरं ९४८६४/२५ अस्य मूलं ३०८/५ अ
यंलंबः। लंबेज्ञाते अवधा। कर्णनयनं यस्तत्र। यत्र लंबं बाश्रितबाहुवर्गविश्ले ॥१४॥
षमूलं कथिताबधासा। तदूनभूवर्गसमन्वितस्य यत्लंबवर्गस्य पदं सकर्णः॥ यत्लंबलंबाश्रित

बाहुवर्गविश्लेषमूले॥ लंबश्च लंबाश्रितबाहुश्च लंबलंबाश्रितबाहू। तयोर्वर्गौ लंबलंबाश्रित
बाहुवर्गौ तयोर्विश्लेषो अंतरं तस्य मूलं। लंबश्च लंबाश्रितबाहुवर्गविश्लेषमूलं सा अवधा कथि
ता। जगादे कर्णनियनं॥ यत्र लंबवर्गस्य पदं मूलं स कर्णो भवति। किं विशिष्टस्य तदूनभूवर्गसमन्वि
तस्य। तया आबाधया ऊना हीना भूः सा तदूनभूः या चतुरस्रे कल्पिता भूः सा तदूनभूरित्यर्थः॥ तस्या व
र्गस्तदूनभूवर्गस्तेन समन्वितो युक्तः स तदूनभूवर्गसमन्वितस्तस्य। लंबवर्गस्य मूलं प्रथमकर्णो भ
वतीत्यर्थः॥ लंबः ३०८/५ वर्गः ९४८६४/२५ लंबाश्रितबाहुः ५६ वर्गः ४६२४ अस्य व्यस्तव्यस्तछेदाभ्यां छेद
साद्रूपं ९४८६४/२५ ११५६००/२५ अंतरं २०७३६/२५ अस्य मूलं १४४/५ इयमबधा लंबः सएव ३०८/५ बाहुः ७७ य
त्र लंबे वाम्रितबाहु वर्ग इत्यादिना ५१ सर्ववक्रे तेसधा आबा
धा २३१/५ कर्णनयनं तदूनभूवर्ग इत्यादिना सूत्रं। तच्छेदेन अवधा १४४/५ चतुरस्र भूः ७५ व्य
स्तव्यस्तछेदाभ्यां छेदसाद्रूपं १४४/५ ३७५/५ भूमध्या अभ्युत्यानिर्गादधिकश्च लंपातिते जातं २३१/५
अस्य वर्गः ५३३६१ लंबः ३०८/५ वर्गः ९४८६४/२५ छेदसाद्रूपाद्युतौ जाते १४८२२५/२५ अस्य मूलं ३८५/५ य
त्र क्षेत्रे लब्धः कर्णः प्रथमः ७७ द्वितीयकर्णनयनाय कल्पना सूत्रे २५ इष्टोत्र कर्णः प्र
थमं प्रकल्प्यः अस्मिन्नु कर्णो नियतः। स्थितेयं। कर्णनयोः सा मितरौ चबाहू प्रकल्प्य लंबं तावदवधा
श्च साध्या। तावच्चतुर्भुजे त्रिभुजे यत्र अन्यद्वयस्य कल्पना तत्त्वा तत्र चतुर्भुजे त्रिभुजे इष्टकर्णः प्रथमं प्रकल्प्य
स्य। अस्या भुजाग्रात् दक्षिणभुजमूलं यावत् कल्पितं कर्णमानं ७७ तत्कर्णरेखा व छिन्नस्य क्षेत्रस्य
धो कर्णरेखयो नयनः कर्णस्य भुजयोर्यदा योर्यत्र अस्मिन् त्र्यस्रेतयोः अस्य स्नयोः कर्णं भूमिं प्रकल्प्य बाहू
भुजौ तदितरौ कर्णाद्भुमपदौ प्रकल्प्य लंबावबधाश्च साध्यास्यनीया॥

क्षेत्रदर्शनं॥ एवं कर्णकमिते त्र्यस्त्रद्वयं जातं। एतयोस्त्र्यस्त्रयोः सप्तसप्ततिमितं कर्णं भूमिं प्रकल्प्य एकपंचाशच्चत्वारिंशद्द्वरूपौ भुजौ। द्वितीयस्य तु अष्टषष्टि द्विपंचाशन्मितौ भुजौ॥ द्वितीयकर्णानयनाय सूत्रं॥ आबाधयोरेककुप्स्थयोर्यत् स्यादन्तरं तत्कृतिसंयुतस्य॥ लंबैक्यवर्गस्य पदं द्वितीयकर्णो भवेत्सर्वचतुर्भुजेषु॥ आबाधे ये धरायां एककुप्स्थयोरेकदिक्संस्थयोः यत् अन्तरं विवरं स्यात्। तत्कृतिस्तस्य यत्तत्संयुतस्य लंबयोः योगस्तस्य वर्गो लंबैक्यवर्गस्तस्य लंबैक्यवर्गस्य पदं मूलं सर्वचतुर्भुजस्य समस्तचतुर्भुजस्य चतुर्भुजक्षेत्रेषु कर्णो भवेत्॥ समस्तचतुरस्रेषु क्षेत्रेषु द्वितीयः कर्णो भवेत् जायेत॥ क्षेत्रन्यासः 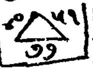 त्रिभुजे भुजयोर्योगा इत्यादिना भुजौ ५१।४० योग ९१ भुजान्तर ११ अनेन हते १००१ भुवा ७७ भजने लब्धं १३ द्विष्ठा भू ७७।७७ एकत्र ऊना ६४ अन्यत्र युता ९० अर्धे ३२।४५ लघुनेन स्यात्। स्यादाबाधा अस्यैव लंबानयनं॥ आबाधा ३२ भुज ४० अनयोः कृति। स्पलंबो नयतो ज्ञाते आबाधे। अस्य मूलं २४ अयं लंबः॥ क्षेत्रदर्शनं 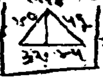 द्वितीयक्षेत्रस्याबाधा १०२४।१६०० अंतरे ५७६ अस्य मूलं २४ अयं लंबः॥ भुजौ ६८।७५। योगः १४३। तदंतरं ७। कर्णेन जातं १००१ भुवा भाजिते न्यासः 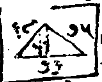 द्विष्ठा भू ७७।७७ ऊना १४ युता ९० दलिते जाते आबाधे एतयोः स्यातां ७। इतलब्धं १३ कृतिः १०२४ भुजस्य कृतिः ५६२५। अंतरं ३६०० अस्य मूलं ६० लंबः। अपरं ३२।४५ स्वाबाधा करणसूत्रं समानलंबस्य चतुर्भुजस्य मुखोनभूमिं परिकल्प्य भूमिं। भुजौ भुजौ त्र्यस्रवदेव साध्ये। तस्याबधे लंबमितिस्ततश्च॥ आबाधयोनाचतुरस्रभूमिस्तल्लंब

वर्गैक्यपदं कृतिः स्यात्॥ समानलंबे लघुदोः कुयोगान्मुखान्यदोः संयुतिरल्पिका स्यात्। समानलंबस्य चतुर्भुजस्य समानौ लंबौ यस्मिन् तत् समानलंबं समानलंबं च तत् चतुर्भुजं च तस्य समानलंबचतुर्भुजस्य क्षेत्रस्य मुखोनां भूमिं मुखेन ऊनां भूमिं परिकल्प्य। भुजौ ह्रस्वौ वा ज्ञानाय भुजौ प्रकल्प्य तस्य क्षेत्रस्य त्र्यस्रवदेव साध्ये॥ त्रिभुजे भुजयोर्योग इत्यनेन सूत्रेण साध्ये। ततः आबाधे सकाशात् लंबमितिः साध्या। स्वाबाधे भुजकृत्योरित्यादिना॥ आबाधयोना चतुरस्रभूमिरिति। चतुरस्रं चतुर्भुजं तस्य भूमौ॥ आबाधयोना लंबलघुखंडेन हीना तल्लंबवर्गैक्यपदं। तस्या भूर्वा लंबस्य च वर्गौ तल्लंबवर्गौ तयोरैक्यं तस्य पदं मूलं कृतिः स्यात् कर्णो भवति॥ एवं तद्भूनम्नर्वों सम। न्वितस्येति य उक्तं तदेवाविशिष्टं लघुत्तरार्धं नानेन। समानाविषमलंबयोर्लक्षणमाह॥ समनलंब इत्यादि॥ तुल्यलंबक्षेत्रे लघुदोः कुयोगात् लघुभुजधरायोगात् मुखान्यदोः संयुतिः। मुखं च अन्यदोश्च मुखान्यदोषौ तयोः संयुतिर्योगो मुखान्यदोः संयुतिः मायुतिः प्रायुतिः ह्रस्वयुतेरल्पिका स्यात् हीना भवति। विषमलंबे सा युतिर्विपरीता भवतीत्यर्थः॥ उदाहरणं॥ द्विपंचाशन्मितत्र्येकचत्वारिंशन्मितौ भुजौ॥ मुखं तु पंचविंशतिमितं तु स्यात् षष्टिर्मही किल। अत्र तुल्यलंबकं क्षेत्रमिदं पूर्वैरुदाहृतं॥ ना इयं त्रिचतुःषष्टिनियतेकर्णयोर्मिती॥ कर्णौ तत्रापरो ब्रूहि समलंबे चतुर्भुजे॥ क्षितिसंमावैना यां। तत्र भुजौ बाहू द्विपंचाशन्मितस्त्र्येकचत्वारिंशन्मितौ॥ द्विपंचाशन्मितश्च त्र्येकचत्वारिंशन्मितश्च त्र्येकचत्वारिंशन्मितौ। तु पुनः मुखं पंचविंशतिमितं तु स्यात्। पंचविंशतिहस्तप्रमाणं। मही धरा षष्टिमिता षष्टिप्रमाणा॥ इदं क्षेत्रं पूर्वैराचार्यैरत्र

ऽसमलंबक विषम मानलंबकं भुजाद्वलंबस्थितं। कर्णयोर्मिति [illegible] नियते [illegible] पंचा
[illegible] एकः कर्णो षट्पंचाशन्मितः [illegible] ॥ अन्य [illegible] तत्क्षेत्रे अपरो [illegible]
[illegible] यत् एवंविधे क्षेत्रे समलंबके तु [illegible] अथ [illegible] लंबकेन
[illegible] ॥ न्यासः

[illegible] चतुरस्रक्षेत्रे इष्टे कर्णे कल्पिते ॥ [illegible] कर्णानयनं ॥ तद्
था ॥ कर्णः कथं निश्चितं स्यात् । तद्दिशतुं [illegible] कोन [illegible] ॥ एवमुत्र
दर्शयति [illegible] मुक्तमपि [illegible] मातापूयते [illegible] चतुर्भुजस्य फलानयने सू
त्रं ॥ अस्मिंस्तु कर्णो न यतः [illegible] तयोः फलैक्यं फलमत्र [illegible] । कर्णोनयतः कर्णस्य स्वयोर्द्वयोः
। [illegible] त्र्यस्रे तुल्यादिने । तयोस्त्र्यस्रयोः फलैक्यं [illegible] चतुर्भुजे [illegible] निश्चितं फलं नवतीत्यर्थः ॥
[illegible] नयने । त्र्यस्रयोर्न्यासः ॥

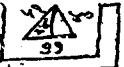

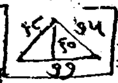

लंबगुणं भूम्यर्धमित्यादिना भूमिः ७७/२ लंबः १४
यु अनेन गु २४/७७ णितेजाते [illegible] तत्केन [illegible] २२४ इदं लघुक्षेत्रफलं ॥ द्विती
यस्य भूः ७७/२ ७७ अर्धे ७७/२ लंबः ६० [illegible] तेन गुणिते ६०/७७ जाते [illegible]/२ तत्केन [illegible] २३१०
इदं क्षेत्रफ [illegible] लंब [illegible] ९२४/२३१० योगे जातं [illegible] चतुर्भु ७७/२ जे फ [illegible] लं प्रकल्प्य । सर्व
[illegible] त्रिभ्यादि सूत्रेण फलमानी [illegible] यदन्यद्वस्तु ॥ [illegible] त्रं । तदेव रुक्षोक्तं ॥ समन
लंबस्य चतुर्भुजस्य मुखोनभूमिं परिकल्प्य भूमिं ॥ भुजौ भुजौ अत्र तदेव साध्ये तस्यावधे ॥१६॥
बाधितिः स्वतस्तु ॥ आबाधयोनां चतुरस्रभूमिस्तल्लंबवर्गौक्यपदं श्रुतिः स्यात् ॥ समानलंबेल
घुदोः कुयोगान्मुखोन्यदोः संयुतिः [illegible] स्यात् ॥ चतुर्भुजस्य क्षेत्रस्य चतुरस्रस्य समानलंब
स्य । समाने तुल्ये लंबे यस्य तत्तत्प्राप्त लंबं तस्य समानलंबस्य

भूमिं धरां मुखोनभूमिं मुखेन ऊनां ईना भूमिः मुखोनभूमिस्तां मुखोनभूमिं । एवं मुखोनभू
मिं धरां प्रकल्प्य भुजौ भुजावेव चतुरस्रस्यैव । ततो नंतरं त्र्यस्रवत् त्रिभुजे भुजयोर्योगहत्या
दिना अवधे साध्ये । ततः लंबमिति [illegible] प्रमाणं आबाधी यत्सर्वं । चतुरस्रधरां क्रमशो लघु
मुखां [illegible] शोध्य शेषाः क्रमशोऽत्र त्र्यस्रे भूमिं प्रकल्प्य । भुजौ तावेव चतुरस्रस्य । एवं त्रिभुजं प्रकल्प्य
ये दित्यर्थः । आबाधयोने त्यादि ॥ इष्टकर्णे त्रिषष्टिमिते कल्पिते त्र्यस्रद्वयं जातं इमौ कर्णमितां भू
भूमिं प्रकल्प्य क्षेत्रयोर्न्यासः

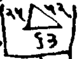

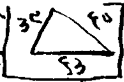

क्रमेणाबाधा लंबानयनं ॥ त्रिभुजे भुजयो
र्योगइत्यादिसूत्रेण । भुजः २५ द्वितीयभुजः ५२ अनयोर्योगः ७७ अंतरं २७ ॥
अनेन २७/७७ गुणिते जातं २०७९ भूमौ ६३ अनया २०७९/६३ हृते लब्धं ३३ द्विस्थाने
६३ । ६३ ऊना ३० युता ९६ अनयोरर्धे १५ । ४८ इमे आबाधे । अथ लंबानयनं । आ
बाधा १५ कृतिः २२५ भुज २५ कृतिः जाता ६२५ अंतरं ४०० अस्य मूलं २० अयं लंबः ॥ द्वितीयस्या
पि अयमेव । लब्धाबाधा लंबमितयः । क्षेत्रयोर्दर्शनं

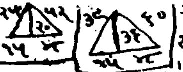

चतुरस्रे लंबाबाध
योर्दर्शनं

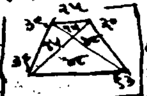

द्वितीयकर्णानयनं । आबाधे योरेक कुमुक्ष्मया [illegible]
[illegible] त्यादिना एकदिक् संस्थे आबाधे १५ । ४८ [illegible] अं
तरं ३० [illegible] लंबौ २० । ३६ योग ५६ वर्गं ३१३६ अंतवर्गं ० युतिर्देव ३१३६ अस्य मू
लं ५६ अयं द्वितीयकर्णः । अस्य चतुर्भुजस्य क्षेत्रफलं त्र्यस्रद्वयमुत्पाद्
तं तयोः फले । लंबगुणं भूम्यर्धमित्यादिना [illegible] १५० । ७३४ [illegible] जातं ७६४ इदं क्षेत्रफलं ।
अस्मिन्नेव क्षेत्रे अपरं षट्पंचाशन्मिस्थाने त्रिंशन्मितं कर्णं प्रकल्प्य द्वितीयक

र्णानयनार्थं क्षेत्रन्यासः। कर्णलंबयोः अल्पमुखलघुभुजयोर्वैपरीत्यकृते न्यासः। इति त्र्यस्त्रद्वयं जातं। कर्णमिता भूमिं प्रकल्प्य क्षेत्रयोर्न्यासः।
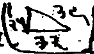

त्रिभुजे
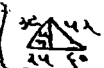

भुजयोर्योग इति सूत्रेण भुजौ २५। ३९ योगः ६४ अंतरं १४ अनेन गुणिते जातं ८९६। भूभाजिते ८९६/३२ लब्धं २८। द्विष्ठा ३२। ३२ ऊनाः ४। युता ६० अर्द्धे २। ३० इमे आबाधे। अथ लंबानयनं। आबाधा २ वर्गः ४ भुजः २५ वर्गः ६२५ अंतरं ६२१ अस्य करणीगतो लंबः। द्वितीयक्षेत्रे पिलंबानयनं। आबाधा वर्गः भुजः ५२ वर्गः २७०४ अंतरं २७०० अयमपि करणीगतो लंबः। द्वितीयकर्णानयने वर्गेण महति छेदेनेत्यादिना ६२१। २७०० अनयोर्मूले जाते २४ २३/२५ । ५१ २४/२५ इमौ लंबौ सवर्णितौ जातौ ६२३/२५ । १२९९/२५ छेदसादृश्यापादनौ जातौ। १२२५/२५ वर्गः ३६२८०/६२५ सवर्णौ ... केनमहछेदमादृश्येकृते जातं ४९०००० । ३१९४०९४ पुनो जातं ३१९४०९४ अस्य आसन्नमूलं २०४५५० नक्रे लब्धो द्वितीय ६२५ कर्णः ६२५ । २०९६४/२५ । १८ २९/५० लंब ६२५ गुणान्न्यूनमर्धमित्यादिना २५०० क्षेत्रयोः फले ९९९९/२५ । ३०९५२/२५ केलब्धं निकटं २३० इदमेव क्षेत्रे भुजपरावर्तेन स्थाप्य २५ ते
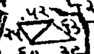

इष्टे त्रिघ्ने मितिकाप्तिते त्र्यस्त्रद्वयं जातं। तयोः कर्णमितिर्भूमिर्द्वयोर्न्यासः

द्वि
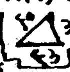

तीयं केवलं क्षेत्रं त्रिभुजे भुजयोर्योगेत्यादिना लब्धे आबाधे १५। ९८। अथ लंबसाधनं। आबाधा २५ लब्धा वर्गः २२५ भुजः २५ वर्गः ६२५ अंतरं ४०० अस्य मूलं २०। इदं द्वितीयक्षेत्रे इष्टे

२०९६४/२५ भुजः ५२

लंबः ३६ इत्थं ते
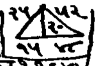

आबाधयोरंतरं ३३ वर्गः १०८९ लंबौ २०। ३६ योगः ५६ वर्गः ३१३६ सर्वैक्ययोर्योगे जातं ४२२५ अस्य मूलं ६५ अयमपरो कर्णः। लंबगुणं भूम्यर्द्धमित्यादिना क्षेत्रफलं ७६४ एतदेव क्षेत्रफलं सम्यक् स्पष्टं चेत्। तत्र मुखे न भूमिं परिकल्प्य भूमिं इत्या द्विलंबाबाधार्थं न्यासः।

त्रिभुजे भुजयोर्योग इत्यादिना लब्धे आबाधे ३/५ । १७२/५ आबाधा ३/५ वर्गः ९/२५ भुजः ३९ वर्गः १५२१ छेदसादृश्ये जातं ३८०२५/२५ ९ पातिते जातं ३८०१६/२५ आसन्नमूलार्थं वर्गेण महतेत्यादिना पंचविंशत्या २५ ते ३८०१६/२५ जातं ९५०४०० अस्य तद्घ्नः ९५०४०००००० मूलं ३०८२८ छेदगुणेन नवं २५ गतमूलेन भक्ते २५ ३०८२८ लब्धं ३० शेषं ५०६८/२५०० चतु २५ त्रिशपवर्तिते ३८ एकत्र अवलंबः कर्णानयने॥ २५०० आबाधा ३/५ च अस्त्र भूमिः ६० छेदसादृश्ये ३०० सवर्णे पातिते २९७ अस्य वर्गः ८८२०९/२५ लंबवर्गः ३८०१६/२५ युतो जातं १२६२२५/२५ पंच विंशत्यापवर्तिते ५०४९ अयं कर्णवर्गः॥ भूमिः ६० आबाधा १७२/५ छेदसादृश्यापादना १२८/५ वर्गः १६३८४/२५ लंबवर्गः ३८०१६/२५ युतो ५४४०० पंचविंशत्यापवर्तिते जातं २१७६ अयं द्वितीय कर्णवर्गः। अनयोरासन्नमूलकरणे कर्णौ २५००। ४०० का स्मितौ। अनयापवर्तिते जातौ कर्णौ ७१ २/५ । ६९ २/५ ... स्मितौ मसांता विह्व वर्गो २५००। ४०० कास्मितौ। अनयापवर्तित्वा जातौ कर्णौ ४६/२० । ९१/५० फलार्थं विंशत्याऽमितो चतुरस्रं कृत्वा अपरं त्र्यस्रं विधाय तयोः फलैक्यं तत्क्षेत्रफलं तद्यथा। एको नवत्या द्विरा ... कर्मायातचतुरस्रं कृत्वा अपरं त्र्यस्रं विधाय तयोः फलैक्यं तत्क्षेत्रफलं। कोटिं तथा पंचविंशतिप्रमाणं भुजं प्रकल्प्य ३९। २५ कोटिभुजघातेकृते जातं ९७५ इदं चतुरस्रस्यत्रिभुज

कल्पिता। एकोनचत्वारिंशन्मितः एको भुजः। द्विपंचाशन्मितोऽपरो भुजः। पंचत्रिंशन्मिता धरा। एवं त्रिभु
जे प्रकल्प्य। सर्वदोर्युतिदलमित्यादिसूत्रेण फलं ॥ १८२ २१ ५० सर्वचतुरस्रफले योजिते जातं १५५४। इदमासं
न्नफलं। अथवा लंबेन निघ्नं कुमुखैक्यखंडं इत्यादिना फलं तदेव १५५४। एवं चतुरस्रे क्षि
प्तेषु बाहुषु अन्यावन्यो कर्णौ तु साध्येते ॥ एवमनियतत्वेऽपि बाहुषु साधितौ नियतौ कर्णावानी
तौ। तदानयने करणसूत्रं ॥ तु...मितभुजघाते तुल्यं यथा ... तं गुणयेत् ॥ योगेन भुजप्र
तिभुजवधयोः कर्णौ पदे स्तः ... कर्णसंश्लिष्टभुजौ कर्णे श्लिष्टभुजौ। योघातः परस्परं हननं
तिभुजवधयोः ... परस्परं ॥ कोऽर्थः। एक
॥ तत्र यथा द्वितीयः ... भाजनीयमित्यर्थः ॥ भुजप्रतिभुजवधयोरन्त्यादिमुखभुजवधयोर्य
स्य कर्णे श्लिष्टभुजः ... ॥ तयोः पदे मूले विषमे चतुरस्रे कर्णौ भवतः ॥ कानि पूर्वोक्तन्यासः ॥
गेन ते ... गुणयेत् ॥ हन्यात् ॥ तयोः ... भुजौ ५२। ६० वधे २५ ३९ जाते २७५ अत्र ... १५२० गुणि
एकस्य कर्णस्य कर्णश्लिष्टौ भुजौ २५। ३९ द्वितीयस्य कर्णश्लिष्टौ भुजौ ५२। ६० वधे ... ४०९५ द्वितीयक ... र्ण
ते जाते ३१२० योगे ३१२० २७५ जातं ~~...~~ ४०९५ ... ३९१५०२ घाते २५ ६० ३९ गुणितो जातो १५०० २३४० योगे २३४० १५०० जातं ३८४० ॥
मितौ भुजौ २५। ५२ ... पंचपंचाशदधिकशतं ... तच्चतुर्भिर्हृतं
अपमांसभागार्थं न्यासोऽयम् ॥ ४०९५ ३८४० ... ॥ २ ॥ ४०९५ ३९१५०२५ अनयोर्घातः ५२ ३९ वधे २०२८ ६० २५
वर्तितेर्जातो ८ ... भुजप्रतिभु ३८४० ... गे ३५२८ अनेन ... ३५२८ गुणितौ जातौ ३९७५ ... १८२२४ ... ७ ... अनेन स्वस्व
हते १५०० वा ॥१७८॥
हृते जाते ३९३२१। ३२३५१ अनयोर्मूले ६३। ५६। इमौ कर्णौ चतुरस्रस्य ॥ अस्य कर्णानयनस्य प्रक्रियागौ
रवं लघुप्रक्रियया ग्रन्थकारः भास्कराचार्योऽनयोरेव कर्णयोरानयनमाह ॥ क

रणसूत्रं ॥ अभीष्टजात्यद्वयबाहुकोट्यः परस्परं कर्णहता भुजा इति। चतुर्भुजं द्विषमं प्रक
ल्पितं ... भुजा द्वयानतः। बाहुकोटिवधः कोटिवधेन युक्तः स्यादेकाकृतिः कोटिवधाद्भुजैक्यं ॥
अन्यात् लघौ सत्यपि साधनेऽस्मिन् सर्वैः कृतं यद्गुरुतं न विद्मः। अभीष्टं कल्पितं जात्यद्वयं
अभीष्टजात्यद्वयं। तयोर्बाहुकोटयः ॥ भुजलंबाः परस्परं अन्योन्यं कर्णहताः। कृतिगुणिताः
संतः यद्विषमं चतुर्भुजं कल्पितं स्युः विषमं ॥ तत्र भुजा बाहवो भवंति। तस्तेन तस्मात्त्रिभुजद्व
यात्। तत्र चतुर्भुजे कानि कर्णौ भवतः। तु पुनरर्थे ॥ बाहुकोटिवधः भुजयोर्घातः कोटिवधेन युक्तः
युक्तः सन् एका कृतिर्भवति कोटिभुजावधे स्यात् कोटिः भुजा कोटिभुजौ तयोर्वधः कोटिभुज
वधस्तस्यैक्यं ॥ अन्या द्वितीया कृतिर्भवति। द्वितीयः कर्णो भवतीत्यर्थः ॥ अस्मिन् लघौ साधने
लघुके सत्यपि विद्यमानेऽपि सर्वैः सर्वाचार्यैर्यद्गुरुसाधनं घनतरसाधनं कृतं प्रक्रियागौरवं
कृतं तद्धायित्वं मनिध्र्व...यं तन्न जानीमः। जात्यद्वयस्य न्यासः ॥ भुजकोटिकर्ण
... कृतं ... भुजः। कोटिः ३ कर्णः १३ ... ४ घाते ५२ इमे च
घातः बाहुः १२ कोटिः ५ घाते ६० अयमेको भुजः। कोटि ३ कर्ण १३ ... भुजः ४ घाते ५२ इमे च
घातः बाहुः १२ कोटिः ५ घाते ६० ... तेषां मध्ये ... लघुपंचविंशतिप्रमाणं मुखं ॥ ...
त्वारश्चतुर्भुजाः कल्प्यंते। तेषां ... ॥ कर्णानयनं। कोटिः बाहु १२ द्विबाहु ४ घाते ४८
न्योवामदक्षिणप्रदक्षगतौ भुजौ। दर्शनं 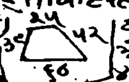 अत्र कर्णे भुजः १२ कोटि ३ घाते ३६ कोटि ५
कोटि ५। द्विकोटि ३ घाते १५ उभयोर्योगे ६३ ४ घाते २० उभये घाते ६५ अयं कर्णः सिद्धिः ॥
भुजः ~~...~~ ... नियतमतो नाद्रियते हर्वाचार्यैस्त्रिभिः ३३ प्र
कर्णयोरनियतिक्षेत्रस्याप्यमितत्वात् द्वृदयमप्यनियतमतो नादृतो ... तयोः प्रमाणमनुसत्यहृदयर
द्विपंचाशन्मितौ कर्णौ कल्पितौ। तयोः प्रमाणमनुसत्यहृदयर

ऽस्यानयनं। भुजः ७७ वर्गः ५९२९ प्रतिभुजः ५२ वर्गः २७०४ तयोर्योगः ८६२५ मूलं ९५ अर्धं ३२ इयं द्वयर
ज्जुप्रमाणं। अथो भुजः ६० वर्गः ३६०० प्रतिभुज २५ वर्गः ६२५ योगः ४२२५ मूलं ६५ अर्धं ६५।२
तद्वदपरोदाहरणं। क्षेत्रे यत्र शतत्रयं क्षितिमितिस्तत्र त्वेकतुल्यं मुखं। बाहू द्वे कृतिभिः शता
ति धृतिभिस्तुल्यौ च तत्र श्रुती। एका खाश्वयमैः समानितिथि भुजौ च न्याय लंबको तुर्मगो धृ
तिभिस्तथा जिनयमैर्योगश्च वो लंबयोः॥ तत्र खंडे कथयाधरे भवतयोर्योगस्त्वं नावधा
स्तस्सूची निजमार्गवृद्धभुजयोर्योगेन यस्मात्ततः। साबाधं ततयं बकं च भुजयोः सूच्याः प्र
माणं च के सर्वगाणितकप्रपञ्चकुशलनितरां क्षेत्रे इदृक्षोऽसि चेत्॥ यत्र यत्र क्षितिमितिर्भूमानं
शतत्रयं त्रीणि शतानि मुखं वदनं तत्वैकतुल्यं तानि पंचविंशतिः इदुरेकः पंचविंशत्यधि
कशतप्रमाणं। बाहू भुजौ द्वौ कृतिभिः शताति धृतिभिस्तुल्यौ। खं शून्यं कृतिः विंशति
शतिः। एको भुजः षष्ट्यधिकशतद्वयप्रमाणः। शरपंच अतिधृतिरेकोनविंशतिः अपरो भु
जः पंचनवत्यधिकशतप्रमाणः॥ तत्र क्षेत्रे एकाश्रुतिः खाश्वयमैः समा। खं च अश्व सप्त यमौ च ख
श्वयमाः तैः खाश्वयमैस्तुल्या समा। अशीत्यधिकशतद्वयप्रमाणा॥ अन्या अपराश्रुतिस्तिथि
गुणैः समा॥ तिथयः पंचदश। गुणास्त्रयः। तैस्तुल्या पंचदशाधिकशतत्रयप्रमाणा। तत्र लंबकौ
तस्मिन्क्षेत्रे स्यातां यो गो धृतिजिनौ धृतिरष्टादश जिनयमैः जिनाश्चतुर्विंशतिः यमौ द्वौ ताभ्यां ॥७५॥
धृतिभिः जिनयमैस्तुल्यौ॥ एको लंबः नवाशीत्यधिकशतैकप्रमाणः॥ अपरश्चतुर्विंशत्यधिकशता
नद्वयप्रमाण इत्यर्थः॥ अवोलंबयोर्योगात् कृतितं बसंयोगात्॥ अधरे अधोभागस्थिते
तत्खंडे कथय। अवलंबयोर्योगात् अधःस्थितखंडे द्वे कथय। अवलंबयोगात् कांचि

ते लंबाबाधा। लंबेन च अवधे च ते आबाधाः कथय। च समुच्चये। निजमार्गवृद्धभुजयोः। स्वमार्गे
ण वृद्धौ भुजौ निजमार्गवृद्धौ भुजौ तयो निजमार्गवृद्धभुजयोर्योगाकृतेः या सूची स्यात् तां कथय॥ त
तोऽनंतरं सूच्याः साबाधं आबाधारहितं लंबकं मध्यलंबकं कथय॥ भुजयोः केप्रमाणे नवत इदे
गणितकगणितकलाकुशल इदं सर्वं प्रपञ्चवत्कथय॥ अत्र क्षेत्रे नितरां अतिशयेन चेद्यदि
दक्षोऽसि। स्तत्रस्य॥ मोत्रवसि। भूमानं ३०० मुखं १२५ बाहू २६०।१९५। लंबौ २५२।१८९ ले
त्रस्य न्यासः

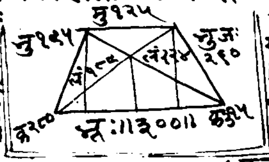

अत्र करणसूत्रम्॥ लंबतदाश्रितबाहोर्मध्यं संध्याख्यम स्य लंबस्य॥ संधेरूनाभूः पीठं साध्यं यस्याधरखंडं॥ तत्संधिपरलंब
श्रवणाभिः। श्रवणा भिहितः परस्य पीठेन तत्कोलंबस्य स्याद्योगा स्यातामधर
खंडे॥ लंबतदाश्रितबाहुमध्ये लंबतदाश्रितबाहू। तयोर्लंबत
दाश्रितबाह्वोः मध्यं अंतरं प्रदेशः। स्य लंबस्य संध्याख्यं संधि नाम।
भूः धरा संधेरूना संधेरूना भूः संधि ऊना भूः पीठं पीठमिति संज्ञा। शेषधराद्
त्यर्थः॥ यस्य लंबस्य कर्णस्य वा। अधरे लंबकर्णयोर्योगादधरस्थिते खंडे साध्यं साधनीयं
भवति॥ तत्संधिस्तस्य लंबस्य संधिः परलंबो द्वितीयस्तल्लंबः। तथा श्रवणेन कर्णे
न अभिहितोऽपि तः सन् परपीठेन हृतो तत्कोऽसन् लंबकस्त्वो योगादधः खंडे जयतः। को
ऽर्थः। यदा संधिपरलंबेन हत्वा परपीठेन भज्यते तदा लंबाधः खंडं लभ्यते। यदा संधिः श्रवणेन
हत्वा परपीठेन भज्यते तदा कर्णाधः खंडं लभ्यत इत्यर्थः॥ यत्क्षेत्रे लंबो बाश्रित इत्यनेन सूत्रेण लंबः १८९
तदाश्रितबाहुः १९५। अनयोर्वर्गौ। लंबवर्गः ३५७२१ बाहुवर्गः ३८०२५। अंतरं २३०४ अस्य मूलं ४८ सं

ॐ॥ धिसंज्ञा। बाकुः २६० लंबः २२४ लंबवर्गः ५०१७६ बाकुवर्गः ६७६०० अनयोर्विश्लेषः १७४२४ अस्य
मूलं १३२ अयं संधिः। अनेनोना भूः १६८ अस्य पीठमिति संज्ञा। अथ लंबाधःखंडसाधनं। लंबः १८ अस्य
संधिः ४८ परस्तंभ उन्नतः परपीठं त्र क्षेत्रे लंबः २२४ संधिः ४८ पीठं १६८ भाज्यभाजकौ चतुर्विंशत्यापवर्तितौ
२२४।२।७। गुणहारौ समसंज्ञिः समाना संप्रमार्जितौ चतुर्विंशत्यधिकशतद्वयस्य समसंख्याकत्वात् ३२।२।१। द्वात्रिं
शता हते ६४ इदं लंबाधःखंडं। त्रैराशिकं॥ यद्यष्टषष्ट्यधिकशतेन न्यूनखंडेन चतुर्विंशत्यधि
कशतद्वयोर्लंबस्तदा चत्वारिंशन्मितया संधिन्यूनतया ऽवधया कियान् लंब इति॥ न्यासः १६८।२२४
१।४८। भाज्यहारौ चतुर्विंशत्यापवर्त्य ७।२२४।२। ततो भाज्यभाजकौ। ततो भाज्यभाजकौ सप्तभिरपवर्ति
तौ जातौ १।३२।१। हतेन क्षेत्रे लंबाधःखंडं ६४। कर्णाधःखंडं साध्यते॥ संधिः ४८ कर्णः २८० पीठं १६८ भा
ज्यभाजकौ चतुर्विंशत्यापवर्त्य गुणहारौ सप्तभिस्सप्तभिरपवर्तितौ २।४०॥ गुणितेन क्षेत्रे चलसंधि
कर्णाधःखंडं ८०। त्रैराशिकं यथा। यद्यष्टषष्ट्यधिकशतेन पीठन्यूनेन न्यूनखंडेनाशीत्यधिकशतद्वय
मितः कर्णः। तदाष्टचत्वारिंशन्मितेन संधिन्यूनेनावधाखंडेन कियान्कर्ण इति॥ न्यासः॥ १६८।२८०
४८। प्राग्वदपवर्तिते १।४०।२। इच्छाहते प्रमाणभक्ते लब्धं कर्णाधःखंडं ८०। द्वितीयलंबाधःखं
डानयने॥ संधिः १३२ लंबः १८९ परपीठं २५२ गुणहारौ त्रिषष्ट्यापवर्तितौ। नवाशीत्यधिकशतस्य त्रिष
ष्टितमो भागो ३ द्वापंचाशदधिकशतद्वयस्य त्रिषष्टितमो भागो ४ चतुर्द्वात्रिंशदधिकशतस्य चतुर्थांशो ३३ उ
हते लब्धं लंबाधःखंडं ९९। त्रैराशिकं। यदि द्विपंचाशदधिकशतद्वयेन पीठन्यूनेन न्यूनखंडेन ॥८०॥
नवाशीत्यधिकशतमितो लंबस्तदा द्वात्रिंशदधिकशतमितेन संधिनाऽवधाखंडेन किया
न्लंब इति॥ न्यासः। २५२।१८९।१३२। भाज्यभाजकौ त्रिषष्ट्यापवर्तिते ४।३।१३२। चतुर्भिश्चतुर्थां

हनि ३ | नबा ३३ | नल १

शे १ द्वात्रिंशदधिकशतस्य चतुर्थांशो ३३ इति कृते जाते १।३।३३ इच्छाहते प्रमाणभक्ते जातं ९९॥
इदं कर्णाधःखंडं। अनुपातेन प्रत्ययः कार्यः। यदि द्वापंचाशदधिकशतद्वयमितेन न्यूनखंडेन
पीठनाम्ना पंचदशाधिकशतत्रयपरिमितः कर्णस्तदा द्वात्रिंशदधिकशतमितेन संधि
नाम्नावधाखंडेन कियान्कर्ण इति न्यासः। २५२।३१५।१३२। भाज्यभाजकौ त्रिषष्ट्यापवर्त्य गु
णहारौ ४।५।१३२। गुणहारौ चतुर्भिरपवर्तितौ जातौ १।३३।५। इच्छाहते प्रमाणभक्ते चलखंडं क
र्णाधस्तनं खंडं १६५। कर्णयोगाद्या बाधा लंबज्ञानार्थं सूत्रं॥ लंबौ भूघ्नौ निजनिजपीठविभक्तौ च
वंशौ स्तः। तन्मार्गेण वधश्च सो योगे छिन्नाः खंडेन॥ लंबौ भूघ्नौ भूगुणितौ। निज निजपीठ
विभक्तौ स्वस्वाबाधाघ्नौ लब्धौ वंशौ जायेते। तत्र पूर्वोदाहरणे प्राग्वत्। अन्योन्यमूलाग्र
गसूत्रयोगादित्येनानीतो लंबः साध्यः। ऊर्ध्वखंडन्यूनखंडे साध्ये। लंबः १८० भूः ३०० निजपीठं
२५२ भाज्यभाजकसमायाज्याशीत्यधिकशतस्य त्रिषष्टितमो भागो ३ द्वापंचाशदधिकशत
द्वयस्य त्रिषष्टितमो भागो ४ चतुर्लब्धं चतुर्थांशो शतत्रयस्य चतुर्थांशो ७५ इति कृते जातं ७५ २
हतेन क्षेत्रे चलखंडो वंशः २२५। द्वितीयो लंबः २२४ भूः ३०० निजपीठं १६८ न्यूनपीठं द्वादशभि
रपवर्तितौ लंबपीठे द्वादशभिरपवर्तिते इति जातं २५ | हतेन क्षेत्रे चलखंडो द्वितीयो वंशः ४००
अन्योन्यमूलाग्रग इत्यादिना वंशौ २२५।४००। अनयो र्वधे इत्यादिना प्रमाणगुण
क्षो जातो। वंशयोर्योगः ६२५। अयं हारः। भाज्यभाजकौ शतचतुष्टयस्य पंचविंशतितमो १६ पं
चविंशत्यधिकशतषट्कस्य पंचविंशतितमो २५। अस्य स्वांशो ९ पंचविंशत्यधिकशतद्वयस्य

पंचविंशतिनमित्रो २ इतिकृते जातं ८ । इतेनक्के च घ्नो लंबः १६८ भूखंडानयने भूः ३०० । वंशौ २२५ ।
।५०० वंशयोगः ६२५ वंशोनघ्नो । ९ । वंशयोगनक्को ३०० । ३०० भाज्यभाजकौ पंचविंशत्याप
वर्त्यततो गुणहारौ पंचविंशत्यापवर्त्तितौ ४०० । ४०० ६२५ । ६२५ जातौ १२ । १२ इतेनक्के च लब्धे
भूखंडे १०८ । १९२ । आभ्यां भूखंडाभ्यां लंबस्य त्रैराशिकेन ८ । ९ प्रत्ययः । यदि त्र
तत्र यमित याभूम्या पंचविंशत्यधिकशतत्रयमितो वंशस्तदा षधिनवत्यधिकशतेन के नकि
यान्लंबः ३०० । २२५ । १९२ प्रमाणेच्छा हादत्रा त्रिरपवर्त्य पुनः प्रमाणफले पंचविंशत्यापव
र्त्तिते १ । ९ । १९ । इच्छाहते प्रमाणभक्ते जातो लंबः १४४ द्वितीयेनाबाधाखंडेनानुपातः ३०० ।
४०० । १०८ । एवं वितूलनेलंबः स एव । अथ सूचीलंबाबाधा भुजज्ञानार्थं सूत्रं । लंबहतो
निजसंधिः परलंबयुताः समाकृयोज्ञेयः । समपरसंध्योरैक्यं हारस्तेनोधृतौ तौ च । समपर
संधी लघ्नौ स्याबाधे पृथक् स्यातां ॥ हारहृतः परलंबः सूचीलंबो परे लघ्नौ ॥ सूचीलंब
घ्नौ भुजौ निजनिजलंबौ धृतौ भुजौ स्याः । एवं क्षेत्रक्षोदः प्राज्ञैरैराशिकाद्वज्ञेयः ॥ निजसंधिः
स्वकीयसंधिः परलंबगुणः परलंबहतः । स्वलंबनक्कः समाकृयः समसंज्ञो ज्ञेयः ॥ वेदितव्यः ॥
समपरसंधीः । समः परसंधिश्च सममपरसंधी तयोः समपरसंध्योः ऐक्यं योगः । हारः हार
संज्ञः । तेन हारेण समपरसंधि पृथग्धृतौ नक्कौ भूघ्नौ भुजाहतौ स्याबाधे सूचीभूखंडे स्या
तां । भवतः ॥ परलंबो ऽन्यलंबः हारहृतः हारनक्को भूघ्नो भुजागुणितः सूचीलंबो भवेत् ॥ सूची ॥ ८१ ॥

लंबघ्नभुजौ । सूचीलंबेनघ्नौ गुणितौ भुजौ सूचीलंबघ्नभुजौ ॥ निजनिजलंबो धृतौ स्वस्वलं
बनक्कौ सूची~~लंबौ~~ भुजौ स्तः सूचीबाहू भवतः ॥ प्राज्ञैर्विद्वद्भिरेवमनुनाप्रकारेण
क्षेत्रक्षोदः क्षेत्रनिश्चयस्त्रैराशिकात् ज्ञेयो वेदितव्यः ॥ त्रैराशिकप्रत्यया प्रत्ययकरणीय
इत्यर्थः ॥ लंबः २२४ अस्य संधिः १३२ परलंबः १८९ गुणनजने १८९ गुणहारौ सहा त्रिर
पवर्त्तितौ २१ । ३२ भाज्यहारौ चतुस्त्रिरपवर्त्तितौ २१ । ३३ गुणितंजा ३३ । २२४ तं ८९ । ८ अयं सम
संज्ञः अस्य ३३ । ३२ समसंज्ञस्य परसंधिनासह योगा थर्म सः ८ । ८९ । ५८ । ९ अस्य
स्तंभस्य ... छेदाभ्यां छेदसाद्रूप ८९ । ८ । ३५४ । ८ योगे १२९५ अयं हारसंज्ञः ८ । ९ अ
यस्मिन् ८ तेन ८९ । ८ । १२९५ । ५८ । ९ । ८ । १२९५
नेन समपरसंधिनक्कौ छेदांशविप सर्वेषां त्रिस्त्रिरपवर्त्तिते ८९ । ८
समराशिराशेरपवर्त्यापवर्त्ते छेदगनाः भूः ३०० अनयागुणितो ३०० गुणकभाजकौ
२८७ । १११ । ८ । ४२५ । १ । ४२५ अथ छेदांशविदुनाः २८७ । १२८ । ४२५ । ४२५ तो १२ । १२ इतोजाते ॥ १२८ । ४२५ । ५४८ । १९ । १५३६ । १९
पंचविंशत्यापवर्त्त्य २८७ । १९ । १२८ । १९ परलंबगुणः २२४ । ५८ गुणहारौ सप्तभि
इयं स्याबाधे । अथवा संधिः ४८ । निजलंबः १८५ गता अयं स्च यदि नवाशीत्यधि
रपवर्त्य जाते ३२ । ५८ । २१ भाज्यहारौ त्रिस्त्रिरपवर्त्य ३२ । १६ । २ गुणिते नप्रमा २२४ । ५८ । १८८ लो भुजस्तदा अनेन स्चचि मितेभ
कशतमितेन लंबेन पंचनवत्यधिकशत दे नवाशीत्याधिकपंचशतेनापव
नकि मिति मा ॥ यथा ॥ २८८ । १ । १९५ । १ । ६०८ । १९ प्रमाणेच्छे
र्त्तितेजाते १ । १९५ । २ । ३२ । २१ गुणिते एकेन नक्कौ च जातो भुजः ६२८० । १९ द्वितीयभुजस्य

त्रैराशिकं। यदि चतुर्विंशत्यधिकशतद्वयमितेन लंबेन षष्ट्यधिकशतद्वयप्रमाणो भुजः। तदा नवत्या सार्धचत्वारिंशता लंबेन कियान्भुजः इति। न्यासः। २२४। २६०। १०८ प्रमाणेच्छे चतुर्विंशत्यधिकशतद्वयेनापवर्तिते १। २६०। २७ इच्छाहते प्रमाण १ भक्ते च जातो भुजः ७०२० अस्य हृद्या नयने भुजः॥ ३०० प्रतिभुजः १२५। अनयो वर्गौ ९०००० १५६२५ मूलं ३२५। अर्धं ३२५ अथवा भुजः १२५। प्रतिभुजः २६०। अनयोः कृती। १५६२५। ६७६०० योगः १०५१२५ मूलं ३२५। अर्धं १६२ एवं सर्वत्र भागहारत्रैराशिकप्रमाणानुरूपयुक्तिभ्यः यथा योग्यं फलं छेद प्रकल्प्य सुधिया त्रैराशिकं तु २ ह्यं॥ क्षेत्रदर्शनं॥ व्यासे भनंदाग्निहते विभक्ते खबाणसूर्यैः परिधिस्तु सूक्ष्मः॥ द्वाविंशतिघ्ने विहृतेथ शैलैः स्थूलोथवा स्याद्व्यवहारयोग्यः॥ व्यासे क्षेत्रस्य विस्तारेभनंदाग्निहते भानि च नंदाश्च अग्नयश्च भनंदाग्नयस्तैर्हते भनंदाग्निहते भानि नक्षत्राणि सप्तविंशतिः नंदा नव। अग्नय

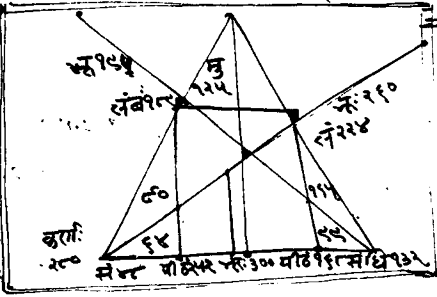

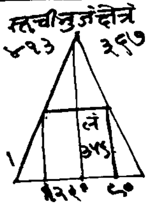

॥८२॥

स्त्रयो दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयाः इति कोर्थः॥ सप्तविंशत्यधिके शोनचत्वारिंशच्छतैर्गुणितेइत्यर्थः॥ विभक्ते हृते कृतेकैः खबाणसूर्यैः खे च बाणाश्च सूर्याश्च खबाणसूर्याः तैः खबाणसूर्यैः खं शून्यं बाणाः पंच। सूर्याः द्वादश। पंचशदधिकद्वादशशतैर्भाजितेइत्यर्थः॥ सुस्पष्टो गतिस्फुटः परिधिः परिणाहो भवतीत्यर्थः इति॥ अथवा व्यासे द्वाविंशत्याहते शैलैः सप्तभिर्विहृते भक्ते स्थूलो व्यवहारयोग्यः प्रवर्तकोभवति॥ उदाहरणं॥ विष्कंभमानं किल सप्त यत्र तत्र प्रमाणं परिधेः प्रचक्ष्व॥ द्वाविंशतिर्यत्परिधिप्रमाणं तद्व्याससंख्यां च सखे विचिंत्य॥ किल इति संभावनायां॥ यत्र क्षेत्रे विष्कंभमानं व्यासप्रमाणं सप्त॥ सप्तसंख्यं। तत्र क्षेत्रे परिधेः परिणाहस्य प्रमाणं चिंतयित्वा कथय इति॥ न्यासः। ७। भनंदाग्नि ३९२७॥ अनेन हते जाते २७४८९ खबाणसूर्यैर्विभक्ते २७४८९ / १२५० लब्धं परिमाणं २१ १३९ / १२५० अथवा न्यासः। ७ द्वाविंशतिहते २२ / ७ जातं १५४ शैलैः ७ भक्ते लब्धं २२ इदं व्यवहारेण खबाणसूर्यैर्गुणितं १२५० जातं लब्धं परिधेर्मानं २७५०० सवर्ण॥ व्यासानयनं॥ परिधिः २२ भनंदाग्निभक्ते २७५०० / ३९२७ लब्धं व्यासमानं ७ / १ इदं स्थूलमानं २२ / ७। एका दशानां वृद्धितः स्थूलत्वं॥ करणसूत्रं॥ वृत्तक्षेत्रपरिधिगुणितव्यासपादः फलं तत्॥ क्षुण्णं वेदैरुपरि परितः कंदुकस्येव जालं। गोलस्यैवं तदपि च फलं पृष्ठजं व्यासनिघ्नं षड्भिर्भक्तं भवति नियतं गोलगर्भे घनाख्यं॥ वृत्तक्षेत्रे वर्तुलक्षेत्रे व्यासपादः विस्तारचतुर्थांशः परिधिगुणितः परिणाहहतः सन् फलं क्षेत्रफलं भवति। तत्फलं वेदैः क्षुण्णं चतुर्भिर्गुणितं गोलस्य

वृत्तपाषाणस्य उपरिपरितः उपरिष्टात्परितः सर्वतः फलं गोलस्योपरिपरितः फलं भवतीत्य
र्थः॥ यथा कंदुकस्य जालं उपरिपरितो भवति॥ तदपि दृष्टजं फलं व्यासनिघ्नं विस्तारगुणितं षड्
भिर्भक्तं घ॥ इति विदितं गोलगर्भे गोलमध्यप्रदेशे घनात्मं घनहस्तात्मकं फलं भवति। उदाह
रणं॥ यद्व्यासस्तुरगैर्मितिः क्रिलक्षफलं क्षेत्रे समितत्रक्रिं॥ व्यासः सप्तमितः यस्य सुमते गोलस्य
तस्यापि किं॥ दृष्टं कंदुकजालसन्निभं फलं तस्यैव गोलस्य किं॥ मध्ये ब्रूहि घनेफलं च विमलां
चेद्विन्सि लीलावती॥ क्रिलसं भावनायां॥ यद्व्यासः यस्य क्षेत्रस्य विस्तारः तुरगैर्मितिः सप्तह
स्तप्रमाणः॥ तत्र समे क्षेत्रे समाने भूमिप्रदेशे किं फलं क्रियत्सर्वक्षेत्रफलं स्यात्॥ हे सुमते कु
तुहू यस्य गोलस्य व्यासो विष्कंभः सप्तमितः सप्तहस्तप्रमाणः। दृष्टे दृष्टजागे कंदुकजालसंनिभ
फलं कंदुकजालेन संनिभं सदृशं फलं कंदुकजालसंनिभं फलं॥ तस्य च गोलस्य मध्ये गर्भगतं
घनफलं घनहस्तात्मकं फलं किं स्यात् ब्रूहि॥ त्वं च हे विमलधीमति लीलावती पाटिस्त्र
पावे विजानासि॥ न्यासः॥ व्यासः ७ अस्य पादः ७/४ परिधिः २१९९ / १२५० अनेन गुणिते जाते १९२४२३ / ५०००
भक्ते लब्धं ३८ इदं क्षेत्रफलं। गोलपृष्ठानयनं। इदं फलं १९२४२३ / ५००० सवर्णितं। १९२४२३ / ५००० भक्ते
वेद ४ जातं २४२३ / ५००० वेदैर्हतं गुणकभाजकन्यायात् अपवर्तनं च तुभिरपवर्त्तितं १९२४२३ / १२५० जाते १९२४२३ / १२५०
लब्धं गोलपृष्ठजं फलं १५३ / ११९३ / १२५० गोलगर्भे घनफलानयनं॥ अस्मिन्फले सवर्णितं
व्यासनिघ्नं षड्भिर्भक्तं ७/६ १२ २४२३ / १२५० भाज्यभाजकौ त्रिभिरपवर्त्तितौ ॥८३॥

तौ ७/२ १९४९६१ / १२५० गुणिते जाते ७५२९७ / २५०० भक्ते लब्धं॥ गोलमध्यघनफलं १७९ / १४९७ / २५०० प्रकारांतरेण गो
दाकरणसूत्रं॥ व्यासस्य वर्गं त्रिनवाग्निनिघ्ने सूक्ष्मफलं पंचसहस्र
भक्ते॥ रुद्राहते वाऽर्कहृते च वा स्यात्स्थूलं फलं स्याद्व्यवहारयोग्यं॥ घनीकृतव्यासदलं निजैकविं
शांशयुग्गोलफलं घनं स्यात्॥ व्यासस्य विष्कंभस्य वर्गे त्रिनवाग्निनिघ्ने सप्तविंशत्यधिकैकोनच
त्वारिंशच्छतगुणिते। पंचसहस्रभक्ते सहस्रपंचकविहृते सूक्ष्मं स्पष्टं फलं भवति। अथवा व्यासस्य
वर्गे रुद्राहते एकादशाभिर्गुणिते अर्कहृते च तुर्दशभिर्भक्ते व्यवहारयोग्यं प्रवृत्तियोग्यं स्थूलं किंचिदसंत
रं फलं स्यात् भवति॥ घनीकृतं व्यासदलं। घनीकृतो यो व्यासः घनीकृतस्य व्यासस्य दलं घनीकृतव्यासदलं
निजैकविंशांशयुक् निजः आत्मीयो यः एकविंशांशः एकविंशतितमो भागस्तेन सहितमित्यर्थः॥
गोलफलं घनात्मकं स्याद्भवति॥ उदाहरणं व्यासस्य न्यासः॥ ७। वर्गे ४९ त्रिनवाग्निहते ३९२७ जातं
१९२४२३ पंचसहस्रभक्ते १९२४२३ / ५००० लब्धं सूक्ष्मं फलं तदेव ३८ २४२३ / ५००० अथवा व्यासवर्गे ४९ ४९
रुद्राहते ११ जाते ५३९ अर्कभक्ते ५३९ / १४ लब्धं स्थूलं २४२३ / ५००० फलं ३८ घनफलानयनं॥ व्या
सः॥ ७ घ ७/२ ने ३४३ दलं ३४३ / ८ निजैकविंशांशयुक्॥ ३४३ / ८ तत २ २ छेदांशयोर्निहे
सादिति कृते जातं॥ ७५४६ / १६८ अपवर्त्तिते जातं ३७७३ / २१ भक्ते २ / २१ लब्धं घनफलं १७९ / ३ इदम
पि स्थूलं। करणसूत्रं। ज्याव्यास ४ २१ योगां २ तरघातमूलं व्यासस्तदूनो
दलितः शरः स्यात्॥ व्यासाच्छरोनाच्छरसंगुणाच्च मूलं द्विनिघ्नं भवतीह जीवा॥ जीवार्धव
र्गे शरभक्तयुक्ते व्यासप्रमाणं प्रवदंति वृत्ते॥ ज्याव्यासयोगांतर॥ मिति श्लोकार्थः॥ ज्याव्यासयोगां
तरेण ज्याव्यासयोगं हत्वा मूलं वर्गमूलं ग्राह्यमित्यर्थः॥ व्यासो विस्तारः। तदूनस्तेन मूलेनक

नोऽशुनः। दलितोऽर्धीकृतः सन् शरः स्यात्॥ बाणमाने भवति॥ व्यासात् विष्कंभात् शरो
नात् शरप्रमाणहीनात् शरसंगुणात् बाणहतात् मूलं वर्गमूलं द्विनिघ्नं द्वाभ्यां गुणितं द
इव्यासे जीवा भवति॥ प्रजीवि ना स्यात्। जीवार्धवर्गजीवायाः अर्धं जीवार्धं तस्य वर्गो
जीवार्धवर्गः॥ तस्मिन् जीवार्धवर्गे शरभक्तयुक्ते। शरेण भक्तः शरभक्तः शरभक्त
श्च युक्तश्च शरभक्तयुक्तः॥ तस्मिन् शरभक्तयुक्ते॥ कोर्थः॥ ज्यावर्गः शरेण विभज्य शरभक्त
कार्यं इत्यर्थः॥ वृत्तेवतु संक्षेत्रे तद्व्यासमाने विष्कंभप्रमाणे वदति कथयति॥ अत्रोद्देशकः॥
दशविस्तृतिवृत्तांतः तत्र ज्या षण्मितासखे॥ तत्रेषुं वद बाणज्योज्या बाणाभ्यां च विस्तृतिं
यत्र क्षेत्रे वृत्तांतः वृत्तमध्यप्रदेशः दशविस्तृति दशप्रमाणा विस्तृतिविस्तारो यस्य
तद्वृत्त। विस्तृतिः व्यासे जिनीब षण्मिता षट्प्रमाणा। हे सखे तत्रेषुं वद। बाणं कथय।
बाणात् शरात् ज्यां जीवां वद। ज्याबाणाभ्यां विस्तृतिं विष्कंभं वद व्यासः॥ ज्या ६ व्या
स १० योगे १६ अंतरं ४ अनेन हते ६४ जातं ६४ मूलं ८ व्यास १० मूलेनो नीकृतं
जाते २ दले १ इदं बाणमानं। व्यास १०। शर १ अनेन ऊनीकृते ९ शर गुणे ९
मूलं ३ द्विघ्नं ६। इयं जीवा॥ व्यासानयने॥ संजीवनी ६। ॥८४॥
एकेन भक्ते गुणिते यत् तत् देव। मूलं ३। द्विघ्नं ६। इयं जीवा॥ एकेन भक्तेन तदेव ९ शरयुक्ते जाते १० इदं विष्कंभमानं। एवं अन्यत्रापि विष्कंभे जी
अर्धं ३ वर्गः ९ एकेन भक्ते तदेव ९ शर १ युक्ते जाते १० इदं विष्कंभमानं।

जीवाबाणानां साधनेन कृत्वा विष्कंभानयने कार्यं॥ यानि कर्णकोट्युत्पादीनि क्षेत्राणि। चित्री दाहरणे
क दाहृतानि तानि वृत्तक्षेत्रसि। जिनीवासो नाद प्रपंते॥ वृत्त व्यासप्रमाणं ४० जीवामाने ३२ ज्या व्यास
योगांतरेत्यादिना लब्धं शरमाने ८ इस्त ८ व्यास समे व्यासात् शरोनादिति जीवा प्रत्ययः। उदाहरणं।
यदि समभुवि वेणुर्द्वित्रिहस्तप्रमाण इत्यादि॥ अत्र संजिनी ३२ इदं वंशमाने। शरोन व्यासः ए
वं च। मूलादंतरं च हस्ताः १६ इदं ज्यार्धवर्गः २५६ शरोन व्यासभक्ते (२५६/३२) लब्धं ८ वंशयो जि
ते जाते ४० इदं व्यासमानं। अर्धं २० अयं कर्णः। अत्र वंशोन च ग्र (३२/८) स्तत्र ज्यार्धं शोव १२
इयं कोटिः। क्षेत्रदर्शनं। 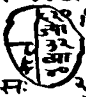 द्वितीयोदाहरणं॥ अस्ति स्तंभतले त्यादि सर्वोदाहरणं। दत्रा वि
ष्कंभं त्रिगुणितं व्यासः। ३०। जीवा १८ शर ३। अत्र ज्यार्धस्तंभो च्छ्रय हस्ताः ९ वर्गः ८१। व्या
स ३० शर ३। अने नोना व्यासः २७ इदं व्यालबिलांतरालं। अनेन भक्ते (८१/२७) लब्धं ३ अयं शर॥
शरोन व्यासयोजिते जाते ३० इदं व्यासमानं॥ अर्धं १५। इदं व्यालकलापि नोः समगतो मेल
कस्थाने॥ अयं कर्णः॥ अत्र शोधं १२ इदं भुजमानं। तृतीयोदाहरणं। चक्रक्रौंचकुलितइत्यादि॥
अत्र व्यासप्रमाणं नाद त्रिशिरजीवेदर्शिते॥ शरजीवाभ्यां व्यासानयनं। पद्मस्य मज्जनस्था
नमध्ये जीवार्धं हस्तौ २ वर्गः ४ पद्मदर्शपंश्रारः (१/२) अनेन छेदांश विपर्यासेन भक्ते (४/१)(२/१) जातं ८ इदं शरोनव्या
सप्रमानं शरसंयुतं। छेदसादृश्यपूर्वकं तो जाते इदं (१७/२) व्यासमानं। अर्धं (१७/४) अ यं कर्णः। शरोनव्या
समानं (८/१)(१/२) छेदसादृश्यपूर्वेकृते जातं (१५/२) अर्धं १५ इयं कोटिः इदमेव जलगंभीर्य॥ अ

थ व्यासः ८० जीवा ४८ शरः ८ इदं लघुखंडात् शरात् वृत्तच्छेदानयनं॥ लघुजीवा ४८
वर्गे ४ लघुशरः २ अनेन भक्ते जातं ८ इदं वृहच्छरमानं॥ अत्र लघोः शरे युताने प्रागवत्को
टिक योस्तः शर ८ इतं अपरोदाहरणं॥ वृत्ताधस्तनानोच्छ्रया दित्या दि। अत्र मानं॥ ५०० जी
वा ४०० शर १०० इत लोच्छ्रयं शरः शरांतरं जीवार्धं २०० वर्गे ४०००० शरो व्यासः ४००
अनेन भक्ते ४०००० लब्धं १०० अयं शरः। शरोन व्यासेपूर्ण संयुक्ते ५०० अर्धं २५० अयं कर्णः॥
न्य अत्र शरोन व्या ४०० से शरोने कृते ३०० अर्धं १५० इयं कोटिः शराद् ध्वं कोटिमानं ५० एतदुड्डीयमा
नं॥ प्रागुवत् समगतिर्ज्ञातिव्या क्षेत्र दर्शनं। 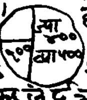 वृत्तादायतचतुरस्रं साध्यं॥ द्विगुण शरोन व्या
सेन क्षोद्यास द्वलेन कर्तो नायतचतुरस्रं यथा। वृत्तस्य व्यासः॥ 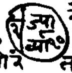 शरः २ द्वि
गुणः ४ अनेनोनो व्यासः ६ ऊनीकृते ६ इयं कोटिः ६ आयत स्य कर्णः १०
वर्गे १०० कोटिवर्गे ३६ अंतरं ६४ अस्य मूलं ८ अयं भुजः। ज्या व्यासकर्णयोरंतरमूलं को
टिः ज्या ८ वर्गे ६४ व्यासः १० वर्गे १०० अंतरं ३६ अस्य मूलं कोटिरियं इयं यदि व्यासार्द्धेनाध्य
नेत दोनयतोऽपि शरतुल्ये द्वे खंडे अवशिष्यते। वृत्ते दर्शनं॥ यद्येक एकत्र शर आनेतु
मिष्यते॥ तदास्मादर्धं ग्राह्यं। एतत्सर्वत्र दर्शये दिति॥ वृत्तांतस्त्र्यस्रादिनवास्रांतानां भु
जानयनाय सूत्रं॥ त्रिद्व्यंकाग्निनभश्चंद्रैः १०३९२३ त्रिबाणाष्टयुगाष्टभिः ८४८५३ वेदाग्निपंचखखा
श्वेभैः ८७०५३४ खखाभ्राभ्ररसैः ६०००० बाणेषुनखबाणैश्च ५२०५५ द्विद्विनंदेषुसागरैः ॥८५॥
४५९२२ कुरामदशवेदैश्च ४१०३१ वृत्तव्यासे समाहते। खखखाभ्रार्क १२०००० संभक्तेल

भ्यंते क्रमशो भुजाः॥ वृत्तांतस्त्र्यस्रपूर्वाणां नवास्रांतं पृथक् पृथक् वृत्तव्यासे वृत्तक्षेत्रविष्कंभे त्रिद्व्यंका
ग्निनभश्चंद्रैः। त्रयश्च द्वौ च अंकाश्च अग्नयश्च नभश्च चंद्रश्च त्रिद्व्यंकाग्निनभश्चंद्रास्तैस्त्रिद्व्यंका
ग्निनभश्चंद्रैः॥ लक्षमेकं त्रीणि सहस्राणि नवशतानि त्रयो विंशतिः गुणनीय। अस्मात् त्रिद्व्यंकेगुणि
ते खखखाभ्रार्कसंभक्ते विंशतिसहस्राधिकलक्षभक्ते वृत्तक्षेत्रस्य मध्ये त्रिभुजस्य भुजा भवंति
॥ त्रिबाणाष्टयुगाष्टभिः चतुरशीतिसहस्राणि अष्टशतानि त्रिपंचाशदधिकानि एभिर्गु
णिते व्यासे हते विंशतिसहस्राधिकलक्षभक्ते वृत्तक्षेत्रस्य मध्ये चतुरस्रसमचतुर्भुजस्य भु
जा भवंति॥ वेदाग्निपंचखखाश्वेभैः सप्तसहस्राणि पंचशतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि एभिर्गुणिते व्यासे
हते विंशतिसहस्राधिकलक्षभक्ते वृत्तमध्ये समपंचास्रस्य भुजा भवंति॥ खखाभ्राभ्ररसैः
षष्टिसहस्रैर्व्यासे गुणिते विंशतिसहस्राधिकलक्षभक्ते वृत्तांतः समषड्भुजस्य भुजा भ
वंति॥ बाणेषुनखबाणैः पंचपंचाशदधिक द्विपंचाशत्सहस्रैर्गुणिते विंशतिसहस्रा
धिकलक्षभक्ते वृत्तांतः समसप्तभुजस्य भुजा भवंति॥ द्वाविंशत्यधिकनवशतपंचचत्वारिं
शत्सहस्रैर्व्यासे गुणिते विंशत्यधिकलक्षभक्ते वृत्तमध्ये वृत्तांतः समाष्टास्रस्य भुजा भवंति॥
कुरामवेदैः एकत्रिंशदधिक एकचत्वारिंशत्सहस्रैर्व्यासे हते विंशतिसहस्राधिकल
क्षभक्ते वृत्तांतर्नवास्रभुजा भवंति॥ उदाहरणं॥ सहस्रद्वितयं व्यासो यत्र वृत्तस्य मध्य
तः॥ समत्र्यस्रादिकानां मे भुजान्वद पृथक् पृथक्॥ ॥यद्वृत्तं वर्तुलक्षेत्रं सहस्रद्वित

यव्यासं। सहस्रद्वितयो। व्यासो। विस्तारोयस्यतत् सहस्रद्वितयव्यासं। तस्यवृत्तस्यम
ध्यतः समत्र्यस्रादीकानांक्षेत्राणांनवास्रांतानां पृथक् पृथक्भुजान्वदकथय॥॥
१०३९२३ २००० १२०००० भाज्यभाजकौसहस्रद्वयेनापवर्त्य गुणहारौत्रिभिरपवर्त्तितौ ३४६४१ ४० भाज्य
लब्धं १७३२ इदंत्र्यस्रभुजमानं। चतुरस्रस्ययथा। ८४८५४३ २००० १२०००० भाज्य
भाजकौप्रा २ गूवदपवर्त्तितौ ८४८५४३ १ हृतेभक्तेच ६० लब्धंचतु
रस्रभुजमानं॥ १४१४ पंचास्रस्ययथा॥ ७०५३४ २०००० २०००० भाज्य भाजकौप्रा
ग्वदपवर्त्य गु ६७ ६० णहारौद्वाभ्यामपव र्त्तितौजातौ ३५२६७ ३० भक्तेल
ब्धंपंचास्रेभुजमानं॥ ११७५ षडस्रस्ययथा॥ ६०००० २००० २०००० भाज्य भाजको
प्राग्वदपवर्त्यगुण ७७ ३० हारौषष्ठ्याषष्ठ्यापवर्त्तितौएके नत्र केलब्धंष
डस्रेभुजमाने १०००॥ सप्तास्रस्ययथा॥ ५२०५५ २००० १२०००० भाज्य भाजकौप्राग्वदप
वर्त्यगुणहारौपंचभिरपवर्त्तितौजा तौ १०४११ १२ भक्तेलब्धंसप्तास्रेभु
जमानं ८६७ अष्टास्रस्ययथा। ४५९२२ २००० १२०००० भाज्यभा जकौप्राग्वदपवर्त्यगुण ॥८६६॥
हारौद्वा ७ १२ भ्यामपवर्त्तितौ जातौ २२९६१ ३० भक्तेलब्धंअष्टास्रेभुजमा

नं ७६५ नवास्रस्ययथा ४१०३१ २००० १२०००० भाज्यभाजकौप्राग्वदपवर्त्य ४१०३१ हृतेभक्तेल
३० ब्धंनवास्रेभुजमा नं ६८३ ५१ ६० क्षेत्राणामुक्रमेणद ६० र्शनंयथा॥॥॥

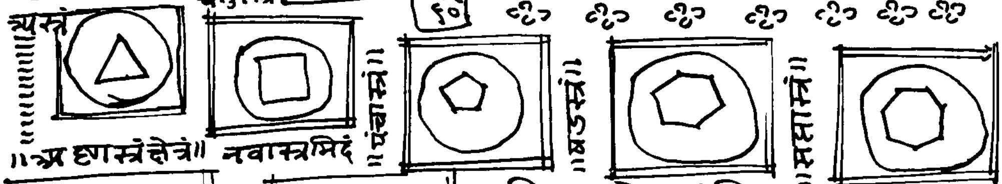

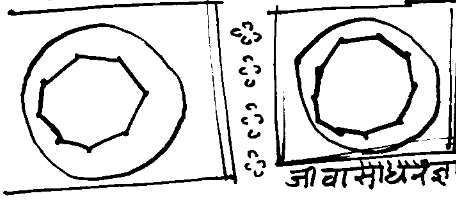

एवमिष्टव्यासेऽन्यस्मिन्नपि विस्तार ए
भ्योऽङ्कवांकेभ्यो ऽन्याऽपिजीवाःसिध्यंति॥
निबध्यंते॥ वास्तुगोलेजोत्पत्तौवक्ष्ये। सिद्धांतेन्
यूनौजीवासाधनेकथयिष्यामि॥ अथस्थूल
जीवासाधनेज्ञानंलघुप्रक्रियया। चापोननिघ्नपरिधिः प्र
थमाख्यः स्यात्पंचाहतः परिधिवर्ग

चतुर्थभागः॥ आद्येनितेन खलु तेन भजेच्चतुर्घ्नं व्यासाहतेप्रथमभाप्रमितं ज्यकास्यात्॥ चापेन निघ्नप
रिधिः। चापेनकुनो दुनस्या पोनः। चापोनश्च निघ्नश्च सचासौपरिधिश्च चापोनपरिधिः। प्रथमा
ह्वयः स्यात्॥ प्रथमसंज्ञास्यात्॥ परिधिवर्गचतुर्थभागः परिधेर्वर्गः तस्यचतुर्थभागः पंचाहतः प
चगुणितः। खलुनिश्चयार्थे॥ तेनतथाभूतेन परिधिवर्गचतुर्थभागेन आद्योनितेन आद्येनप्र
थमाह्वयेनऊनितेनप्रथमेप्रथमाह्वये॥ चतुर्भिर्हतं चतुर्घ्नं व्यासहतं विक्षेपगुणितं विभजे
त्॥ आप्तंलब्धंफलंज्यकाभवतिजीवास्यात्॥ उदाहरणं॥ अष्टादशांशेन वृत्तेसमानमेकादि
न्॥ आसंलब्धंफलंज्यकाभवतिजीवास्यात्॥ पृथक्पृथक्तत्रवदाशुजीवा खवाग्नैर्मितं व्यासदलंचयत्र॥ वृत्तेपरिधेः
घ्नेननव यत्रचापे॥ पृथक्पृथक्तत्रवदाशुजीवा खवाग्नैर्मितं व्यासदलंचयत्र॥ वृत्तेपरिधेः
रष्टादशांशेन अष्टादशभागेनसमानंतुल्यंचापंयत्रभवति। किंविशिष्टेनाष्टादशांशेन एका
दिनिघ्नेन। एकादिनवांते पृथक्पृथक्गुणितेन। प्रथममेकेनहतं व्यासस्ततोद्वाभ्यां ततस्त्रिभि
रित्यादि॥ तत्रचापे पृथक्पृथक्जीवाः प्रत्येकं वावद॥ आचक्ष्व॥ यत्रक्षेत्रे व्यासदले विष्कंभार्धं
खवाग्नैर्मितं विशत्यधिकशतप्रमाणं। एतत्द्विगुणं व्यासमानमित्यर्थः॥ व्यासः २४० अत्रप
रिधि ७५४ परिधेरष्टादशांशो ४२ एकेनगुणितेनतदेव। अनेनपरिधिरूनीकृतो ॥८७॥
जातः ७१२। अयंचापेननिघ्नः ४२ गुणितेजातं। २९९०४॥ अयंप्रथमाह्वयः॥ परिधिः
७५४॥ वर्गो ५६८५१६। चतुर्थांशो ७१२ ॥१४२१२९॥ अयंपंचाहतः ७१०६४५ आद्येनऊनीकृतो ७१०६४५ / २९९०४

पातितेजातं। ६८०७४१ प्रथमः॥ २९९०४ चतुर्थे व्यासघ्नश्चाव्यासएवचतुर्भिर्गुणितः ९६० जातं ९६०
अनेनहतं ९६० / २८७०७८४० जातं। २८७०७८४० आद्येनितेन हर्वकेनभागः॥ २८७०७८४० / ६८०७४१ लब्धे शेषं विना
लब्धं ४२ इदं ज्यामानं प्रथमधनुषः॥ द्वितीयं धनु॥ ४२ घाभ्यां हते ८४ परिधिः ७५
४। धनुषाऊनः ६७० धनुषाहतेजातं ५६२८० अयप्रथमाह्वयः॥ परिधिवर्गचतुर्थांशोपंचघ्नो ७१०
६४५। आद्योनितः ७१०६४५ पतितेजाते ५६४३६५ प्रथमः ५६२८० व्यासेचतुर्भिर्हते ९६० अनेन
हते ९६० / ५६२८८०० जातं ५४०२८८०० हर्वेणाद्योनितेनभागः ५४०२८८०० / ६५४३६५ लब्धे लब्धं द्वितीयधनुषोज्या
माने शेषत्यागेच ८२ तृतीयधनुः ८२ त्रिभिर्गुणितेजातं १२६ परिधि ७५४ धनु
षाऊनः ६२८ धनुषाहतेजातं ७९१२८ अयंप्रथमपरिधिवर्गचतुर्थांशो पंचघ्नो ७१०६४५ आद्योने
७१०६४५ पातितेजाते ६३१५१७। आद्य ७९१२८ चतुर्घ्नव्यासघ्न इतिजातं ७५९६२८८० आद्योनितेन
के ७५९६२८८० शेषविनालब्धं तृतीयधनुषोज्यामानं॥ १२० एवंसर्वेषांशेषाणांधनुषांज्याः साध्याः
चतुर्थधनुषश्चारभ्यज्यादर्शनं। १५४। १८४। २०८। २२६। २३६। २४०। इदं स्फुजजीवाप्रमाणं॥ अथस्तु
षाद्यपरिधेरष्टादशांशेनपरिधिंधनूंषिचापवत्यंज्याः साध्यंते तथापिता एवंभवति। परिधे

रष्टादशांशेन धिवला रित्राताय रिधिरपवर्त्तितः धनुश्च इति कृते जातं परिधिः॥१८ धनुः १४ धनु
षाकृने कृते। १० निघ्नेतदेव १५ अयं प्रथमाङ्कः। परि: २४ वर्ग ३२४ चतुर्थांशो ८१ पंचघ्ने ४०५ प्रथमा
निते ४०५ पातितेजातं ३०० प्रथम: १५ चतुर्थे व्यासघ्न: ९६ गुणिते जातं १९२० एवेर्णाघो निते
ननेन १९२० शेषत्यागे लब्धं ज्यामाने ४२ एवंमपवर्त्तशेषाणामपिज्यामानानि तान्येवमनव
ति। एवमपि ३ रेव्यासे चासिध्यंति। धनुरानयने कारणसूत्रं। व्यासाब्धिघातयुतमौर्विकया विवि
नक्ते जीवांघ्रि पंचगुणितपरिधेस्तु वर्ग॥ लब्धोनितोत्परिधिवर्गचतुर्थभागादाप्तेपदे हृत
दलात्पतिते धनुस्यात्। तुश्चवधारणे। परिधेः परिणाहस्य वर्गः जीवांघ्रिपंचगुणितः॥ जी
वाया अंघ्रिश्चतुर्थांशो जीवांघ्रिः॥ जीवांघ्रिणा पंच निघ्न गुणितो जीवांघ्रिपंचगुणितः व्यासा
ब्धिघातयुतमौर्विकया विनक्त॥ व्यासश्च अब्धिघातश्चतुर्निर्गुणनं व्यासाब्धिघातस्तेन यु
तास्तां सदिगमौर्विका व्यासाब्धिघातयुतमौर्विका जीवा तया व्यासाब्धिघात मौर्विकया विना
जित। परिधिवर्गचतुर्थभागात् परिणाहवर्गचतुर्थांशात्। एवंयत् लब्धं फलं तेन ऊ ॥ ८८॥
नितात् हितात् आप्ते पदे प्राप्ते आसन्नवर्गमूले वृत्ते दलात् परिध्यर्द्धात् पतिते शेषं धनुः स्य

स्यात्॥ धनुः प्रमाणं नवतिउदाहरणं। विहिता इह ये गुणास्ता नो वदते षामधुना धनुर्मिती:॥ यदि ते स्ति
धनुर्गुण क्रियागणिते धनुषो गुणा जीवा धनुर्गुणा। तत्र क्रिया करणं। तस्य -णितं धनुर्गुण क्रियाग
णितं। तस्मिन् धनुर्गुण क्रियागणिते। तिनैपुणं अतिकौशलं मस्ति विद्यते। ततो ये गुणा याजीवा
इह विदिताः परिज्ञाताः तेषां गुणानां धनुर्मिती:॥ व्यासः॥ २४० अब्धिघात: ९६० इतने २६ मौर्विका ४२
युते १००२ अयं भाजकः॥ अथ परिधि: ७५४ धनुः प्रमाणानि प्रतं वद ब्रूहि। व्यास ४२। ८२।१२०।१५४
२०८।२२६।२४० धनुरानयनं वर्ग: ५६८५१६ जीवाया: ४२ अंघ्रिणा चतुर्थांशेन ४२ गुणिते २३८९९६९३
तथा पंचनिर्गुणितः ११९३८०३६९ अयं भाज्य: पूर्वोक्तेन भाजकेन हृत: लब्धं २९७८९ शेषं २०६४ स्व
ल्पांतरत्वात् त्याज्यं। परिधिवर्ग: १५६८५१६ अस्य चतुर्थांश: २४२१२९ लब्धेन ऊन: शेषं ११२३४२ अस्मा
दाप्तं पदं ३३५ शेषं त्याज्यं। वृत्तदलात् ३७७ पातितं। शेषं लब्धं धनु: ४२। एवं क्रमेणास्थितानि ज्यातानि ज्या
क्रमेण धनुषि ४२।८४।१२६।१६८।२१०।२५२।२९४।३३६।३७७। अथवा सएवापवर्तितः परिधि: १८ तस्मादानय
नं। व्यास २४०। अब्धिघातेन ९६० युतमौर्विकया १००२ भाजकेन परिधि: १८ तस्मा वर्ग ३२४ जीवांघ्रिणा
अपवर्त्तितेन ३ गुणित: ------ छेदनक्त ३४०२ तथा पंचगुणित: १७०१० अयं प्रागानीत भाज

केनहृतो लब्धं ७ पतितं जातं शेषं धनुः परिधेः॥१८ वर्गस्य चतुर्थभागः॥८१॥ लब्धेन ऊनः ९४ तस्मा दा
सपदं ८ वृत्तिः १८ दलात् ९ पतितं जातं १ शेषं १ धनुः॥ एवं कर्मणा जातानि सर्वाणि धनूंषि १।२।३।४।५।६।
७।८।९। एतानि प्राक्कृतेन पातितानि केन परिधेरष्टादशांशेन ४२॥ गुणितानि जातानि। ४२।८४।१२६
१६८।२१०।२५२।२९४।३३६।३७७ एवं सर्वत्र धनूंषि साध्यानि। अत्र श्रीभास्कराचार्येण प्रौढिमत्त्वेन वृ-
त्तक्षेत्रान्तर्भावित्वात् फलं पृथक् नोदीरितं। नहस्तसंख्या स्यात्॥ इति क्षेत्रव्यवहारः। अथ खातव्य-
वहारे करणसूत्रं। सार्द्धं। गणयित्वा विस्तारं बहुषु स्थानेषु तद्युतिर्भाज्या स्थानकमित्या सममि-
तिरेवं दैर्घ्ये च वेधे च॥१॥ क्षेत्रफलं वेधगुणं खाते घटिघातेत्यादि निर्णयोक्तकरणैः फलं विद्या
या वेधगुणं सत् घनहस्तसंख्यं स्यात् भवति। उदाहरणं॥ भुजवक्रतया दैर्घ्यं दशेशार्ककरैर्मि-
तं। त्रिषु स्थानेषु षट्पंचसप्तहस्ता विस्तृतिः। यस्य खातस्य वेधोपि द्विचतुस्त्रिमितः सखे। तत्र खाते
कियंतः स्युर्घनहस्ताः प्रचक्ष्व मे। यस्य खातस्य दैर्घ्यं आयामः। भुजवक्रतया बाहुकोटिल्येन। द-
शेशार्ककरैर्मितं। दशएकादशद्वादशहस्तप्रमाणं विस्तृतिर्विस्तारः॥ त्रिषु स्थानेषु षट्पंचसप्त- ॥८५॥
हस्ताः स्युः स्यात्। वेधोपि चतुस्त्रिमितः॥ त्रिषु स्थानेषु द्विचतुस्त्रिप्रमाणः। हे सखे तत्र खाते कियंतो-

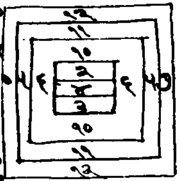

घनहस्ताः स्युः॥ मे मम प्रचक्ष्व कथय। न्यासः॥ सममितिकरणं। दैर्घ्यस्थानानि १०।११।१२
योग ३३ स्थानकमिति ३ अनया भक्ते ३३/३ लब्धं दैर्घ्यसममितिः ११ विस्तारस्थानानि ६।७।
५। योगे १८ स्थानक ३ अनेन भक्ते १८/३ लब्धं विस्तारमानं ६ वेधस्थानानि २।४।३ योगे
९ स्थानक ३ अनेन भक्ते ९/३ लब्धं वेधमानं ३ एकत्र खातमानं द्रष्टव्यं [६ ३ ११] भुजको-
टिघाते ६६ जातं ६६। वेधे अनेन हते ३ जातं १९८ एते घनहस्ताः॥ करणसूत्रं। मु-
खजतलजतद्युतिजक्षेत्रफलैक्यं हृतं षड्भिः क्षेत्रफलं सममेवं वेधगुणं तत्तु घन-
फलं स्पष्टं। समखातफलत्र्यंशः सूचिखाते फलं भवति॥ क्षेत्रफलं एवं वं अमुना प्रकारेण समं
तुल्यं भवति॥ कथा मुखजतलजतद्युतिजक्षेत्रफलैक्यं। मुखजं च तलजं च तद्युतिजं च क्षेत्रफ-
लं च मुखजतलजतद्युतिजक्षेत्रफलानि तेषामैक्यं मुखजतलजतद्युतिजक्षेत्रफलैक्यं। ष-
ड्भिर्हृतं तथाभूतं क्षेत्रफलं वेधगुणं सत् स्फुटं घनहस्तात्मकं फलं भवति। समखातफलत्र्यं-
शः। समखातक्षेत्रस्य तृतीयो भागः सूचिखाते वृत्तचतुरस्रादिवत् कलाकारं खातं सूचीखातं
तत्र सूचीखाते फलं भवति॥ उदाहरणं॥ ॥मुखे दशद्वादशहस्ततुल्यं विस्तारदैर्घ्यं तु तले तदर्धं॥

यस्याः सखि सप्तकरस्य वेधः॥ खातस्य संख्यां वद तत्र वाप्यां॥ यस्याः वाप्याः मुखे विस्तारदैर्घ्यं तु तले तत
दैर्घ्य । पैविस्तारश्च दैर्घ्यं च विस्तारदैर्घ्यं । दशद्वादशहस्ततुल्यं । दशा च द्वादश च दश द्वादशाते च तेह
स्ताश्च दश द्वादश योगे हस्ताः तैस्तुल्यं समानं दश द्वादश हस्त तुल्यं ॥ पुनस्तले । धस्तनप्रदेशे तद
र्ध दश द्वादशार्धं पंच षट् संसं वेधः सप्तकरः ॥ सप्तकरप्रमाणः ॥ हे सखि तत्र वाप्यां खातस्य प्रमाणं
संख्यां वद ॥ न्यासः [१० ५ ६ १०] मुखजः १२/१० भुजकोटिघाते । कृते १२० तलजः ६/५ भुजकोटिघाते कृते
जातं ३० तद्युति षाद [illegible] राशयेणं योगे २२ दशापंचानां योगे १५ घाते २७० सर्वेषां युतौ ४२० षड्भि
र्भक्ते [४२०/६] लब्धं ७० वेधः ७ अनेन हते । ४९० एते घनहस्ताः ॥ उदाहरणं ॥ खाते था ति[illegible]
ग्मकरतुल्य चतुर्भुजे च किं स्यात् फलं नवमितः किल यत्र वेधः ॥ वृत्ते तथैव दश विस्तृतिः
पंच वेधे सूचीफलं वद तयोश्च पृथक् पृथक् मे ॥ यत्र खति गर्त्ते । तिग्मकरतुल्यचतुर्भुजे
तिग्मकरतुल्याः सूर्यसमीनाश्च त्वारो भुजा यस्य । तत् तिग्मकरतुल्यचतुर्भुजं ॥ तस्मिन् तिग्म
करतुल्यचतुर्भुजे द्वादशहस्तप्रमाणे चतुरस्रे । किल संभावनायां वेधो गांभीर्यं नवमितः ॥ ॥१०॥
नवहस्तप्रमाणः ॥ तत्र क्षेत्रे किं खातफलं स्यात् ॥ तथैव ॥ वृत्ते वर्तुले खाते । दश विस्तृतिः ॥ विस्तृ

तिर्विस्तारो दश ॥ दशहस्तप्रमाणो यत्र । तत्र वृत्ते खाते किं फलं स्यात् । तयोश्चतुर्भुज वृत्त खात
योः पृथक् पृथक् सूचीफलं मे मम वद कथय । न्यासः ॥ [illegible] भुजकोटिघाते । १४४ इदं क्षेत्र
फलं वेधे ९ अनेन हते [illegible] जातं १२९६ ॥ इदं घनहस्तात्मकं खातफलं । समखातफल
त्र्यंशः इत्यस्य तृतीयांशः ४३२ इदं सूचीफलं । वृत्तस्य न्यासः (१०) व्यासस्य वर्गे भनवाग्निनि
घ्न इत्यादिन्यासः ॥ १० वर्गे १०० भनवाग्निनिघ्ने ३९२७ जातं ३९२७०० पंचसहस्रभक्ते [३९२७००/५०००]
शतापवर्ते कृते वेधगुणे [illegible] पंचीनां पंचमो [illegible] पंचाशतः पंचमांशो १० [illegible] तिकृते [illegible]
भक्ते लब्धं फलं सूक्ष्मं [illegible] सूचीफलार्थं सवर्णिते छेदे त्रिनिगुणिते जाते [illegible] भक्ते लब्धं सू
चीफलं १३० अथ स्थूल[illegible] फलानयनं । व्यासः १० वर्गे १०० द्वादशहते [illegible] जातं ११०० [illegible] हृते [illegible]
वेधगुणे [illegible] कृते [illegible] जातं [illegible] ०० अपवर्ते [illegible] इदं स्थूलफलं ॥ ॥ इति श्रीलीलावतीवृत्तौ
खातव्यवहारः समाप्तः ॥ ॥ अथ चयनव्यवहारः ॥ ॥ चितौ करणसूत्रं ॥ उच्छ्रयेण गुणितं चितेः
किल क्षेत्रसंभवफलं घनं भवेत् ॥ इष्टकाघनहृते घने चिते रिष्टिकापरिमितिश्च लभ्यते ॥ इष्ट
कोच्छ्रयहृदुच्छ्रितिश्चितेः स्युः स्तराश्च दृषदां चितेरपि ॥ क्षेत्रसंभवफलं ॥ क्षेत्रजफलं चिते श्च

यनस्य उच्छ्रयेण उन्नतेन गुणितं सत् घनं घनात्मकं भवेत्॥ जायेत॥ चिते चयनस्य घनेघना॰
त्मके फले। इष्टकाघनहृते। इष्टकाविस्तारपिंडदैर्घ्यांगुलोत्थेन हृते॥ इष्टिकापरिमितिः॥ इ॰
ष्टकासंख्या लभ्यते प्राप्यते। दृषदां चिते अपि पाषाणचयनस्यापि एवमेव॥ ॥उदाहरणं॥ ॥अष्टा
दशांगुलं दैर्घ्यं विस्तारो द्वादशांगुलः॥ उच्छ्रितिस्त्र्यंगुला यस्यां इष्टकास्ताश्चितौ किल। या वि॰
स्तृतिः पंचकरा अष्टहस्तदैर्घ्यं च यस्यां त्रिकरोच्छ्रितिश्च। तस्यां चितौ किं फलमिष्टिकानां संख्या च
ब्रूहि कति स्तराः स्युः। यासां इष्टकानां दैर्घ्यं आयामः। अष्टादशांगुलं। पादोनहस्तप्रमाणं॥ वि॰
स्तारो विस्तृतिर्द्वादशांगुलः। हस्तार्द्धप्रमाणः। यस्यां उच्छ्रितिस्त्र्यंगुला पिंडो हस्ताष्टमांशप्रमाणः
विस्तारो किल संभाव्येत। एवं रूपा इष्टकाश्चितौ चयने भवंति। यस्यां चितौ दैर्घ्यं अष्टहस्तं। अष्टौ
कराः। या विस्तृतिर्विस्तारः पंचकराः। पंचहस्तप्रमाणा। उच्छ्रितिः। उदयकराः करत्रयप्रमा
णाः। तस्यां चितौ किं फलं भवति। इष्टकानां का संख्या। का परिमितिः। स्तरसंख्यां ब्रूहि। स्तरमानं
कथय॥ हस्तांशैः कृते इष्टकायाः न्यासः। ३/४ भुजकोटिघाते कृते जातं ३/८ उच्छ्रितिः १/८ अनया हते ॥९१॥
३/६४ जातं ३/६४ इदमिष्टकाया घनात्मकं मानं [३/४ १/२ १/८ ३/६४]। चितेन्यासः ८ ५ ३ भुजकोटिघाते घाते जाते ४०

उच्छ्रयेण त्रिभिर्गुणिते जातं १२० अयं चिते घनः इष्टकाघनेन छेदांशविपर्यासे कृते भक्ते ते
न १२० ६४/३ गुणाकभाजकन्यासात्। त्रयाणां तृतीयांशेन १ विंशत्यधिकशतस्य तृतीयांशो ४० ६४
गुणिते जातं २५६० इयं मिष्टकासंख्या। स्तरसंख्यानयनं। चितेरुदयः ३ इष्टकोच्छ्रयः १/८ अ
नेन भागः। छेदांशविपर्यासे कृते २४/१ हते जातं २४ एकेन भक्तं तदेव इदं स्तरप्रमाणं। पाषाण
चयेऽप्येवमेव। इति चितिव्यवहारः। ॥अथ क्रकचव्यवहारे करणसूत्रं। पिंडयोगदल
मग्रमूलयोर्दैर्घ्यसंगुणितमंगुलात्मकं। दारुदारणपथैः समाहतं षट्स्वरेषुविहृतं क
रात्मकम्। मूलं चाग्रं च मूलाग्रे तयोर्मूलाग्रयोः। पिंडयोगदलं। पिंडयोर्योगः पिंडयोगः तस्य द
लं अर्द्धं खंडयोगदलं। मूलाग्रयोः पिंडयोगदलं पिंडयोगार्द्धं दैर्घ्यगुणितं दैर्घ्यहतं सत् अंगु॰
लात्मकं भवति। किं विशिष्टमंगुलात्मकं। दारुदारणपथैः समाहतं। दारोर्दारणं छेदनं तस्य पंथा
नः दारुदारणपंथानस्तैर्दारुदारणपथैः समाहतं गुणितं। षट्स्वरेषुविहृतं। षट् च स्वराः स्वराश्च
इषवश्च षट्स्वरेषवस्तैर्विहृतं षट्स्वरेषुविहृतं। षट्सप्तपंचभिर्विहृतं भक्तं करात्मकं भवति॥
उदाहरणं। मूलेन वा गुलमितोऽरसत्न्मितोऽग्रे पिंडः शतांगुलमितः किल यस्य दैर्घ्यं। तद्दारुदारण

पथेषु चतुर्षु किं स्यात् हस्तात्मकं वद सखे गणितं द्रुतं मे। यस्य दारोः काष्ठस्य पिंडः स्थौ
ल्यं मूले मूलस्थाने नखांगुलमितः॥ विंशत्यंगुलप्रमाणः॥ अग्रे अग्रभागे रसचन्द्रमितः॥ रसा
श्चन्द्रश्च षोडशांगुलमितो रसचन्द्रमितः षोडशांगुलप्रमाणः। दैर्घ्यं शतांगुलमतं। हे सखे चतु
र्षु तद्दारणपथेषु। काष्ठच्छेदमार्गेषु। हस्तात्मकं किं गणितं स्यात्। मेमं मे द्रुतं शीघ्रं वद क
थयान्यासः॥ २० १०० १६ पिंड मूलं २० अग्रं १६ योगे ३६। दलं १८ दैर्घ्यशतेन गुणितं। १८०० मार्ग
४ हतं ७२०० षट्स्वरेषु ५७६ विहृतं ७२००/५७६ लब्धं करात्मकं गणितं २५/२ करणसूत्रं। छिद्यते
र्यग्रुक्रवसउ विस्तृतिहतेः फलं तद्दा। इष्टकाचितिदृषच्चितिखात तक्राकचव्यवहृतौ
खलु मूल्यं। कर्मकारजनसंप्रतिपत्त्यातन्मृदुत्वकठिनत्ववशेन। तु पुनर्यदि तिर्यग्छिद्य
ते। काष्ठस्य प्याहारः॥ पिंड विस्तृतिहतेः॥ पिंडश्च विस्तृतिश्च पिंडविस्तृती। तयोर्हतिर्हननं
पिंडविस्तृतिहतिस्तस्याः पिंडविस्तृतीहतेः॥ उक्तवत् सर्ववत्। तदा तत्र फलं भवति। कर्म
कारजनसंप्रतिपत्त्या। खलु निश्चयार्थे मृदुत्वकठिनत्ववशेन। मार्दवकाठिन्यवशेन। इ
ष्टकाचितिदृषच्चिति खातक्राकचव्यवहृतौ॥ इष्टकाचितिश्च दृषच्चितिश्च खातं च क्राकच

व्यवहृतौ मूल्यं भवतीति। उदाहरणं॥ यद्विस्तृतिर्दंतमितांगुलानि पिंडस्तथा षोडश यत्र काष्ठे
छिदेतिर्यग्नवसु प्रचक्ष्व किं स्यात्फलं तत्र करात्मकं मे। यद्विस्तृतिर्यस्य यस्य काष्ठस्य विस्तृतिर्वि
स्तरः। दंतमितांगुलानि द्वात्रिंशदंगुलप्रमाणं॥ यत्र काष्ठे पिंडः स्थौल्यं षोडश षोडशांगुलानि॥ ति
र्यग्नवसु छेदेषु तिरश्चीनेषु नवसु छेदमार्गेषु। तत्फलं। तेषां छेदानां फलं। तत्र करात्मकहस्ता
त्मकं किं स्यात्। मे मम प्रचक्ष्व कथय। न्यासः॥ ३२ १६ पिंड १६ विस्तृतिः ३२ घाते ५१२ मार्गै ९
हते ४६०८ जातं ४६०८ षट्स्वरेषु ४६०८/५७६ भक्ते लब्धं करात्मकं फलं ८ हस्तात्मकं प्रपादितं॥ इ
ति लीलावती विवेके क्राकचव्यवहारः॥ राशिव्यवहारकरणसूत्रं। अनुष्णेषु दशमांशेऽणुषु
ष्वेकादशांशः परिधिनवमभागः शूकधान्येषु वेधः॥ भवति परिधिषष्ठे वर्गिते वेधनिघ्ने घन
गणितकराः स्युर्मागधस्ताश्च खार्यः॥ अनुष्णेषु स्थूलधान्येषु मुद्गतुवरीचणकप्रभृतिषु दश
मांशः परिधिदशमो भागो वेधः स्यात्। अणुषु तिलसर्षपादिषु सूक्ष्मधान्येषु एकादशांशः
परिधेरेकादशो भागो वेधः स्यात्। शूकधान्येषु परिधिनवमभागो वेधो राशेरुदयो भवति परि
धिषष्ठे परिणाहषष्ठमांशे वर्गिते वर्गीकृते वेधनिघ्ने राश्युदयगुणिते घनगणितकराः घन

हस्ताः स्युर्भवति। ता मागधखार्यः। यत्र ईत्पया भावश्चित्यः॥ एकस्मिन्हस्ते एका मागधमागध
देशप्रमाणीकृता खारीतेया। उदाहरणं। समभुवि किल राशिर्यः स्थितः स्थूलधान्यः परिधिपरिमि
तिर्भोहस्तषष्टिर्यदीया॥ प्रवद गणक खार्यः किंमिताः संति तस्मिन्। अथ पृथगणुधान्यैः शू
कधान्यैश्च शीघ्रं। योराशिर्धान्यसमूहः समभुवि सममानभूमौ स्थितः स्थूलधान्यः स्थूलं धान्यं
यस्य स स्थूलधान्यः॥ भो इति आमंत्रणे। यदीया यत्संबंधिनी परिधिपरिमितिर्हस्तषष्टिः। ह
स्तानां षष्टिर्हस्तषष्टिः॥ यदा यत्र परिधिमिते। परिधिप्रमाणं स्यात् भवति। हे गणक तस्मिन् रा-
शौ किंमिताः कियत्यः खार्यः संति। अथानंतरं पृथक् अणुधान्यैः सूक्ष्मधान्यैः शूकधान्यैश्च षष्टिका
दिधान्यैरस्मिन्नपि परिधेः प्रमाणे किं स्यात्। शीघ्रं तं वद स्फुटं कथय॥ न्यासः ◯ परिधि
६० खांशो ६ अयं वेधः परिधिषष्ठभागे १० व—ते १०० वेधगुणिते जातं ६०० एतावत्यो माग
धाः खार्यः॥ अथाणुधान्यराशिः॥ ११ परिधि ६० एकादशांशभागो वेधः ६० परि षडंशो १०
वर्गे १०० वेधगुणे १६०० भक्ते लब्धा मागधाः खार्यः ५४५। अथ शूकधान्यराशेः परिधिः। ॥ ६८२ ॥
६० नवमभागे ६०/९ उभौ त्रिभिरपवर्तितौ २०/३ अयं वेधः॥ परिधि ६० षडंशो १० वर्गे १०० वेधनिघ्ने जा

तं २०००/३ लब्धा मागधखार्यः ६६६ २/३ करणसूत्रं द्विवेदसत्रिभागैकनिघ्नात्तु परिधेः फलाद्भि
त्त्यंतर्बाह्यकोणस्थराशेः स्वगुणैः सत्रिभागैकाः ते निघ्ना द्विवेदसत्रिभागैकनिघ्नस्तस्मात् द्वि
वेदसत्रिभागैकनिघ्नात्। भित्त्यंतर्बाह्यकोणस्थराशेः॥ अतश्च बाह्यं च अंतरबाह्ये। कोणप्रु-
स्थितो यो सौ राशिः स भित्त्यंतर्बाह्यकोणस्थराशिः तस्य भित्त्यंतर्बाह्यकोणस्थराशेः॥ फलं-
धान्यराशिप्रमाणं। स्वगुणभाजितं। निजगुणकरैर्भक्तं। कोर्थः॥ भित्त्याश्रितस्य राशेः परि
धिं द्विगुणयित्वा हास्यामेव भक्तः सत्फलं भवति। अंतःकोणस्थस्य राशेः परिधिश्चतुर्भि
र्हतस्य चतुर्भिरेव भक्तः सन् फलं भवति॥ बाह्यकोणस्थस्य राशेः परिधिस्त्रिभागैकरूपेण ह-
तो निजगुणेनानेनैव भक्तः फलं भवतीत्यर्थः। अथ स्वगुणभक्त परिधीनां वासना। यदा भि
त्त्याश्रितस्तदा परिधेरर्द्धं भवति॥ द्वाभ्यां हते परिधौ समग्रपरिधेः फलं स्यात्। परिधिषष्ठे च च
वर्गे वेधनिघ्ने इति सूत्रार्थत्वात्। समग्रपरिधेः फलमानीय स्वगुणेन हृत्वा दृष्टपरिधेः फलं सा-
ध्यं इत्यभिप्रायः॥ अंतःकोणस्थराशौ चतुर्थांशो अस्ति अतः चतुर्भिर्हतः॥ बाह्यकोणस्थराशौ
भागत्रयं भणित्वा सत्र्यंशभागेन हतः॥ एवं कृते समग्रा जाताः परिधयः षडंशा प्रदा भवंतीत्यर्थः। उदा

दरणं॥परिधिर्भित्तिलग्नस्य राशेस्त्रिंशत्कराः किल॥अंतःकोणस्थितस्यापि तिथितुल्यकराः सखे॥व
हिःकोणस्थितस्यापि पंचघ्ननवसंमिताः॥तेषामाचक्ष्व मे क्षिप्रं घनहस्तान् पृथक् पृथक्॥भित्तिलग्नस्य
राशेः परिधिस्त्रिंशत्करः॥त्रिंशद्धस्तप्रमाणः॥अंतःकोणस्थराशेः परिधिः तिथितुल्यकरः॥पंचदश
हस्तप्रमाणः॥बाह्यकोणस्थितस्य राशेः परिधिः पंचघ्ननवसंमितः॥पंचगुणितनवतुल्यः॥पंचच
त्वारिंशद्धस्तप्रमाणः॥हे सखे तेषां राशीनां क्षिप्रं शीघ्रं पृथक् पृथक् मे मम घनहस्तान् वं प्रचक्ष्व
कथय॥न्यासः॥ [परिधि ३० | परि १५ | प ४५] यथाक्रमं द्विचतुः सत्र्यंशाहते त्रिंशद्भाजितां हता जातं। ६० पंचद
शाचतुर्भिर्हते जा तं ६० पंचचत्वारिंशात्सत्र्यंशाति घ्रानी ४५ ४/३ अयाएणां तृतीयां
श। पंचचत्वारिंशतस्तृतीयांशो १५ इति कृते जातं ५ ५ हते जातं ६० इति त्रयोपि परिधयः समयाः ष
ष्टिरूपा जाताः पूर्ववत्तत्र प्रक्रिया॥परिधेः। ६० षडंशो १० वर्गे १०० वेधहते ६००० स्वगुणेन द्वाभ्यां भ
क्ते ६०००/२ लब्धं ३०० द्वितीयस्य परिधिः ६० षडंशो १० वर्गे १०० वेधगुणे ६०० स्वगुणेन चतुर्भिर्भक्ते ६००/४
लब्धं १५० तृतीयस्य परिधिः ६० षडंशो १० वर्गे १०० वेधगुणे ६०० स्वगुणेन भक्ते छेदांशविपर्यासे। कृते ॥ ७९॥
६००/३/४ चतुर्णां चतुर्थांशो। षट्शतानां चतुर्थांशो १५० इति कृते जातं ५० ३/० ४५० इति राशिव्यवहारः॥

३३

छायाव्यवहारे करणसूत्रं॥शंकुप्रदीपतलशंकुतलांतरघ्नः छाया भवेद्विनरदीपशिखौच्च्यभक्तः॥
प्रदीपस्य तलं धोभागः प्रदीपतलं। शंकोस्तलं शंकुतलं। प्रदीपतलं च शंकुतलं च तयोरंतरं मध्यं प्र
दीपतलशंकुतलांतरं। तेन घ्नो गुणितः॥प्रदीपतलशंकुतलांतरघ्नः॥विनरदीपशिखौच्च्यभक्तः नरश
ब्देन शंकुरभिधीयते। विगतो नरः शंकुर्यस्मात् विनरः॥दीपस्य शिखा दीपशिखा तस्या औच्च्यं उच्चस्य भा
व औच्च्यं दीपशिखाया औच्च्यं दीपशिखौच्च्यं विनरं च तत् दीपशिखौच्च्यं च विनरदीपशिखौच्च्यं उच्चस्य
भाव औ तेन भक्तो हृत। विनरदीपशिखौच्च्यभक्तः॥स नु छाया भवेत्। छायाप्रमाणं जायेत॥उदाह
रणं।शंकुप्रदीपांतरभूस्त्रिहस्ता दीपोच्छ्रितिः सार्धकरत्रया चेत्। शंकोस्तदार्कांगुलसंमितस्य त
स्य प्रभा स्यात् कियती वदाशु॥शंकुप्रदीपांतरभूः शंकुश्च प्रदीपश्च शंकुप्रदीपौ तयोरंतरभूः मध्य
भूः॥शंकुप्रदीपांतरभूः॥त्रिहस्ता हस्तत्रयप्रमाणा॥चेद्यदि दीपोच्छ्रितिः सार्धकरत्रया। सह अर्धे
न वर्तते यत् करत्रयं तत् सार्धकरत्रयं॥सार्धकरत्रयं प्रमाणं यस्याः सा सार्धकरत्रया शंकोः॥
अर्कांगुलसंमितस्य द्वादशांगुलप्रमाणस्य तदा तस्य शंकोः प्रभा छाया कियती स्यात् किंप्रमाणा भ
वति। आशु शीघ्रं वद कथय। न्यासः [३/२ ७ ३ शं १२] शंकु १२ दीपतलशंकुतलांतरं हस्त ३ शंकोह

तेजातं ३६ दीपशिखोच्चं सवर्णितं ७/२ शंकुहस्तार्द्धं १/२ छेदमादत्रपात्पातिते जातं (२१/२) भक्ते
जातं। ६३ अनेन भक्ते ३६ लब्धानि छायांगुलानि १२ अथवा। गुलात्मके कृत्वा छाया साध्या
शंकु अंगुल १२ अंतरं तु वीहस्तत्रयस्यांगुलानि ७२ उच्छ्रितिः सार्द्धकरत्रयस्यजातान्यंगु
लानि ८४ अंतरेण शंकोर्हते ९२ जातं ८६४ उच्छ्रितिः ८४ शंकुः १२ ऊनीकृते जातं ७२ अनेन ८६४
भक्ते लब्धं १२ छायांगुलानि। यदि दीपशिखोच्छ्राय शंकुच्छाययोः विश्लेषमितायाः कोटेः हस्तत्र
यप्रमाणो भुजः। तदा द्वादशांगुलमितया कोट्या किमाप्यत इति न्यासः। कोटिः २ भुजः ३ लघु
कोटिः १२ इच्छया द्वादशांगुलानि। भुजे जाते ३६ त्रिभिः प्रमाणरूपैर्भक्ते लब्धा छायांगुलात्मका
१२ छाययोरानयने करणसूत्रं॥ छाययोः कर्णयोरंतरे ये तयोः वर्गविश्लेषभक्ता रसाद्री
षवः। सैकलब्धेः। पदघ्नं तु कर्णांतरं भांतरेणोनयुक्तं दले स्तः प्रभे। रसाद्रीषवः। रसाश्च अप
द्रयश्च इषवश्च रसाद्रीषवः ५७६ छाययो। द्वयोः। कर्णयोर्द्वयोर्ये अंतरे मध्ये तयोरंतयोः।
वर्गविश्लेषभक्ता॥ वर्गयो विश्लेषोंतरं वर्गविश्लेषः तेन भक्ता वर्गविश्लेषभक्ता॥ सैकलब्धेः। ॥९४॥
सैकाचासौ लब्धिश्च सैकलब्धिः तस्याः सैकलब्धेः॥ वर्गविश्लेषभक्तेभ्यो रसाद्रीषुभ्यो या

लब्धिः सा सैकेत्यर्थः॥ तस्या लब्धेः पदं मूलं तेन घ्नं गुणितं कर्णांतरं कर्णयो विश्लेषः॥ प्रभे छा
ये स्तः। भांतरेणोनयुक्ते। भे छाये तयोरंतरं भांतरं तेन ऊने रहिते युक्ते सहिते दले। दलीकृते छि
ते छाये न वतः इत्यर्थः। उदाहरणं॥ नंदचंद्रैर्मितं छाययोरंतरं कर्णयोरंतरं विश्वतुल्यं तथा॥
ते उभे वक्ति यो युक्तिमान्वेत्ति सोव्यक्तमव्यक्तयुक्तं हि मन्ये खिलं॥ छाययो द्वयोरंतरं नंदचंद्रै
र्मितं। नंदाश्च चंद्रश्च नंदचंद्राः तैर्मितं नंदचंद्रैर्मितं। नंदा नव चंद्र एकस्तत्तुल्यं एकोनविंशति
प्रमाणमित्यर्थः। तथा तेन प्रकारेण कर्णयोरंतरं विश्वतुल्यं त्रयोदश प्रमाणमित्यर्थः। ते उभे
छाये यो युक्तिमान्वक्ति जल्पति। हि स्फुटं। अहमिति मन्ये असौ वक्ता अखिलं समस्तं अव्यक्त
युक्तं बीजसहितं व्यक्तं पाटीगणितं वेद वेत्ति जानातीत्यर्थः। न्यासः॥ छाययोरंतरं १९ कर्णांत
रं १३ वर्गौ ३६१।१६९ अनयोर्विश्लेषः १९२ अनेन रसाद्रीषवो विभक्ताः (५७६/१९२) लब्धं ३ सैकं ४
अस्य मूलं २ अनेन कर्णांतरं गुणितं २६ जातं २६ इदं भांतरं १९ अनेन यु तं (२६) जातं ४५ ऊ
नीकृतं ७ अनयोर्दले ७/२ ४५/२ इमे छाये। छायांतरं कर्णांतरयोस्त्वशिरस्पते ७/२ ४५/२ छेदमाद
त्रपास्य सकयातिते जातं ३/२ भक्ते लब्धं छायांतरं १९। कर्णानियने क्षेत्रकल्पनोयं शंकु

भुजः लघुच्छायाकोटिस्तत्र किं कर्णप्रमाणमिति न्यासः। तत्कृत्योर्योगपदमिति सू-
त्रेण उभयोः कृती [illegible] छेदसाम्ये कृते [illegible] योगः ६२५ पदं २५ अयमे-
व कर्णः॥ द्वितीयक्षेत्रमेकल्पना तत्कृत्योर्योगपदमित्यादिना लब्धः कर्णः [illegible]
अंतरानयनं कर्णौ २५ [illegible] छेदसा- म्यात्पंचविंशतिपातिते जातं [illegible] भक्ते लब्धं
[illegible] कर्णांतरं १३॥ दीपोच्चानयने करणसूत्रं। छायोद्धृते तु नरदीपतलांतरघ्ने शंकौ भवेन्न-
रयुते खलु दीपकोच्चं। शंकौ छायोद्धृते प्रागानीते नरदीपतलांतरघ्ने॥ नरयुते शंकुसहि-
ते। खलु निश्चयार्थे। दीपकोच्चं जायेत॥ उदाहरणं॥ प्रदीपशंक्वंतरभूस्त्रिहस्ता छाया-
गुलैः षोडशभिः समा भवेत्। दीपोच्छ्रितिः स्यात्कियती तदास्य प्रदीपशंक्वंतरमुच्यतां मे॥ य-
दि प्रदीपशंक्वंतरभूः प्रदीपश्च शंकुश्च प्रदीपशंकू॥ तयोरंतरभूः प्रदीपशंक्वंतरभूः
त्रिहस्ता। हस्तत्रयप्रमाणा। छाया षोडशभिरंगुलैः समा तुल्या। त्रिभागोनहस्तप्रमाण
इत्यर्थः। तदा अस्य दीपस्य उच्छ्रितिः कियती स्यात्। मे मम उच्यतां कथ्यतां॥ न्यासः॥ अंगु- ॥२५॥
लैर्हस्तात्मके कृते॥ शंकुर्हस्तौ [illegible] छायांगुलानि [illegible] अंतरं हस्त ३ अनेन शंकौ हृते [illegible]

छायांशो छेदांशविपर्यासे कृते [illegible] हृते जातं [illegible] शंकुयुते [illegible] छेदसाम्यरूपं [illegible] युतो [illegible] भ-
क्ते लब्धं दीपोच्चं [illegible] दीपशंक्वंतरं यत्तदृष्टं तत्र प्रमाणकरणसूत्रस्योदाहरणं॥ तत्करसूत्रं॥
विशंकुदीपोच्छ्रयसंगुणा भा शंकुद्धृता दीपनरांतरं स्यात्॥ भा छाया। विशंकुदीपोच्छ्रयसं-
गुणा। विगतः शंकुर्यस्मात्स विशंकुः। शंकुनाउद्धृता शंकुहृता भक्ता दीपनरांतरं स्यात्॥ दी-
पशंक्वंतरं भवति॥ उदाहरणं॥ पूर्वोक्त एव दीपोच्छ्रयः [illegible] सवर्णिते जातं [illegible] शंकु [illegible] छेदसा-
म्ये [illegible] पातिते [illegible] छाया [illegible] गुणिते जातं [illegible] शंकुः [illegible] छेदांशविपर्यासे कृते [illegible] भक्ते
लब्धं शंक्वंतरं हस्ता ३ इष्टप्रदेशस्थशंकुद्वयांतरपरिज्ञानाय छाययोः परिज्ञानाय दीपतल-
शंकुतलयोः परिज्ञानाय करणसूत्रं। छायाग्रयोरंतरसंगुणा भा छायाप्रमाणांतरहृद्भवे-
द्भूः॥ भूशंकुघातः प्रभया विभक्तः प्रजायते दीपशिखौच्च्यमेवं। त्रैराशिकेनैव यदुक्तमेतद्व्य-
क्तं समस्तं हरिणेव विश्वं॥ भा छाया॥ अंतरसंगुणा। अंतरेण विवरेण संगुणा अंतरसंगुणा। क-
योः छायाग्रयोः प्रभापर्यंतयोः। छायाप्रमाणांतरहृत्। छाययोः प्रमाणे छायाप्रमाणे। तयोरं-
तरं छायाप्रमाणांतरं तेन हृत्। छायाप्रमाणांतरं भक्ता भूः भूमिर्भवेत् जायेत॥ भूशंकुघातः

प्रभया विभक्तः। छायया विहृतः सन् दीपशिखोच्चं दीपशिखोकायः प्रजायते। यदेतत्
टीकर्पङ्गणितं उक्तं निगदितं तत्त्रैराशिकेनैव व्याप्तं। उदाहरणं। शंकोर्नार्कमितांगुलस्यसु
मते दृष्टा किलाष्टांगुला छायाग्राग्निमुखे करद्वय मितेन्यस्तस्य देशे पुनः तस्यैवार्क मितांगु
लाय दितदा शंकुप्रदीपांतरं दीपोच्चं च कियद्वद व्यवहृतिं छाया निधावेत्सि चेत्॥ हे सुम
ते हे सुबुधे अर्कमितांगुलस्य द्वादशांगुलप्रमाणस्य शंकोः भाछायाः किल अष्टांगुला
अष्टांगुलप्रमाणा दृष्टा अदृश्यितस्यैव शंकोः करद्वयमितेदस्तद्वयपरिमिते देशे प्रदेशे
छायाग्रान्निमुखे छायाग्रसंमुखे न्यस्तस्यारोपितस्य द्विअर्कमितांगुला द्वादशांगुलप्र
माणा छाया भवति। तदा दीपोच्चं कियत् किं प्रमाणं। शंकुदीपांतरं च कियत्। तद्वद। आ
चक्ष्व। यदि छायानिधौ व्यवहृतिं छायाव्यवहारं वेत्सि जानासि। न्यासः। अत्र
शंकु अंगुल १२ अंतरं हस्तद्वयं तस्यांगुलानि जातानि ४८ छाया ८ द्वितीय छाया
१२ अष्टौ च तावि द्वादशांगुला। नाम ध्यात्प्रथमछायांगुलानि ८ शोषमंतरं अंगु लानि
४० द्वितीयछाया अंगुलानि १२ एवं छायाग्रांतरं अंगुलचतुष्कट घा ५२ छाये च ८। १२ आस्यां

दतेन घं गुलेन चतुर्निर्भक्ते $\frac{२}{१}$ $\frac{५२}{४}$ गुणः कनाजकन्यात्। चतुर्णां चतुर्थांशः। अष्टानां चतुर्थांशो २
द्वितीयचतुर्णां चतुर्थांशः १ द्वादशानां चतुर्थांशो ३ इति कृते जातं $\frac{२}{१}$ $\frac{३}{१}$ हते जातं १०४।१५६ इ
मे दीपतलशंकुतलयोरंतरे लब्धे भूमाने। दीपोच्चानयनं। भवो १०४।१५६। शंकुं १२ छाये ८।१२ शं
कुघाते प्रभया विभक्ते $\frac{१२}{४}$ $\frac{२}{१}$ अपवर्ते द्वादशानां चतुर्थांशो ३ अष्टनां चतुर्थां शो २ घाप्यामहे
चतुस्तमरशाता हे ५२ द्वि परायो द्वादशकौ गतो। जातं इति कृते $\frac{२}{१}$ $\frac{३}{१}$ $\frac{५६}{}$ १५६ त्रिनिगु
णिते जातं १५६ दीपोच्चं समानं उन्नयच्च अंगुलात्मकं भणित्वा चतुर्विंशात्या २४ विभक्ते ल
ब्धं ६ शेषं द्वादशा निरपवर्तितं $\frac{१२}{२४}$ इदं दीपशिखोच्चं। एवं अमुना प्रकारेण छायाव्यवहारे त्रैरा
शिके कल्पनया यत्नं ते यत्नं कुर्वंतु। यथा॥ प्रथमछायातो द्वितीयछायायावताधिका। तावता
छायावसवेच यदि। छायाग्रांतरं ५२ तुल्या भूर्लभ्यते॥ तदा प्रथमछायया ८ किमिति। न्यासः॥ ४।५२।८
प्रमाणे छेच्चनु निरपवर्त्य गुणिते लब्धं भूमानं १०४ द्वितीयस्य न्यास ४।५२।१२ प्रग्वल्लब्धं भूमानं।१५६
दीपोच्चानयनं। यद्यष्टांगुलछायाप्रमिते भुजे द्वादशांगुलशंकुप्रमाणा कोटिस्तदा चतुरुत्तरशत
भूतुल्ये भुजे किमिति। न्यासः ८।१२।१०४ प्रमाणे केच्छ निरपवर्तिते १।१२।१३ इच्छाहते प्रमाणं नक्ते

लब्धं दीपोच्चमंगुलात्मकं।१५६ द्वि०।२।४।५६। अग्रवत्स्थं ततदेव।१५६। चतुर्विंशत्यानके १५६ लब्धं
दीपशिखौच्चं २ एवं पंचराशिकादिकमखिलं द्वित्र्यादित्रैराशिककल्पनयैव सिद्धं। यथानंगव-
तानक्रजनक्लेशापहारिणा निखिलजगज्जननैकबीजेन सकलभुवनभवनवनगिरिसरि-
दसुरसुरनरनगरादिभिः स्वजनैर्दैरिदं विश्वंव्याप्तं तथेदमखिलं गणितजातं त्रैराशिकेनैव व्या-
प्तं। यद्येवं तत्कथं निर्बद्ध किमुक्तमित्याशंक्याह। यत्किंचित्गुणनागहारविधिनाबीजेन गणपते-
तन्त्रैराशिकमेव निर्मलधियामेवावगम्यं विदां। एतद्यत्बहुधास्मदादिजडधीधीवृद्धिबुध्याबु-
धैस्तद्भेदान्सुगमान्विधाय।। रचितं प्राज्ञैः प्रकीर्णादिकं। यत्किंचिद्भागमस्येनपाटिरूपं बीजादी-
गुणनागहरविधिनागुणनाकारभागहरप्रकारेण बीजेन वा तत्तडथप्रसिद्धिनपा गणपते संख्याय
ते संख्यायते। तत्समस्तं निर्मलधियां निर्मलबुद्धीनां विदां विदुषां।। अत्र तृतीया स्थाने षष्ठी अवगं-
तव्या तेव सति रितिचेत्। विद्वद्भिः निर्मलबुद्धिभिः त्रैराशिकमेव राशित्रयनिष्पन्नगणितविशेष ॥५७॥
रूपमेवावगम्यमवबोध्यं कोभावः।। एतत्सर्वमेकेनैव त्रैराशिकेनगुरूपदिष्टविधिना निष्पद्यते। य-
द्येवं तर्हि किमर्थमेतावान्ग्रंथेषु प्रपंचो व्यरचि। पूर्वाचार्यैरित्याह।। एतद्बहुधेत्यादि यदेतद्यदिदं

२१

बहुधाबहुभिः प्रकारैः ग्रंथेषु प्रपंचेन तद्भेदान् संकलितं व्यवकलितादीन् सुगमान् सुबोधान् वि-
धाय विरचय्य प्रकीर्णकादिकं गणितं व्युत्पादकं करणसूत्रादिकं रचितं विरचितं बुधैर्गणित-
कुशलैरस्मदादीजडधाधीवृद्धिबुध्या।। वयमादिर्येषां ते अस्मदादयस्ते च ते जडधियश्च मंद-
मेधसश्च तेषां उत्पपरिहाराय। कविर्जडधिषु आत्मानं मुख्यं निर्दिष्टवान्। तेषां धीबुद्धिस्तस्याः वृद्धिरु-
ल्लासः।। तस्य बुद्धिः परिज्ञानं। तया हेतुभूतया किंतु नामामंदसां मेधसां प्रतिभोल्लासः स्यात्। सप्रपं-
चग्रंथे व्युत्पाद्यमानाभिः क्रिमेण प्रौढमतयो भवतीतिभाव।। अन्यथा एकेन त्रैराशिकेन सकलग-
णितनिष्पत्तिः स्यादित्यर्थः।। ।।इति श्रीरामदेवात्मजसुवर्णकारमोघदेवविरचितायां लीलाव-
त्या विवृत्तौ छायाव्यवहारः समाप्तः।। ।।अथ कुट्टके करणसूत्रं।। भाज्यो हारः क्षेपकश्चापवर्त्यः
केनाप्यादौ संभवे कुट्टकार्थं। येन छिन्नौ भाज्यहारौ न तेन क्षेपश्चैतद्दुष्टमुद्दिष्टमेव। परस्प-
रं भाजितयोर्ययोः शेषस्तयोः स्यादपवर्तनं स।। स्वनायवर्तेन विभाजितौ यौ तौ भाज्यहारौ दृढ-
संज्ञकौ स्तः।। मिथो भजेत्तौ दृढभाज्यहारौ यावद्विभाज्ये भवतीह रूपं। फलान्यधोधस्तदधो निवे-
श्य।। क्षेपस्ततः शून्यमुपांतिमेन। स्वोर्ध्वे हतेंत्येन युतेतदंत्यं त्यजेन्मुहुः स्यादिति राशियुग्मं

ऊर्ध्वो विभाज्येन दृढेन तष्टः फलं गुणौ विशोध्यौ स्वतक्षणाच्छेषमितौ तु तौ स्तः॥ संभवे सति अपवर्त्तस्य घ
टनायां सत्यां आद्यो प्रथमं भाज्यः भजनीयांकः केनाप्यंकेनापवर्त्त्य छेद्यः। हारच्छेदोऽपि तेनैवापवर्त्यः क्षे
पकश्चेत्येषां कश्चापवर्त्यः किमर्थं॥ कुट्टकार्थं। कुट्टकविधये येनांकेन भाज्यहारौ छेद्यौ दृढकौ छि
न्नौ अपवर्त्तितौ भवतः। तेनांकेन चेद्यदि पः क्षेपांकोऽन छेद्यते तत् तु दृष्टं साध्यं। उद्दिष्टं उक्तं। एवकारो
निश्चयार्थः। ययोर्भाज्यहारयोः परस्परं अन्योन्यं भाजितयोर्भजनक्रियोर्यः शेषः उर्वरितांकः स स्तयोर्भा
ज्यभाजकयोरपवर्त्तनं स्यात् छेदो भवति। यो भाज्यहारौ स्वेनापवर्त्तनेनात्मीयेन शेषांकेन विभाजितौ विक्षो
भतौ तौ भाज्यहारौ दृढसंज्ञौ भवतः। तौ दृढसंज्ञौ भाज्यहारौ मिथः परस्परं तावद् भजेत् भागं हरेत्। यावद्वि
भाज्ये भजनीये रूपं भवति रूपं शेषं स्यात्। फलानि भजनाल्लब्धानि यानि तानि अधोऽधस्तलाद्धस्तात्
स्थाप्यानि। तदधस्तेषां फलानां अधस्तात् क्षेपः क्षेपांको निवेश्यः स्थाप्यः। ततस्तस्मात् क्षेपादधः शून्यं खं निवेश
येत्। एवमधोधोऽंकपंक्तेर्वल्लीति संज्ञा। उपान्तिमेन उपसमीपे अन्तिमो यस्य स उपान्तिमस्तेन उपान्तिमेन स्वो
र्ध्वे स्वतः आत्मनः ऊर्ध्वे ऊर्ध्वांके ऊर्ध्वे हते गुणिते अन्त्येन अन्त्यांकेन युतेन सहिते सति नतं अन्त्यं त्यजेत्। जह्या ॥९८॥
त् मुहुर्वारं वारं एवं तावत्कुर्याद्यावद्द्वौ स्थितानामंकानां राशियुग्मे राशिद्वयं स्यात्। ऊर्ध्वः॥ ऊर्ध्वांक

उपरितनो राशिः॥ दृढसंज्ञेन विभाज्येन तष्टो भक्तः॥ फलं लब्धिर्भवति॥ अत्र कुट्टकविधौ एवं अ
मुना प्रकारेण फलरूपे गुणलब्धी तदेव स्यातां। यदा ता लब्धयः समाः स्युर्द्विश्चतुःषडाद्या भवंति॥
चेद्यदि ता लब्धयो विषमास्त्रिपंचसप्तप्रभृतयः। स्युस्तदा ईतस्मिन् प्रकारे यथागते यथोक्तक
रणोत्पन्ने लब्धिगुणे स्वतक्षणान्निजदृढसंज्ञभाज्यात् भाजकाद्विशोध्यौ। शेषसमौ उर्वरितां
कतुल्यौ तौ स्तः॥ लब्धिगुणौ भवतः। उदाहरणं॥ ॥एकविंशतियुतं शतद्वयं यद्गुणं गण
क पंचषष्टियुक्। पंचवर्जितशतद्वयोद्धृतं शुद्धिमेति गुणकं वदाशु तं॥ हे गणक हे गणितज्ञ शत
द्वयं एकविंशतियुतं एकविंशत्या सहितं। यद्गुणं। यो ऽंको यस्य गुणस्य अंसो यद्गुणं कं यद्गु
णं किं विशिष्टं पंचषष्टियुक् पंचषष्ट्या युतं। पंचवर्जितशतद्वयोद्धृतं। पंचभिर्वर्जितं ऊनीकृतं शत
द्वयं पंचवर्जितशतद्वयं तेन उद्धृतं भक्तं पंचवर्जितशतद्वयोद्धृतं। शुद्धिं एति निरवशेषो भवति॥
तं गुणकं आशु शीघ्रं वद आचक्ष्व। न्यासः॥ भा २२१ हा १९५ क्षेपक ६५ परस्परं भाजितयोरिति हारेण भाज्ये भक्ते
जातं २६ | १९५ भाजनात् शेषेण षड्विंशत्या हारे भक्ते १९५ शेषं १३ त्रयोदशभिः पुनश्चेत् षड्विंशति
र्भज्य तेयो राशि निरवशेषो भवति। अत्र शेषेण त्रि क्रिया अन्ते त्रयोदश एव शेषः। एभिस्त्रयोदशभिर्भा

र्भहारक्षेपाः पृथक् पृथक् ॥ अपवर्त्तिताः जाताः २३/६५ । २६५ । ६५ । लब्धं क्रमेण ७ क्षेप ५ इमौ भाज्यहारौ दृढसं
ज्ञौ इ नामानौ परस्परं भाजितौ पंचदशाभिः सम दशाप्तक्ता २१ । लब्धं १ शेष २ शेषर घाभ्यां पंचशाप्तकाः
२ लब्धा ७ शेषः १ एकत्र लब्धिर्दर्शनं ७ । अनयोरधः क्षेपः तदधः शून्यमिति कृते । जाता वल्ली ७ उपां
तिकेन पंचकेन स्वोर्ध्व एके हते जातं ३५ अंके पंचके ऊर्ध्वांके योजिते ७ सप्तके हते २ पंचत्रिंशतो
मध्ये त्ये शून्ये योजिते पितदेव ३५ पुनरुपांत्येन पंच त्रिंशता ऊर्ध्व एके हते जातं ३५ अंके पंचके ऊर्ध्वांकि
ऊर्ध्वांके योजिते राशिद्वयं जातं ४० एतौ दृढभाज्यहाराभ्यां तष्टौ ४० ३५ शेषं जातं १५ इमौ लब्धिगुणौ ५ ७
हते जातं ११०५ क्षेपं ६५ युते ११७० हरेण भक्ते ११७० लब्धं १८ अथ एतयोः स्वतक्षणं क्षेपः ७ ५ योजिते जा
तौ लब्धिगुणौ २३ । २० भाज्ये त्रिशत्या गुणिते २३ जातं ४४२० क्षेपः ६५ अस्मिन् योजिते जातं ४४८५ हरेण
भक्ते ४४८५ इति कृते लब्धिः २३ विंशति गुणः ॥ अथवा स्वतक्षणं भाज्यहारादिकं क्षेपः इष्टगुणो ॥ क
ल्पिता मिमिष्टं २ भाज्यहारौ दृढौ ताभ्यां हतौ जातौ ३४ । २० तष्टयोः षट् कपंचकयोर्योजितौ ४०
३५ । भाज्यं पंचत्रिंशता हते ३५ जातं ७७३५ क्षेपे ६५ क्षिप्ते ७८०० हरेण भक्ते ७८०० लब्धं ४० त्रिचतुः पं ॥ एवं ॥
चेत्यादिना स्वतक्षणगुणयेता लब्धिगुणौ ज्ञेयौ ५७ । ५० इष्टवशादेवमनेकधा लब्धिगुणौ । करणसू

त्रं नवति कुट्टविधिर्युतिभाज्ययोः सम मपवर्त्तितयोरथवा गुणः ॥ भवति यो युतिभाजकयोः पुनः सच
भवेदपवर्त्तनसंगुणः ॥ वा अथवा कुट्टविधिः ॥ कुट्टक विधानं स्याद्युतिभाजयोः क्षेपकभाज्यनीयीक
योः समपवर्त्तितयोः केनाप्यंकेन छिन्नयोरपि गुणो गुणकारांको भवति । तुपुनर्द्वयो गुणोभवति
उदाहरणं ॥ शतं हतं येन युतं नवत्या विवर्जितं वा विहृतं त्रिषष्ट्या ॥ निरग्रकं स्याद्वद मे गुणं तं स्पष्टं
पटीयान्यदि कुट्टकेसि । शतं हतं येन युतं नवत्या युतं नवति सहितं ॥ अथवा विवर्जितं । मपि येन गुणे
न गुणितं त्रिषष्ट्या हृतं त्रिषष्टिविक्तं निरग्रं निरवशेषं स्यात् । मेम मत्तं गुणं गुणांकं वद ब्रूहि । यदि लं कुट्टके वा
कुट्टकविधौ स्पष्टं स्फुटं पटीयान् पटुतरो । न्यास संयुतौ सि । नव सिइतिन्यासः १०० क्षेप ९० परस्परं
भाजितयोरिति: १०० भक्ते लब्धं १ शेषं ३७ अनेन हारस्य भागः ६३ भक्ते लब्धं १ शेषं २६ अनेन भक्ते
३७ लब्धं १ शेषं ११ पुनः २६ भक्ते २६ लब्धं २ शेषं ४ पुनः ११ भक्ते ११ लब्धं २ शेषं ३ पुनर्भक्ते ४ लब्धं १ शेषं १ लब्धं
योदृश्यं ते अधः क्षेपस्तदधः शून्यमिति कृते जाता वल्ली उपांत्येन स्वोर्ध्वे हते अंत्ये योजिते पुनः पुन
रिति कृते जा तौ राशी २४ ३० भाज्यहाराभ्यां पृथक् पृथक् तष्टे ३० । ५३० भक्ते शेषं ३० । १८ इमा मेव ल
ब्धिगुणे अ १ ष्टादशा निर्दिष्टौ । अथवा भाज्यक्षेपौ हदशभिरपव १० त्तितौ १० । २ परस्परं भाजितौ लब्धयस्तदधः ।

शून्यमितिकृतेजातावल्ली १ उपांत्येन स्वोर्ध्वे हतेंत्येयोजितेपुनः शून्यमितिकृतेजातोराशी १८ अत्रलब्धयो
विषमाजाताः तेनलब्धिर्नग्राह्यास्यात् अतोधस्तनांकस्यतक्षणं हरेणानष्टे ७ लब्धं २ शेषं ४५ अयमेवगुणः॥ अ
यागतोलब्धिगुणौविशोध्यौस्वतक्षणादितिवचनात् शोधिते ७ पातितेजातंशेषं २८ आगवगुणाप्रभाज्येक्षे
पयुतेहरभक्तेलब्धिगुणौ ३०।१८ अथवायुतिजातकोनवजिरेपवर्तितो ७० क्षेप १० परस्परंभजनात्जाति
गुणलब्धी ३ क्षेपकशून्येधोन्यकृतेजातवल्ली ५ उपांतिमेनस्वोर्ध्वेहते इतिकृतेजातोराशि ४० अत्रलब्धि
र्नग्राह्या अधस्तनांकस्यस्वतक्षणं ३ नष्टे शेषं २ हरक्षेपापवर्तनं ९ अनेनगुणितोजातः सएवगुणः १८
पूर्ववल्लब्धिः ३० गुणलब्धोः स्वतक्षणक्षेपइतिगुणलब्धीजातो १८।३० अथवाधाराद् तौ २ ४ गुणौ जात्यहारे
जातौ १२४।२०० गुणलब्धोयोजितोजातौलब्धिगुणौ २३०।१४४ इत्यादि। अथवाहारक्षेपौनवभिः पुनः जा
त्यक्षेपौदशभिरपवर्तितौ ५ क्षेप १ परस्परंभजनात्पूर्ववल्ली १ उपांतिमेनस्वोर्ध्वेहतेंत्येयोजितेजा
तौराशि ३ लब्धिर्नग्राह्याधिकएवगुणः हारक्षेपावर्तने २ गुणितेजातः सएव १८ गुणान्नभजनात्यांलब्धि
३० द्वित्रिचतुःपंचादिनिरिष्टांकेःस्वहारोगुणायित्वा गुणलब्धोःप्रक्षिप्य गुणलब्धीसाध्ये। करणसूत्रं॥ ॥२००॥
क्षेपजेतक्षणाच्छुद्धे गुणाप्तीस्तोविशुद्धिजे। येयेक्षेपजेगुणाप्तीतेएवस्वतक्षणाभ्यांशुद्धेवियोगजेभवत

इति। कोर्थः समासुलब्धिगुणाप्तीक्षेपजेभवतः। विषमासुगुणाप्तीशुद्धिजेभवतः। ततोयेक्षेपजेतेएवस्वतक्ष
णाच्छुद्धिजेवियोगजेस्तः। येवियोगजेतेएवस्वतक्षणाच्छुद्धेक्षेपजेभवतः। ततोयेक्षेपजेतेएवस्वतक्षणाच्छु
द्धिजेवियोगजेस्तःशुद्धेक्षेपजेभवतइत्यर्थः। अत्रपूर्वोदाहरणेनवतिक्षेपेयौलब्धिगुणौतौ स्वतक्षणाभ्यामाभ्यां
२००।६३ शोधितौ। येशोधकेतन्मितौलब्धिगुणौनवतिशोधनेस्यातवो। तद्यथा। पूर्वानीतौलब्धिगुणौ ३०।१८
एतौतक्षणाभ्यांशोधितौ १७०।४५ इतिकृतेशोधके ३०।४५ इमौलब्धिगुणौनवतिशोधनेयथा ४५ गुणि
तेजातं ४५०० अतोनवतिशोध्या ४५०० इतिकृतेशेषं ४४१० हारेसाप्तके ४४१० लब्धं ७० इमौविशुद्धिजौ
।एतयोरपिस्वतक्षणक्षेपः ७ः इतिकृते ७०।१८ द्विगुणेक्षेपे ७०।७। एमानत्यं उदाहरणं। यद्गुणग
णकषष्टिरन्विताव्रजिताचदशभिःषडुत्तरैः। स्यात्त्रयोदशहृतानिरग्रकातंगुणंकथयमेपृथक्पृथक्
द्वेगणकगणितकजाकुशलषष्टिः रूपषाष्टिः। यद्गुणा। येनांकेनगुणलक्षणेनगुणितास्ती। षडुत्तरोदशो
भिरन्विता। षोडशक्षेपयुतावसमुच्चये। षोडशभिरेववर्जिताऊनीकृता। त्रयोदशाकृता। त्रयोदशभिर्भक्ता
सतीनिरग्रकानिरवशेषाभवतीति। तंगुणंमेममपृथक्पृथक्वदकथय। आचद्यन्यासः |भाज्य ६० हार १३| क्षेप १६
परस्परंभजनाल्लब्धयःना ४ अधक्षेपः १६ च। इतिकृतेजातावल्ली ४ उपांतिमेनस्वोर्ध्वेहतेइ तिजातो

राशि ३६८ स्वतक्षणं ३६८ । ६९ । हृते शेषके ८ । ९ इतीमौ लब्धिगुणौ । अत्र पिलब्धयो विषमाः । अतइमौ
लब्धिगुणौ स्वतक्षणाभ्यां शोध्यौ ६७ । ३ इतिकृते शेषके ५९ । ११ क्षेपशुद्धेपि इमौ लब्धि ५९ । १८ गुणो यथा
६९ । गुणिते ९९० क्षेपशुद्धे पि ९७९ हारेण भक्ते ६९ । लब्धं ५९ इमे क्षेपजे गुणलब्धी ५९ । १८ भाज्ये गुणिते २० जा
ते १२० अतः क्षेपशुद्धा पातिते शेषं १०४ हारेण भक्ते लब्धं ८ इमे शुद्धिजे । करण सूत्रं गुणलब्ध्योः सम
ग्राह्यं धीमताक्षणे फलं । हरतष्टे धनक्षेपे गुणलब्धी तु पूर्ववत् । क्षेपतक्षणलाभाढ्या लब्धिः शुद्धौ
तु वर्जिता ॥ धीमता चिदुषा तक्षणेत न करेण फलं ग्राह्येन शेषं । समतुल्यं एकमेव । कयोः गुणलब्ध्योः ।
गुणश्च लब्धिश्च गुणलब्धी तयो गुणलब्ध्योः । कोर्थः । वल्लीसमुत्पन्नराशिद्वये । धीराशौ गुणो भवति
अतो धीराशेरेव फलाद्गुणलब्धो भवति स्मस्मान्नदेव ग्राह्यमित्यर्थः । उदाहरणे । येन संगुणिताः ।
पंचत्रयो विंशति संयुताः वर्जिता वा त्रिभिर्भक्ता निरग्राः स्युः हास को गुणः । पंच पंच संख्याका इमा
येन गुणेन गुणिताः त्रयोविंशति युताः । त्रयोविंशति सहिताः । न्यासः । भाः ५ क्षेप २३ परस्पर भजन
जातं २ । अतः क्षेपे एवं च विन्यस्य जाता वल्ली ३ । ३ उपांतिमेन स्वोर्ध्वे हते इत्यादिजातौ राशी ४ । ३ एतौ भाज्यहारा ॥१०२॥
भ्यां तष्टौ ४ । ३ । उर्ध्वराशौ पंचभिस्तष्टमा ० एन वल्लनं तेतत्र तेन ग्राह्यौ गुणलब्धौ । समं ग्राह्यं । अस्मात्

सम लक्षणात् फलात् भाज्ये पंच के पातिते शेषं २ अयं गुणः । अनेन पंचक लक्षणो भाज्यो गुणः । १ गुणिते जातं
१० क्षेप २३ युते ३३ हरेण भक्ते ३ । लब्धं ११ एकत्र गुणलब्धी ५ । ११ क्षेपजे न तक्षण छुद्धी दे इति २ । ३ । अत्र पंच
स्य एकादश न पतंति । अतः एकादशान्यः पंच शोधितः । शेषं ६ दं क्षणगतं जातं । त्रयाणं मध्यात् दो शोधि
तौ शेषं १ एकत्र ॥ ६ । १ इष्टाहतः स्वस्वहरेण युक्ते इति कल्पितमिष्टं २ भाज्यहारो गुणितो जातौ १० । ६ गुणल
ब्ध्यो योजितौ १६ । ७ षट्स्त्रगुणतादशान्यः शोताः । शेषं ४ एकके योजिता जातं एकत्र ७ । ४ अस्याधन लब्धि रिति
संज्ञा । एवं सर्वत्र । अथवा हरतष्टे धनक्षेपे गुणलब्धी तु पूर्ववत् । क्षेपे क्षेपांके हरतष्टे हारभक्ते पूर्ववत् अ
ग्र वत् शुद्धिजे गुणलब्धी भवतः । उदाहरणस्य प्रागुक्तस्य प्रागुक्तस्य न्यासः भा ५ हा ३ क्षेप २३ हरतष्टे क्षेपे ।
२३ । शेषं २ अयं क्षेपः भाज्यहार ३ क्षेप २ परस्पर भजनाज्जाता वल्ली ० । २ उपांतिमेन स्वोर्ध्वे हते जातौ राशी ४
स्वहाराभ्यां शोधिते ५ । ३ । शेषं १ । १ इमे शुद्धिजे क्षेपतक्षणलाभा ० त्या लब्धिः शुद्धौ तु वर्जिता लब्धिः
क्षेपतक्षणलाभाढ्या क्षेपस्य तक्षणं क्षेपतक्षणं तत्र लाभेन पूर्वोक्तक्षण फलेन आढ्या युक्ता कार्ये
त्यर्थः । शुद्धौ तु वर्जिता हीनेत्यर्थः भा ५ हा ३ क्षेप २३ तक्षणे लब्धं ७ अत्र गुणलब्धी ५ । ४ । लब्धिर्लाभाढ्या ७ इतिकृ
ते ११ इमे क्षेपजे ५ । १० शुद्धौ तु स्वतक्षणाच्छोधिते ५ । ३ इति क्षणगता लब्धिः जाता गुणलब्धी ५ । ६ । धनलब्ध

र्थे द्विगुणस्वहारो १०९ । द्वि द्वौ जाते गुणाप्ती ७।४ । करणसूत्रं । क्षेपाभावे तथा यत्र क्षेपः शुध्येद्धरोद्धृ
तः । ज्ञेयः शून्यं गुणस्तत्र क्षेपो हारहृतः फलं । क्षेपस्य अभावः अभावः तस्मिन् क्षेपाभावे
११ हारभाज्यावेव गुणाप्ती स्तः । तथा तेन प्रकारेण क्षेपः हरेण धृतो हारभक्तः सन् शुध्येत् । निरवशेषो
भवति । तत्र शून्यं गुणो स्यात् । हारहृतो हारभक्तः क्षेपः फलं स्यादिति । कोर्थः । क्षेपभजनाद्यत्
लब्धं फलं सा लब्धिरित्यर्थः । उदाहरणं । येन पंचगुणिताः खयुताः पंचषष्टिसहिताश्च ते यवा ॥
स्युस्त्रयोदशहृता निरग्रकास्तं गुणं गणक कीर्तयाशु मे । हे गणक पंच येन गुणेन गुणि
ताः खसंयुताः शून्यसहितास्त्रयोदशहृतास्त्रयोदशभिर्भक्ता निरग्रकाः स्युर्निःशेषा भवंति । अथवा
पंचषष्टिसहिताः पंचषष्टियुताः तं गुणं आशु शीघ्रं मम कथय कीर्तय । न्यासः । भा ५ हा १३ क्षे ० परस्प
रभजनाज्जाता वल्ली ० २ ० उपांतिमेनेत्यादिना जातो राशिः ० ० स्वतक्षणं ० ० एतदेव गुणाप्ती ॥
०।० । द्वितीयोदाहरणस्य न्यासः । भा ५ हा १३ क्षेपः ६५ क्षेपः शुध्येद्धरोद्धृतः । ६५ १३ भक्ते
लब्धं पंच शेषं ० इदं शून्यं ० गुणाः । लब्धिः पूर्ववत् एक त्रात् इमे गुणाप्ती वा ०।५ । इत्यादि । सर्वकु ॥१०२॥
ट्टके गुणलब्ध्योरानंत्यार्थं सूत्रं । इष्टाहतस्वस्वहरेण युक्ते ते वा भवेतां बहुधा गुणाप्ती । अस्य व्या

सिः सर्वोदाहरणे बुद्धिमता स्त्र पूर्वमेवाथ स्थिरकुट्टकः । क्षेपे तु रूपे यदि वा विशुद्धे स्यातां क्रमा
द्ये गुणकारलब्धी अभीप्सितक्षेपविशुद्धिनिघ्ने स्वहारतष्टे भवतस्तयोस्ते । रूपे एकलक्षणे क्षेपे
सति यदि वा पक्षांतरे योतने विशुद्धौ सत्यां रूपविशोधने कृते सति क्रमादनुक्रमेण ये गुणका
रलब्धी स्यातां भवतः । कथंभूते । अभीप्सितक्षेपविशुद्धिनिघ्ने । क्षेपश्च विशुद्धिश्च क्षेप० विशुद्धी
अभीप्सितस्य इष्टांकस्य क्षेपविशुद्धी । अभीप्सितक्षेपविशुद्धी ताभ्यां निघ्ने । क्षेपश्च विहते । अभी
प्सितक्षेपविशुद्धिनिघ्ने । पुनः किं स्वहारतष्टे । निजनिजच्छेदविभक्ते । तयोः पूर्वोक्तयोर्हरभाज्य
हारयोस्ते गुणकारलब्धी स्यातां । प्रथमोदाहरणे हरभाज्यहरयोः रूपक्षेपयोर्न्यासः भा १७ हा १५ क्षेपः
परस्परभजनाज्जाता वल्ली ० तदधः क्षेपस्तदधः शून्यं ० उपांतिमेन स्वोर्ध्वे हते इत्यादि नाजा
तो राशी इमौ लब्धी गुणौ तद्यथा हते जाते क्षेपे रू० प्रक्षिते पाजातं १२० हारतष्टे १२० भक्ते ल
ब्धं ८ अथ इष्टं कल्पितं गुण ५ गुणाप्ती ७।८ पंचकेन हते ३५।४० स्वहारतष्टे ४० भक्ते
शेषं ५।१६ इमे गुणाप्ती यथा हते ८५ क्षेपे पंचके क्षिते जातं । ९० हारतष्टे ९० भक्ते लब्धं ६ अ
थवा इष्ट ७ गुणाप्ती हते जाते ४९।५६ । स्वहारतष्टे ५१ । शेष ४।५ ५ इमे गुणलब्धी

वा॰चं॰

विरेमानेत्यं॥ अथ रूपशुद्धौ न्यासः॥ ३१॥ क्षेपः २॥ अग्रज्जाते गुणासौ ३।८ स्वनक्षत्रग्णस्यां शोधिते ७१।७५। यातिते जाते ९।८। इमौ लब्धिगुणौ यथा ८। हते जातं ७९ रूपे शोधिते जातं ७५ हरेणाप्ते ७५ लब्धं ९ एते गुणासौ इ ष्ट क्षेप निघ्ने २ १३ अनेन निघ्ने १२ गुणिते जाते ५५१ ९३। स्वहारतष्टे ५५१ ९३ शेषं ११२ इमे गुणासौ यथा ७ हते जाते ७७ क्षेपसमके शोधिते ८०। हरेणाप्ते ८० लब्धं १२ एवं सर्वत्रानंत्यं। अस्य ग्रहगणितविषये उपयोगः॥ अथ तदर्थं किंचिदुच्यते। कल्पाधशुद्धिविकलावशेषं षष्टिश्च भाज्यः कुदिनानि हारः॥ तज्जं फ लस्तुर्विकलागुणस्तु लिप्ताग्रमस्मात् कलालवाग्रं॥ एवं दैतेर्द्वं च तथाधिमासावमाग्रकाभ्यां दिवसा रवींदो॥ ग्रहस्य विकलावशेषात् ग्रहाहर्गणयोरानयनं। तथात्र षष्टिर्भाज्यः॥ कुदिनानि हारः॥ विकलाशेषं शुद्धिरिति। प्रकल्प्य साध्ये गुणाप्ती। तत्र लब्धिप्रमिता विकलास्तु गुणमितं कलाशेषं। एवं कलाशेषा त् लब्धिः कलाः गुणो भागशेषं शुद्धिः॥ कुदिनानि हारः॥ त्रिंशद्भाज्य लब्धिर्भागाः॥ गुणो राशिशेषं॥ द्वा दश भाज्यः॥ कुदिनानि हारः॥ राशिशेषं शुद्धिः॥ फलं राशयः॥ गुणो॥ हर्गणः शेषं कल्पाभगणो भाज्यः॥ कुदिनानि हारः॥ भगणशेषं शुद्धिः। फलं गतभगणाः॥ गुणो॥ हर्गणः स्यादिति। अस्योदाहरणानि ॥१०३॥ प्रश्नाध्याये। एकल्पाधिमासा भाज्यः॥ रविदिनानि हारः॥ अधिमासशेषं शुद्धिः। लब्धा गताधिमासाः॥ गुणे

गतरविदिवसाः॥ आचार्येणापि सिद्धांते प्रश्नाध्याये स्योदाहरणानि दत्तानि। अस्माभिरप्यत्रानुपयो गित्वाद्ग्रंथप्रपंचभीत्या नोदाहृतानि। करणसूत्रं। एको हरश्चेद्गुणको विभिन्नौ तदा गुणैक्यं परिकल्प्य भाज्यं। अग्रैक्यमग्रं कृत उक्तवद्यः संश्लिष्टसंज्ञः स्फुटकुट्टकोसौ॥ विदितहरच्छेदएको भवति गुणकौ गुणकारौ कौतु पुनः भिन्नौ पृथक् भूतौ भवतः। तदाभाज्यं जनीयं कं गुणैक्यं गुणयोरैक्यं गुणैक्यं॥ परि कल्प्य प्रतिष्ठाप्य। अग्रैक्यं श्लिष्टेग्रे क्षेपस्थाने शुद्धिसंज्ञापरिकल्प्य। यः संश्लिष्टसंज्ञः कुट्टक उक्तः॥ पूर्ववि धिकृतः विहितः॥ असौ स्फुटकुट्टकः॥ अग्रे क्षेपस्थाने शुद्धिसंज्ञापरिकल्प्य॥ यः संश्लिष्टसंज्ञः कुट्टक उक्तः पूर्वविधिकृतः विहित॥ असौ स्फुटकुट्टकः स्यादिति। उदाहरणं। कः पंचनिघ्नो विहृतस्त्रिषष्ट्या सप्ताव शेषोथ स एव राशिः दिग्भाहतः स्याद्विहृतस्त्रिषष्ट्या चतुर्दशाग्रो वद राशिमेवं नं। को राशिः पंचनिघ्नः पं च निर्गुणितः। त्रिषष्ट्या विहृतो भक्तः सन् सप्तावशेषः स्यात्सप्ताग्रको भवति। स एव राशिर्दशाहतो दश भिर्गुणितः त्रिषष्ट्या विहृतो भक्तः सन् चतुर्दशाग्रको भवति। चतुर्दशावशेषः स्यात् हे गणका एनं रा शिं वद ब्रूहि अत्र गुणैक्यं। एको गुणः पंच ५ अपरो दश १० एक्यं १५ अयं भाज्यः। त्रिषष्टिर्हरः। अग्रैक्यं क्षेपः सप्त ७ अपरश्चतुर्दश १४ ऐक्यं २१ अयं क्षेपः विशुद्धिसंज्ञः इति न्यासः भाज्य १५ हर ६३ क्षेप २१ भवति कुट्टविधि

युति नाम्नयोरिति युतिनाम्नौ त्रिभिरपवर्त्तितौ जातौ भाज्य ४ क्षेप ७ मिथो भजनाज्जाता वल्ली ३ उपां
तिमेन स्वोर्द्ध हते इत्यादिना जातौ राशी २५ अत्र चतुर्द ... नेनाप्ता उर्द्धांके हरतष्टे शेषं ५ ४९ अ
यं क्षेपजो गुणः १ अनेन भाज्ये गुणिते क्षेपे क्षिप्ते राशि निरवशेषो भवति अत्र समावशेषः १ अ तद
यं विशुद्धिजः क्षेपजे तक्षणाच्छुद्धे इति वचनात् अस्मिन् त्रिषष्टेः शोधि ६३ शेष २४ अयं विशुद्धिजो
गुणः अनेन भाज्यो गुण्यः ५ गुणिते जातं ७० हरभक्ते ६३ शेषं १ अथ दशाहते ६ जातं १४० हरभक्ते
२४० शेषं २४॥ ॥इति श्रीहेमकररत्नीमदेवात्मजमोषदेवविरचितायां लीलावती विवृत्तौ कुट्टका
ध्यायः समाप्तः॥ ॥अथ गणितपाशे निर्दिष्टांकैः संख्याकरणमत्रं स्थानांत्रमेकादिचयांकघातः संख्या
विभेदा नियतैः स्फुरंकैः भक्तोंकमित्यंकसमाससनिघ्नः स्थानेषु युक्तो मिति संयुतिस्यात् एकादिचयांक
घातः एक आदौ च चये च एकादिचयः एकादिचयेन येंका एकादिचयांकास्तेषां घातो हननं एकादिचयां
कघातः नितैरंके निर्दिष्टांकैः संख्याविभेदाः स्युः मितिप्रभेदा भवंति स्थानांतं यावत् एकादित्र्यादि
स्थानपर्यंतं कोर्थः यष्टुर्यावंत्यंकस्थानानि तावंतोंका एकादिचयेन स्थापयित्वा परस्परं गुणनीया इत्यर्थः ॥१०४॥
किंवि एकादिचयांकघातः अंकसमाससनिघ्नः अंकानां निर्दिष्टांकानां समासो मीलनं अंकसमासस्तेन

निघ्नो हतोंकसमाससनिघ्नः अंकमित्या भक्तः यवंत्यंकस्थानानि तावद्भिर्भक्तः स्थानेषु युक्तः एकादिदशा
दिस्थानेषु युक्तो मीलितः सन् मिति संयुतिः स्यात् मितीनां संख्याभेदानां संयुतिः सम्यग्योगो भवं तित
संख्यकेका निपृथग्वदाशु द्विकाष्टकानां द्वौ च अष्टकश्च द्विकाष्टकौ ताभ्यां द्विकाष्टकाभ्यां आभ्यां निर्दि
ष्टांकाभ्यां कति संख्याविभेदाः स्युः कियंतो मितयो भवंति वा सुमुच्चये त्रिनवाष्टकैः त्रयश्च नव च अ
ष्टश्च त्रिनवाष्टकास्तैस्त्रिनवाष्टकैः एभिर्निरुद्दिष्टांकैः कति संख्याविभेदाः स्युः निरंतरं अंतरं विना द्या
दिनवावसानैर्वा द्वौ आदिर्येषां ते द्यादयः नव अवसाने अंते येषां ते नवावसानाः द्यादयश्च नवावसा
नाश्च द्यादिनवावसानाः ते द्यादिनवावसानैः एभिरष्टभिर्नियतैरंकैः कति संख्याविभेदाः स्युः कियंत्यो
मितयः संभवंति हे गणक तत्संख्यैक्यानि तेषां संख्याभेदानां ऐक्यानि योगः पृथक् पृथक् आशु शीघ्रं
वद कथय न्यासः २८ अत्र स्थाने २ अत्र स्थानांतमेकादिचयांकाः १।२ घातः एकेन गुणितं तदेवेति
न्यायात् २ एवं जातौ संख्याभेदौ संख्यैक्यानयने २ अंकस्य समाससनिघ्नः अंकसमासे १० अनेन
निघ्नः २० हते जातं २० अंकस्थानमितिः २ आभ्यां भक्तः १० लब्धं १० स्थानद्वये एकादिदशादिस्थान
द्वये युक्तो मीलितः ११० जातं ११० अयं स्थानद्वयस्य प्रस्तारोत्पन्नभेदयोर्दर्शनं ८२ एकत्र योजिते ११०

द्वितीयोदाहरणे न्यासः॥३।९।८।अत्र स्थानानि त्रीणि स्थानांतमेकादिचयांकाः॥१।२।३। घातः ६ एतावंत संख्या भेदाः॥ संख्यैक्यानयनं॥ उद्दिष्टांकसमासः॥२० अनेन घातो निहतः १२० जातं १२० अंकमित्या त्रिनिभक्तः (३) स्थान —ये युक्तो जातं ४०० एकत्र ४४४० एषां भेदानां प्रस्तारदर्शनं ३९८ अंकयोजना जातं ४४४० तृतीयोदाहरणे न्यासः ॥२।३।४।५।६।७।८।९ अत्र स्थानान्यष्टौ॥ ए ३८९ / ८३९ कादिचयांकाः॥१।२।३।४।५।६।७।८ एषां घातः ४०३२० एतावंतः संख्या भेदाः॥ संख्यैक्यानयनं॥ उद्दिष्टांकसमासः ४४ अनेन घातो गुणितः ४४ / ४०३२० जातं १७७४०८० स्थानांकमित्या ष्टनिर्भागः १७७४०८० लब्धं २२८ ... ७६० ईदृशानि दश आदीन्यन्या निसप्तस्थानानि २२७६० अंकयोः संख्याविंजनाज्जातं २४६३९९९७५३६० अंकबाहुल्यात् ग्रंथप्रपंच भीत्या प्रस्तारो न २२७६०० / २२७६००० दर्शितः २२७६० प्राग्वत् त्रिनवाष्टकवत् तत्र मितिज्ञातव्या॥ उदाहरणं॥ पाशांकुशाहिडमरुकपाल २२७६०००० २२७६०० / २२७६००० पालशूलैः खड्गाशक्तिचारचापयुतैर्भवंति॥ अन्योन्यहस्तकलितैः कति २२७६००००० / २२७६०००००० मूर्ति २२७६०००० भेदाः शंभोर्हरेरिव गदारिसरोजशंखैः॥ शंभोः श्रीमहादेवस्य कति मू २२७६०००००००० २२७६००००० / २२७६०००००० त्रिभेदाः भवंति के ते पाशांक ॥१०५॥
शाहिडमरुकपालशूलैः॥ पाशश्च २२७६००००००००० २२७६०००००००० अंकुशश्च अहिश्च डमरुकं च / २२७६००००००००००

कपालं च शूलं च पाशांकुशाहिडमरुककपालशूलानि तैः॥ पाशांकुशाहिडमरुककपालशूलैः॥ किंविशिष्टैः खड्गाशक्तिचारचापयुतैः॥ खड्गश्च अदश्च शक्तिश्च शरश्च चापश्च खड्गाशक्तिशरचापानि तैर्युतैः खड्गाशक्तिशरचापयुतैः॥ अन्योन्यहस्तकलितैः॥ अन्यश्च अन्यश्च अन्योन्ये अन्योन्ये च तौ हस्तौ च अन्योन्यहस्तास्तेषु कलितानि स्थितानि तैः अन्योन्यहस्तकलितैः॥ कस्येव हरेरिव यथा हरेः श्रीवासुदेवस्य गदारिसरोजशंखैः कौमोदकी चक्र कमल कंबु निर्यथा चतुर्विंशति भेदास्ते वंति तथा शंभोः तेरायुधधार्यैश्च भेदाः कति भवंति तद्वदकथय॥ पाशा संन्यायुधानि दश १० स्थानांतमेकादिचयांकाः॥१२३४५६७८९१०॥ घातः ३६२८८०० एतावंत एव जाता मूर्त्तिभेदाः॥ संख्यैक्यानयनं॥ एषामेवदशानां अंकानां समासे ५५ अनेन घातो निघ्नः ५५ / ३६२८८०० जातं॥ १९९५८४०००॥ स्थानदशकत्वाद्दशनिर्भक्ते जातं — — ५८४००इय मेकस्थानके मीलितांकसं — रव्याः अन्यानि दशादीनि नव स्थानानि अंकबाहुल्यात् प्रस्तारदर्शयितुं न शक्यते। स्थानानि लिखित्वा संख्यादर्शनं १९९५८४०० अंकयोजनाज्जातं २२७५१९९९९७७८२४०० / १९९५८४००० अथहरेश्च अत्रायुधानि ४ स्थानांतमेकादिचयांकाः॥ १९९५८४००००० १२३४ एषां घातः॥२४॥ एते मूर्त्तिभेदाः संख्यैक्यानयनं॥ अंकसमासः १० अनेन घाते हते १९९५८४०००००० जातं २४० स्थानचतुष्टयत्वाच्चतुर्नि
१९९५८४००००००००
१९९५८४०००००००००
१९९५८४००००००००००
१९९५८४०००००००००००
१९९५८४००००००००००००

ला॰टीका

न्नके २४० लब्धं ९० दशादिस्थानानि विलिख्यत ९०० अंकयोजनाजातं ९९९९० एतत्संख्यैक्यं॥ द्वितीयो युध
भेदेन। अंकरूपेण चतुर्विंशतिर्भेदाः॥ गदारि ९०००० सरोजशंखैः इत्यंते॥ गाच। पाशं। १ चग। पाचंशं
२ गपचशं ३ पचाचशं ४ चपगशं ५ पंचगशं ६ गचशंप ७ चगशंप ८ गंशंचप ९ शंगचप १० चपशंग ११ शं
चगप १२ गपशंच १३ पगशंच १४ गशंचप १५ शंचापच १६ पशंगच १७ शंपगच १८ चपशंग १९ पंचशंग २०
चशंपग २१ शंचुपग २२ पशंचग २३ शंपचग २४ इति चतुर्विंशतिर्भेदाः॥ मूर्त्तयः॥ अंकरूपेण यथा १२३४
२१३४।१३२४।३१२४।२३१४।३२१४।१२४३।२१४३।१४२३।४१२३।२४१३।४२१३।१३४२।३१४२।१४३२।४१३२।३४१२।४३१२।
२३४१।३२४१।२४३१।४२३१।३४२१।४३२१। इति चतुर्विंशतिर्भेदा अंकतः॥ विशेषे करणसूत्रं। यावत्स्थानेषु तुल्यांका
स्तैर्भेदैस्तु पृथक्कृतैः॥ प्राग्भेदा विहृता भाज्यास्तत्संख्यैक्यं तु पूर्ववत्। तुल्यांकाः सदृशांका यावत्सु स्था
नेषु भवंति तत्तद्भेदैस्तेषां सदृशांकानां भेदैर्मितिभिः पृथक्कृतैर्विभिन्नैः कृतैः प्राग्भेदा एकादिच
यांकघातोत्पन्ना भेदा विहृता भक्ताः संतो भेदाः संख्याभेदा भवंति। तत्संख्यैक्यं च पूर्ववत्। अंकसमा
सति भेत्यादिना आनेतव्यं। उदाहरणं। द्विघ्येकभूपरिमितैः कति संख्यकाः स्युस्तासां युतिं च गणका ॥१०६॥
शुमम प्रचक्ष्व। अंभोधिकुंभिशरभूतशरैस्तथांकैश्चेदंकपाशकवियुक्तिविशारदोसि॥ दोच दोचएक

अत्रोच्यते द्विघ्येकत्वं द्विघ्येकभूमिः परिमितैस्तुल्यैरंकैः कति संख्यकाः स्युः कियंत्यो मितयो भवं
ति। हे गणक तासां मितीनां योगं मम आशु शीघ्रं प्रचक्ष्व कथय। तथा तेन प्रकारेण अंभोधिकुंभिशरभू
तशरैः चतुरष्टपंचपंचभिरंकैः कति संख्याभेदा भवंति। उदाहरणं। षट्स्थानस्थितैरंकैरन्यान्यैः खे
न विवर्जितैः॥ कति संख्या विभेदाः स्युर्यदि वेत्सि निगद्यतां॥ षट्स्थानकस्थितैः स्थानषट्कगतैः रंकैः॥
अन्यान्यैः अन्ये च अन्ये च अन्यान्ये तैरन्यान्यैः॥ असदृशैरित्यर्थः। खेन वर्जितैः शून्येन विरहितैः॥
कति संख्या विभेदाः स्युरिति कियंत्यो मितयो भवंति हे गणक यदि वेत्सि जानासि। तयोर्निगद्यतां
कथ्यतां॥ तद्दर्शनं अत्रांतिमांके [illegible] अयं स्थानकस्थानषट्कं यावत् गणकाय चितोनंस्तः। १।२।[illegible]
[illegible] भेदाः [illegible] अनियतत्वात् लभ्यते [illegible] नवानां मेकानां सह
कृत्य [illegible] चतुराशीतिः [illegible] इत्यनेन [illegible]
[illegible] संयोगैः [illegible] १२३४ [illegible]
[illegible] १२३४ [illegible] १२३४ [illegible]
[illegible] २३४ [illegible]
२ २

टीका

विंशतिभेदानवंतितयावांतो। तेराद्युधेर्थायैश्चभेदाः कतिभवंतितद्दकथय। पाशांकुशाद्यायुधा। निदशा१० स्थानांतमेकादिचयांका। १२३४५६७८९१०। घातः ३६२८८०० एतावंतएवजाता मूर्तिभेदाः॥ संख्यैक्यानयनं। एषामेवदशानामंकानांसमासे ५५ अनेनघातोनिघ्नः ५५ जातं। १९९५८४०००। स्थानदशाकत्वाद्भिन्नस्के जातं १९ ५८४०० इयमेकस्थानकेमीलितांकसंख्या ३६२८८००। अन्यानिदशाहीनिनवस्थानानि अंकबाहुल्यात्प्रस्तारदर्शयितुनशक्य) इदमाधेऽकं नवंचनीयं॥

॥१०७॥

७८।१८।१२३६७८।१९।१२४६७८।२०।१३४५७८।२१।१३४६७८।२२।१२५६७८।२३।१३५६७८।२४।१३५६७८।२५।१२४५६

७८।२६।१४५६७८।२७।१३४५६७८।२८।१२३४५९।२९।१२३४५९।३०।१२३५६९।३१।१२४५६९।३२।१३४५६

६९।३३।१३४५६९।३४।१२३४७९।३५।१२३५७९।३६।१२४५७९।३७।१३४५७९।३८।१२३४५८९।३९।१२३६

७९।४०।१२४६७९।४१।१३४६७९।४२।१२३४६७९।४३।११५६७९।४४।१३५६७९।४५।१२३५६७९।४६।१४५६७९।४७।१२४५६७९

४८।१३४५६७९।४९।१२३४८९।५०।१२३५८९।५१।१२४५८९।५२।१३४५८९।५३।१२३४५८९।५४।१२३६८९।५५।१२४६८

९।५६॥ ।सिध्यतियथा १२ ११ १० ९ ८ ७ ६ ५ ४ ३ २ १
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ परःपूर्वेणसंगुणपतत्परस्तत्परेणचो

तिस्ततेजाता। गा७ रूपाद्याः। १।१२।६६।२२०।४९५।७९२।९२४।७९२।४९५।२२०।६६।१२।१। अत्रस्थानकपं

चदशायांनवातितासंख्या। अत्रनवानांभगाः ४९। अथप्रस्तारदर्शनं। तावत्एकस्यप्रस्तारे एक

एवाहयीयैनिदो। यथा १ २ त्रिकस्यभेदभेदचतुष्टयं १ २ चतुष्टकस्यभेदाष्टकंयथा। ४

पंचकस्य ५ एतएवषोडशभेदाएकांकादिस्था १ २ भेदद्वयंतेयथामेरौ। एवं १९

व्यक्तिः एकंएककांकषट्कानि४। १२।१३। २३। इतिचत्वारि। अंकानि

१।३।१३ १३१।१२१।२१२।१२२षट्चतुरंकाति ।१२।११२१।१२।११।२११। इति

१०८॥

चत्वारि। पंचकमेकमेव ११११ इति। एवमन्येपि ज्ञातव्याः॥ अन्यच्च॥ यथा स्थानकत्रये समसकसंख्यैर्भेदाः तथा

हि। स्थानकत्रये भेदाः षट् यथा १२४ ११५ अत्र भेदत्रयं ११५ २२३ अत्रापि त्रयं २३३ सर्वे मिलिताः जा

ताः भेदाः १५। स्थानपंचकेत्र योदशाप्त त्रो संख्याभेदाः १२ ५११ ३४३ अत्र भेदाः २२३ ९०१२३५२ अत्रापि

॥ ९०१२३६५ अत्रापि ९०एषु सर्वे षुउदाहरणेषु यावत्स्थाने तुल्यांका इत्यनेन सूत्रेण भेदा

नानीय प्रत्ययः कार्यः॥ यथा १२ ४३ अत्र स्थान ५ एकादिच यांकाः ११२३४५ घातः १२० अत्र द्वे स्थाने त्रिक

लक्षणे तुल्ये तयोर्यतो भेदो २ स्तेनाप्तेनकः ११२० लब्धं ६० एवं पंचकदा एवमन्येप्यूह्याः॥ न गुणे

न हरो न कृतिर्घनः पृष्टस्तथापि दुष्टानां गविंतगुणकबहूनां स्यातोऽवश्यमंकपातोस्मिन्॥ गुणे गुणकां

कोन पृष्टः। हरो भागहारो न पृष्टः। कृतिर्वर्गो न पृष्टः। न धनः पृष्टः॥ तथापि इत्यपि सतिदुष्टानां परप्रकर्षा

सहिष्णूनां गर्वितगणकबहूनां वयमन्यानां अवश्यं निश्चितं अस्मिन् यातः स्यात् पतनं भवति। मोहो

त्पद्यत इत्यर्थः॥ येषां सज्जातिगुणवर्गविभूषितांगी शुद्धाखिलव्यवहृतिः खलु कंठसक्ता। लीलावती

इह सरसोक्तिमुदाहरंती तेषां सदैव सुखसंपदुपैति वृद्धिं॥ छा॥ इहजगति येषां मनुष्याणां प्रतियोगत्वाज्जा

मुपमवतां लीलावतीगणकोत्तसज्जास्फारोपस्तं ग्रंथविशेषं लीलावक्रतीनाश्रीगणिपाटीकामिनीचंड

नयत्रसहेतुकानि विषणानि। सज्जातिनिश्चतसृजि योगगुणवर्गौ तत्र गुणे गुणाकारः॥ इष्टांकस्पर्शांकेन ॥१०८॥

गुणनं। वर्गश्च सम द्विघातः तास्यां विभूषितानि संहर्णि तयालाबोजिता निअंगानि परिकर्माणि यस्यां सा

वहृति॥ शुद्धानि दोषापरिवर्जिताः संपूर्णा व्यवहृतयो व्यवहारा मिश्रकादयो यस्यां सा। तथा सर

सोक्तिः। सरसा अक्लिष्टा जटिलत्यर्थविकत्वेनश्रोतृणां हृदयंगमा या उक्तिः ग्रंथभणिति स्तां उदा

हरंती॥ व्यंजयंती॥ खलु निश्चितं कंठसक्ता स्वभ्यासात् या कंठवर्तिनी कृता। तेषां पुरुषाणां

सुखसंपत॥ गणितस्कंधपरिज्ञानेन समाधानरूपं यत्सुखं तस्य संपत उत्कर्षो वृद्धिः वृ

द्धिमुपैति गच्छति॥ अपच कामिनी पक्षे लीलावती। वाग्वेषचेष्टितैः प्रियस्यानुरंजनकृ

तिर्लीलेति वचनात्॥ लीला स्त्रीणां स्वाभाविको लंकारविशेषः साविद्यते यस्याः

सा लीलावती॥ उत्तमनायिका सज्जातिगुणवर्गविभूषितांगी॥ सहजा त्यागकृति

यादिकयायोगुणवर्ग दया। हि एप लज्जा मर्यादादि गुणवर्गसमूहस्तेन विभूषिता

नि तेनकृतमंगं वपुर्यस्याः सा तथा। शुद्धाखिलव्यवहृतिः॥ अपस्तु कामुपागते गृह

पतौ मुषणेन मता तस्या हार्धि तदृष्टि ससमनविधि स्तस्योपचा स्वयं। सुप्ते तत्र

यीतत सुप्तमतो न हि स्वशय्यां स्वयं आचैः पुत्रानि वेदिता कुलवधूरसि द्धांत धर्मा इमे। इत्येवं

व्यवहारेण व्यवहाररूपं यास्याः सा तथा॥ सरसोक्तिमुदाहरंती। सरसा संभोगारा

यो उक्ति वचनं तामुदाहरं तिजल्पंति सती कंठे सक्ता निरंतरं दाहजिंगन वक्षोन

कंठजग्ना। तेषां सदा सर्वस्मिन् काले सुखं संपत् काम जरेणि ख्याति प्रायो वृद्धिं प्रा

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

टीका

कं जैमुपैति॥ छ॥ इति श्री सिद्धांतशिरोमणौ भास्करीये लीलावती इत्यभिधाना तस्याटी
का स्वर्णकार नीमदेवसुत मोषदेवकाना लीलावती पाटी गणितपाटी टीका
समाप्ती॥ संवत् १८०२ वर्षे शाके १६६७ प्रवर्तमाने फाल्गुण नपसि मासे सितेत
रे पक्षे ३ गुरुवासरे दैवज्ञातीय लो श्री श्री मंगलजी सुत नंदराम शंकर लखीतं॥ श्री॥
इदं पुस्तकं सतीपुराज्ञातीय ज्योतिर्विदावटंक श्री ७ धनजी सुत नीलकंठात्मजेन स्वपठनार्थं मिथश्च गोपाल ना ५
स्वायुबोधुबोधित्वाद्द्रस्य करिकलत्रकृताग्रिनष्टपत्रत्वाच्च पुस्तकं विद्याव्यसनी नादेयं खलानामप
रिचितानामविरावासिनां द्वेषीनां न देयं च विद्यापितह्दित्वाद्दिसमालोच्य परार्थं च राजनगरस्मे
धे ऋतिसंख्याके स्वेन लिखितं ऋतिसंख्याके स्वमित्रजनैश्च लिखितमस्ति॥ ज्ञानाज्ञानेन व्यक्ताव्यक्त
स्वरूपोद्दृष्टानां देहे श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री हरिर्जयत्यनितरं धरित्र्यां॥ शुभम्॥

No-99

॥१०९॥